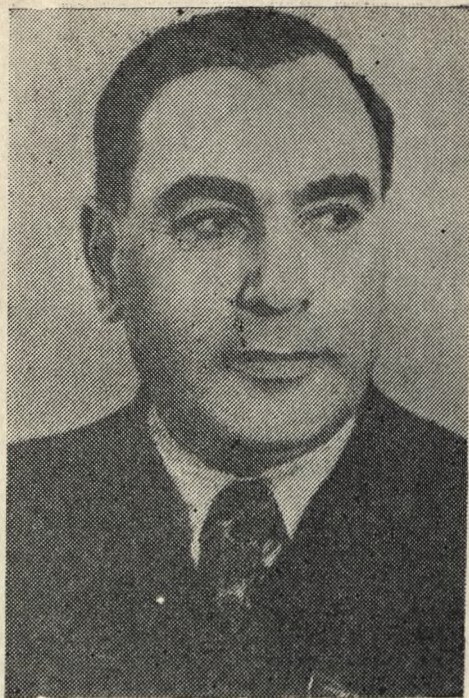

*БАҚЫ
ЈАЗЫЧЫ
1983*

ХАТИРӘЛӘР

Әзиз Әлијев
һаггында

144278

8

С(Аз)2
Х35

Имран Гасымов

Азәрбајҹанын халг јазычысы

Тәртиб едәни
ВИЛАЈӘТ РҮСТӘМЗАДӘ

КӨЗӘЛ ДОСТ

Х35 Хатирәләр. Әзиз Әлијев һаггында.
Б., Јазычы, 1983. — 132 с.

Бу китабда бөјүк Ленин партијасынын мүбариз әс-кәри, халг ишһиә һәдәиз сәдәгәт кәстәрән көркәмли ич-тимай хәдим Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев (1897 — 1962) һаггында хатирәләр топланмышдыр. Китабы вәрәг-ләдиклә, мәһалы өмрүнү, һәр гүһәсһини әмәкчи халға, партија ишһиә һәср етмиш фәдәкәр бир иһсанһын су-рәти көзләримиз өһүндә чәлләһыр.

Бәли, бу онун өзү иди... Бајырда јахшы һава варды, Маһачгала дәмирјол вағзалы гаршысында хејли адам топлашмышды. О иһә әјһиндә көј көјһәк платформада дајаныб, башга сәмтә бахырды. Һардан биләјди ки, дүнән Бақыда јумшаг вагона билет тапмајыб, гочаман режиссорумуз Һәбиб Исмајыловла бирликдә, онун чәкдији филмин лент гутула-рыны көтүрүб үмуми вагона минмишик вә сә-һәрәчән сојугдан тир-тир әсмишик. Тәкһрар едирәм, онун өзү иди, үзүндә јалһыз она мәх-сус хош бир тәбәссүм сәјријир, гатардан дү-шәнләрә бахырды. Әјһиндәки сәтин көјһәк иһә о дөврүн гајдасына көрә, Гафгаз вә Загафга-зија рәһбәр ишчиләри үчүн мәчбури «либас» сајылырды.

Биз вагондан ендик. Вә һеч бир дәһигә чәкмәди ки, Әзиз Әлијевлә гучаглашыб өпүш-дүк.

— Сиз бу тәрәфдән чыхырсыһыз, мән иһә о бири вагонун јанында дуруб қөзләјирәм...

Х 4702060200—21 Дөвләтһиһркомун һәрары № 40 С(Аз)2
М—656—83 25 феһрәл 1981-чи ил.

© Воспоминания об Азизе Алиеве. Издательство «Язычы»
Баку. 1983 г.

© Азәрбајҹан дилһиә тәрчүмә. Јазычы, 1983.

Онун үзүнө диггэтлө фикир вердим, иллэр
јаман тез өтүб кечир, Эзиз Мәммәдкәрим оғ-
луна да тә'сирини көстәриб... Сојугдәјмәдән
өзүнү горумаг үчүн, блузун алтындан јун кө-
дәкчә кејиб, лакин көзләринин гајнарлығы
вә хош тәбәссүмү һеч дәјишмәјиб. Перрона
топлашандара әл еләјәрәк деди:

— Һајды, кедәк!

Машынлара отуруб тәрпәндик. Бир нечә
дәгигәдән сонра шүшәли дәһлизи кечәрәк
онун иш отагына дахил олдуг. Бура, узун
сыраларла ады стуллар дүзүлмүш бөјүк бир
отаг иди. Стулларын гәншәриндә ири маса
варды вә онун баш тәрәфиндә Эзиз Әлијевин
үстү телефонларла долу нисбәтән кичик маса-
сы гојулмушду.

Бүрө үзвләри вә апарат ишчиләри ичәри
кәлмәјә башладылар. Сағ тәрәфиндә Эзиз
Мәммәдкәрим оғлунун Бутерброд фамилија-
лы шәхсн көмәкчиси әјләшмишди. Лазыми ка-
ғызлары тә'чили имзалатмаг үчүн говлугдан
бир-бир көтүрүб она верирди. Һамы кәлиб
јыгышандан сонра Эзиз Мәммәдкәрим оғлу
ашагы мәртәбәјә, апарат салонуна ениб ба-
кылы јолдашларын Дағыстанын јубилеји шә-
рәфиннә чәкиб кәтирдикләри филмә бахмағы
тәклиф етди.

Филм әсасән һамынын хошуна кәлди, је-
индән јухары гајытдыг. Вилајәт партија ко-
митәсинин ишчиләри өз рәјләрини филмин
мүәллифинә билдирәрәк, онун зәһмәтини јак-
шы гүјмәт вердиләр.

Эзиз Әлијев деди:

— Мүәллиф һәләлик бизә кәрәк дејил, кә-
диб истираһәт етсин. Сәнсә, Бутерброд јолдаш,
мәшгул ол, режиссору сабаһ јола сал кетсин,
гәләбәсинин дадыны Бақыда дүјсун... Иман,
сиз галын, адамларла јакындан таныш олуи.
Бизим олдугча специфик шәраитимиз вар,
мәсәлән, гәзетимиз он алты дилдә чыхыр —
һәр бири дә мүстәгил. Елә бу кабинетдәки
јолдашларын тәркиби дә мүхтәлифдир: тәб-
лиғат шө'бәсинин мүдирі Умаханов—лакдыр,
Али Советин Рәјасәт Һеј'әтинин сәдри Тахта-
ров — даркиндир.

Беләчә, өзүмүз дә һисс етмәдән кабинетдә
хејли отурдуг, гаранлы гарышанда електрик
лампары јандырылды.

Бә'зи сәрәнчамлар верәндән, Бутербро-
дун кағызларыны имзалајандан сонра Эзиз
Мәммәдкәрим оғлу дағылышмағы тәклиф ет-
ди:

— Һәр һалда, гонағымыз вар, чох шеј һаг-
да данышасы олачағыг, кедәчәјимиз јерләр
дә аз дејил... Е'тираз јохдур ки?

Е'тираз олмады вә һамылыгла күчәјә чых-
дыг. Һәмин вахт күчәдә баш верән бир әһва-
лат һафизәмә өмүрлүк һәкк олуб:

...Күчә торшерләрлә ишыгландырылмыш-
ды, Эзиз Әлијевин баш лејтенант формасын-
да, еңликүрәкли, ортабөјлү јавәри габагда
кедирди. Сәһв етмирәмсә, фамилијасы Һачы-
јев иди. Биз архада кедирдик, сәкиләрлә үзбә-
үз инсан дәстәләри кәлир, бизә јакынлашанда
голларыны синәләриндә чарпазлајыр, Эзиз
Әлијевә бөјүк еһтирамла, сәчдә илә дејирди-
ләр:

— Эссалам-әлејкүм, доктор!

Эзиз Әлијев онларын һәр бирини күләр-үзлә чаваб верир, нәзакәтлә саламлашыр, нөвбәти дәстәјә јахынлашырды. Беләликлә, Дағыстан республикасы рәһбәринин јашадығы ади, чохмәнзилли бинанын кирәчәјинә кәлиб чатана кими хејли вахт кечди.

— Режиссор јатыб, ону ојатмајаг. Амма собаны јандырмалыјыг. — Эзиз Мәммәдкәрим оглу өзү кедиб сарајдан бир гучаг јармача кәтирди, сәлигәјлә собаја јығыб алышдырды. Отага илыг һәнир ахыб долду. Сонра о, мәнә тәрәф чевриләрәк сорушду:

— Һә, даныш көрәк, күзәрәнин нечәдир?

— Кинематографија назиринин биринчи мүавини ишләјирәм. Билдијиниз кими, назиримиз дә ки, мәшһур шаир Рәсул Рзадыр.

— Бармағына нә олуб, агрыјырма?

Јалан сата билмәдим:

— Агрымыр, һәмни конјунктурадыр: — рәһбәр вәзифәли шәхсләрә нишан үзүјү кәздирмәјә ичазә вермирләр.

— Мән елә дә билирдим. Һә, ач бармағынын сарығыны, өзүн дә кизләтмә ки, нечә илдир апләлисән вә узун зүлфлү, көзәл-көјчәк гызчыгазын бөјүјүр. Мән көрмүшәм ону. Евә кедәндә, гајда-гануну нечә поздугумузу арвадына данышарсан.

Мән бармағымы ачдым вә бүтүн күнләри орда сарғысыз кәздим.

— Эзиз Мәммәдовнич, суаллара тәрчүмәчи васитәсилә чаваб верәндә сиз тезчә рус дилинә кечирдиниз, елә нә үчүн?

— Онун үчүн ки республикада бу дил әсас үнсијјәт васитәсидир. Ахы, Маһачгала јаранмыш тарихи шәраитлә әлагәдар, чохмилләтли шәһәрди вә бурада рус әһалиси чохдур. Маһачгаланын ады әввәлләр Порт-Петровск слуб, Гафгазы јахшы таныјан академик Гмелинин вахтилә јаздығына көрә, шәһәрин һәрби гарнизонуну күчләндирмәк нијјәти илә Һәштәрхандан бураја Пјотрун бүтөв донанмасы јеридилиб. Мәгсәд дә бу олуб ки, рус дәвләтинин мәнафеји үчүн лазымлы олан бу јердә дахили мөвгеләр мөһкәмләндирилсин. Инди Дағыстан ингилабчысы Маһач Даһадајевин шәрәфинә тәзә ад дашыјан бу шәһәрдә русларын чох олмасы јәгин ки, бунунла бағлыдыр. Бир сөзлә, рус дили сынаглан чыхмыш милләтләрарасы үнсијјәт васитәсидир, мән дә ону һәр күн, һәр саат ишкишаф етдирирәм.

Өзүн ки, билирсән МК мәни бураја сон дәрәчә чәтин шәраитдә көндәриб. Халгын һәрби вә әмәк ән'әнәләрини тәзәләмәк, гошун бирләшмәләри јаратмаг, онлары дөјүшән орду илә бирләшдирмәк, ирәли јөнәлтмәк лазым кәлирди. Јери кәлмишкән ону да дејим ки, о бирләшмәләрин бир нечәси бу јахынларда өз эфәр јолуну Рыбалконун танкларыјла бирликдә Чехословакијада баша вурмушдур. Бурада исә, чалышыб әмәк рәшадәти естафетинин јени-јени тәзаһүрләрини јаратмаг лазымдыр. Елә буна көрә дә сабаһ Кубачыја учуруг.

Соба ишығында онун көзләри шө'ләләнди, өзү дә бу шө'лә нәдәнсә А. Сурковун мисрасыны јада салды: «Дар соба ичиндә бурулуру алов...»

— Чәтиндир, бәли. Өзүн јахшы билирсән, нә вахт асан олуб ки. Ирандакы сон көрүшүмүзү хатырлајаг. Ахы, эслиндә бундан һеч кәсин хәбәри јохдур... Хатырлајаг...

Бирликдә јаддашымызы вәрәгләдик:

...Совет Иттифагы мөвчуд мүгавиләнамә-јә мұвафиг, 1941-чи илдә өз гошунларыны Ирана чәкди. Әзиз Әлијев алај полковники рүтбәсиндә һәмин гошун һиссәләринин сијаси рәһбәри иди. О илләр Иран Азәрбајҗанында демократик һөкүмәт јарадылыр, мухтаријәт тәләбләри вә бәзи ислаһатлар ирәли сүрүлдү. Тәбриздә хејли јазычы чалышыр, вачиб әдәбијат нәшр едирди. Онун дашынмасы бакылы Ағамирзә Әһмәдовун башчылыг етдији Тәбриз дәмирјолунун өһдәсинә дүшмүшдү.

Бүтүн фәалијәтини чәбһә үчүн дөјүш ки-ноочеркләри һазырламаға һәср етмиш кино-студиянын базасы әсасында Р. Рза «Азәрбајҗан» журналы нәшр едирди. Рәнкли журнал бурахмаг үчүн јеканә әлач Јејинти Сәнајеси Назирилији нәздиндә «сырсыра-конфет» кағызы һазырлајан машын иди. Елә һәмин машын чап дэзкаһыны әвәз етди. Полиграфик кејфијәтини дејә билмәрәм, амма журнал мүн-тәзәм чыхырды, Р. Рза ону тез-тез Тәбризә апарды. Бир дэфә журналы Тәбризә мән апардым. Әзиз Әлијевлә илк көрүшүмүз дә елә о заман, Әһмәдовун јүк вагонуну дәјишиб, әс-кәр чарпајылары гојдуғу «салон-вагон»да ол-ду. Чарпајыларын үстүндә отуруб сөһбәт едирдик. Әзиз Әлијев журналы әлиндә тутар-аг, мәним фашизмә гаршы дөјүшләрдә кинес-

матографын ролундан бәһс едән мәгаләмә диг-гәт јетирди, сонра да мүдрик узагкөрәнликлә, һәмин нөмрәни кәләчәк күнләр үчүн бүтөв-лүклә сахламағымы мәсләһәт көрдү.

Мән, сөз јох ки, бу тәклифи гәбул етдим. Гәрәз, Әзиз Әлијевлә Тәбриздәки јеканә кө-рүшүм — вагондакы көрүш олду.

Һәмин ағыр, мәшәггәтли күнләр барәдә, јазычылардан о вахт јеканә һәрби ишчи са-јылан Сүләјман Рүстәм даһа әтрафлы јаз-мышдыр.

«Дар соба ичиндә бурулур алов», хатирә-ләр исә бизи узаглара апарыр... Бә'зи гәләм усталары бу хатирәләрин көврәклијинә наһаг ирад тутурлар. Әкәр сөһбәт јашадығын, уғрун-да чарпышдығын чох мүнһәм бир идеалдан кедирсә — белә һалда, иһсан јаддашындан гијмәтли һеч нә ола билмәз!

— Инди исә, јатмаг лазымдыр, обашдан дурмалыыг, — дејә, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу ајаға галхды, Маһачгалада гонаг олан бөјүк гызыны чағырыб тапшырды: — Бизи тездән ојат, учмалыыг.

Ертәси күн һавада бәрк чалхаланан, учуш јолунда тозу думаһа гатан балача, санитар тәјјарәсиндә Кубачыја кәлиб чыхдыг.

Јол үстүндәки балача, шүшәбәнд павил-јонун јанында јенә дәстә-дәстә хејли адам јығышмышды. Әзиз Әлијев онларын һәр бири илә ајры-ајрылыгда саламлашыр, әл тутур, илтифатла һал-әһвал сорушуб күлүмсәјирди. Чох чәкмәди ки, һәрби машын бизи Кубачы-нын өзүнә чатдырды.

Бура сон дэрэчэ мэнзэрэли бир аул иди. Евлэр елэ бил бир-биринин белинэ чыхмышды, узагдан пиллэ-пиллэ көрүнүрдү.

Биз јердэн, дөшөкчэлэр үстүндө отурмушдуг, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу тәбәссүмлэ, күлүмсәр бахышларла сөһбәт едирди: кубачылыларын өлмәз сәнәтнин Дағыстана бөјүк шөһрәт газандырдығындан данышырды. О, һеч нә кизләтмәмәјә чалышыр, ачыг дејирди ки, чаванларын чоху цәһһәдән гајытмыр, бәлкә һеч гајытмајачаглар да. Халгын улу сәнәти исә јашамалыдыр.

Кубачылылар бу сөһбәтин ахырында Әзиз Әлијевдән чох шеј хаһиш етдиләр, мүхтәлиф тәләбләр ирәли сүрдүләр. Амма онларын арасында елэ бир адам олмазды ки, Дағыстанын бу һөрмәтли рәһбәрини баша дүшмәсин, она һавадар чыхмасын. Һәтта гочалардан бири галхыб гоншу отагдан бәзәк-зијнәт шејләри кәтирди. Бу бәзәк шејләри о гәдәр гәнирсиз вә елэ зәриф идиләр ки, дүнјакөрмүш Әзиз Әлијев һејранлығыны кизләдә билмәди:

— Чох көзәлдир! Нәвәнизи евләндириң ки, бунлары горујуб сахласың. Јахшымы? — дејә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу гочадан сорушду. О ән чидди сөһбәт әснасында да ишин һејринә, зарафатындан, күлүшүндән галмырды.

«Дар соба ичиндә бурулур алов», фикирләр јенә ганадланыб узаглара учур...

Мән арада фүрсәтдән истифадә едиб Әзиз Әлијевдән сорушдум:

— Мүһәндис һашым Гасымову таныјырдынызмы?

— Әлә таныјырдым. Мән онда халг сәһијјә комиссары идим, о исә бизим әсаслы тикинти шөһәсиндә чалышырды. Биз республикада илк тибб ишчиси еви тикмәли идик. Өзөзлүјүндә бөјүк иш дејилди, амма баш ағыдырды. Әмәлли-башлы әзијјәт чәкәси олдуг, үстәлик дә дамынын гајғылары... Бунун үчүн мәним мүһәндисим үч ај баш сындырасы олдуг: кубачылылар исә дәдә-бабадан галма вәрдишлә гыры әридиб дама јајырлар, мејллилијинин һәр сантиметринин елэ өлчүб-јохлајырлар ки, һеч бир гајышы, күләји вечинә алмыр...

— Сизин мүһәндисин белә бир адәти вардымы ки, ишдә јалһыз ев јемәји јејәрди вә һаһары она оғлу кәтирәрди?

— Догрусу, буна әһәмијјәт вермәминидим, амма тикдијимиз һәмин евлә иди дә фәхр едирәм... О заманлар рајоһумузда вәзијјәт чох ағыр иди. Синфи дүшмән группашмалары колхозларын тәшкилине мане олур, кизли кәшфијјатчылар көндәрәрәк вәһшиликләр төрәдир, тәһрибат ишләри апарырдылар. Профессор Зилбери көмәјә чагырасы олдуг, чүнки тәһрибатчылар әтрафы бүрүмүш вәба епидемијасы илә бағлы халг арасында дәһшәтли шайјәләр јајырдылар. Куја «чәннәтә кетмәк үчүн вәбадан өләнләрин чијәрләрини јемәк лазымдыр». Рајоһлары ингилабдан әввәлки дөврләрдән мирас галан трахома вә гыздырма хәстәликләри тутмушду. Кәндбәкәнд кәзиб профилактик ишләр көрмәли, чамаата дәрман пајламалы олурдум. Өзү дә тәсәввүр ет ки, хејли фајдасы дәјди. Бах, елә о вахтдан да

мәнә мұрачиәт едәһләр адымын бөйрүнә «доктор» сөзүнү дә артырмаға башладылар.

...Һарада олдуғумуза әһәмијјәт вермәјәрәк сөһбәтимизә давам едирдик. Һәтта Кубачыда тәјјарәһин лјуклары бағланан аһларда белә биз өз хатирәләримизлә мәшғул идик. Тәјјарәмизи чәһһәдән тәзәчә гајытмыш мәшһур пилот Нурәддин Әлијев идарә едирди, јанында да «Һарда аш орда баш» Бутерброд. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу јенә зарафатсыз кечинә билмәди:

— Бу фырфыра машын бизи дағлара чыхыб гәрг етмәсә јахшыдыр! Амма сәнәт хатиринә бир аула да кәрәк учаг, орада бир дәлиганлы авар баласы пејда олуб. Чох марағлы оғландыр...

Сағ-саламат һәмһин аулда јерә ендик. Чох чәкмәди һәмһин авар баласыны көрдүм, быг јери тәзәчә тәрләјирди.

— Һә, сизин ағсагалларла сөһбәт етмишәм, онлар сәһи тәрифләјирләр.

— Мәһи атам һәмзә Садаса да тәрифләјир, — дејә кәләчәк шаир өткәм-өткәм билдирди.

— Сизин гочалардан сорушурам ки, бу нечә олан ишдир, балача оғлан шер јазыр, ахы авар дилиһин дә лүғәт тәркиби касаддыр? Онлар мәнә дејирләр ки, балачалығына бахма, о чох камаллы оғландыр, ағыл дәрјасыдыр. Ше’рләри үрәјә јатыр... Нә исә, мәктәби јахшы битир, сонра сәһи Москваја көндәрәрәм, тәһсилһини орда давам етдирәрсән...

Јенә тәјјарәдәјик. Аулуһ мәнзәрәһини јухарыдан сејр едирик. Бир аздан артыг Маһачгаланыһ күчәләри илә аддымлајырдыг. Сәкиләр јенә адамла долу идһи. Һаһмыһини да бирчә истәји-диләји варды: Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә гаршылашыб: «Салам доктор» десинләр.

— Сабаһ сән бизи вағзала јола салмалы олачагсан, — дејә Әзиз Әлијев мәнә мұрачиәт етди. — Мәркәзи Комитә чағырыр. Јадын-дадыр, сәһинлә о вахт кетдијимиз вагон?.. Баш редакторун да лап бурһунун учундан «Азәрбајчан» журналыһин бир нөмрәһини чырпышдырдыг һа!.. Биз кедәрик, сән дә башга гатарла Бақыја јола дүшәрсән. Иншаллаһ, Москвада көрүшәрик. Мән орда чох галачам. Көрүшә билмәсәк дә кәләрсән, бурда о өтән күһләримизи бир дә хатырлајарыг...

Әфсус ки, нә Москваја һәмһин сәфәрһндә, нә дә гајыданнан сонра көрүшә билдик.

Нөвбәти көрүшүмүз бир нечә илдән сонра, тәхминән 50-чи илләрдә баш тутду. Онда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Сов. ИКП МК апаратында ишләјир, ејһи заманда, Али Партија Мәктәбиндә тәһсил алырды.

Миусск мејданындакы бинада Әзиз Әлијевһи иһикөз раһат мәнзилһи варды; мән һәр дефә онун јаныһдан гајыданна, нечә дејәрләр «аккумуляторуму» һикһилһик енерјисһи, һәјат ешги илә долдуруб гајыдырдым. О, адамда көзәл һиссләр, дүјғулар ојадырды...

О вахт, мән Рәсул Рза илә бирлиһкдә «Москва» меһманханасында кен-бол бир

нөмрэдә галырдым. Күнләрин бир күнү Рәсул деди ки, ахшам Әзиз Әлијев гонағымыздыр, өзү дә чох күман ки, кечә бурда јатачаг. Одур ки, индидән ишнини бил, бу да о дејил ки, «Азәрбајчан» журналынын бүтүн тиражынын әһәдинә даш атасан!..» «Ахыр ки, сирри ачыб...», — дејә Ә. Әлијевин гарасына фикирләшдим. Нә етмәк, иш-ишдән кечмишди, мән дөшәмәдәки халчанын үстә јатмаға мәмнуніјјәтлә разылыг вердим.

Москвада оlanda башга бир әһвалат да баш верди: Мәркәзи Әдибләр Евиндә ССРИ Јазычылар Иттифагынын Пленуму кедирди. Ахырда, гәбул олунмуш үмуми ән'әнәјә кәрә, ше'р кечәси тәшкил олунду. Кечәни јенә дә Фәдејев өзү апарырды. Илк сөз артыг өлкәмиздә танынмыш вә әмәлличә көкәлмиш Рәсул һәмзәтова верилди.

Шаир «Дыггыр-Дангарчы» поемасыны елә бир илһамла охуду ки, ону хејли мүддәт сәһнәдән кетмәјә гојмадылар.

Ахшам Рәсул Рза илә бирликдә Әзиз Әлијевкилә кедәндә әһвалаты она данышдым. Бу дәм Әзиз Мәммәдкәрим оғлу јенә зарафата кечди:

— Шаир кими чох мәшһурлашыб, Горки адына институт она дүшүб. Буна чох шадам. Бу јахынларда башга бир бөјүк исте'дад сәһибинин тәлеји илә мәшғул олмушам. Бәстәкар вә дирижор һәсән һәсәнову дејирәм. Олдугча габил симфонијачыдыр. Бу да севиндиричи һалдыр!

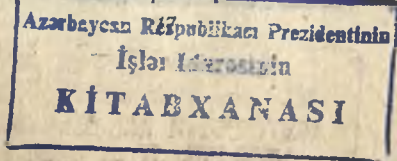
«Дар соба ичиндә бурулур алов...» Хатирә јенә хатирәјә чаланыр...

О, китабы сеvirди, хиридары иди. Ордуда да, Дағыстанда да, Москвада вә Бакыда да — һәр јердә һәмдәми китаблар иди, өзү дә ону марагландыран бүтүн проблемләрин чавабыны вә һәллини онларда тапырды.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу чох јарашыглы киши иди вә дәблә кејинәрди — золаглы көјнәк, бу рәнқдә көзохшајан галстук... һәр шеј онда һәмәһәнк иди. Тәзә вәзифәсинә дә чох чидди јанашыр, јери кәләндә зарафатындан да галмырды.

144272
Әзиз Әлијевин анадан олмасынын 80 ил-лији мүнәсибәти илә «Бакински работчи» гәзети онун һәјат вә фәәлијјәт јолуну ишыглан-дыран кениш мәгалә чап етмишди. Совет халгынын, Коммунист Партијасынын бу гадир оғ-лунун кечдији һәмин шәрәфли јола нәзәр је-тирәндә, ачыг-ајдын көрүрсән ки, о, мә'налы өмрүнүн ән гајнар илләрини—ијирми илдән чохуну Азәрбајчандан кәнарда кечирмишдир. Бөјүк Вәтән мұһарибәси илләриндә Иранда вә Дағыстанда, сонралар да Москвада. Өз доғма торпағындан узагларда бүтүн күчүнү мүғәддәс иделларына һәср едән она бәнзәр икинчи бир адам тапмаг чәтиндир. Бу, гәһрә-манлыға бәрәбәр кејфијјәтдир.

О, Бакыја гајытды, јенә мәс'ул, рәһбәр вә-зифәләрдә чалышды. Өмрүнүн сонларында исә өзүнү тамамилә тибб елминә бағлады, һә-кимләри Тәкмилләшдирмә Институтуна баш-чылыг етди. Профессор, елмләр доктору Әзиз Мәммәдкәримовичә — раһатлыг, шөһрәт һисс-ләри јабанчы иди. Бир дүфә мән Сабунчуја—

онун јанына кедәндә, гапысыны дөјмәздән әввәл шаграг, сағлам күлүшүнү ешитдим.

— Бах, инди бураја өз ајағыјла бир јазычы кәләчәк, јетирән кими һоп көтүрүб гојуруг тәшриһ массынын үстә. Кәлмисән, јакшы еләмисән, узан, сәни јохлајаг... Сонра гој сачыны нә гәдәр јолур јолсун ки: мәнә дејән кәрәкди бурда нә ишин варды сәнин...

Јох, онун иши зарафатсыз ашмырды, растлашдығы чәтинликләрин өһдәсиндән кәлмәк үчүн зарафаты өзүнә бир нөв силаһ сечмишди. Доғрусу, онун јанына еһтијатла кетмишди вә кәлишимә дә пешман олмадым.

Бүтүн бунлары фикирләшдикчә о бөјүк инсанын парлаг шәхсијјәтинә, бөјүк мә'нәвијјатына һејрәт етмәјә билмирсән.

О, инсан сағламлығыны горумаг наминә бүтүн варлығы илә өзүнү ода-көзә атырды; әләлхүсус, республика үчүн кәнч һәкимләрин јетишдирилмәси ишиндә зәнкин тәчрүбәсини әсиркәмирди. Учгар кәндләрә, шәһәрләрә ишләмәјә кедәчәк бу мүтәхәссисләрә әсл аталыг гајғысы көстрирди.

Онун јашына чатанлар, мүтләг бу вә ја ди-кәр хәстәликдән шикајәт етмәјә башлајырлар. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу исә, о дөврдә һәгигәтән насаз иди. Фәгәт, өз фәаллығы илә гәдим бир һәгигәти һәмишә тәсдигләјирди: «ағачлар өлүр, амма јыхылмыр.» Дәфәләрлә ону үрәји нараһат етмишди, бәрк агрымышды, лакин бир аз мүддәт јатандан сонра тәзәдән фәлијјәт вә мүбаризә мејданына атылмышды...

Әзиз Әлијевин көзләнилмәз өлүмү чохла-рыны сарсытмышды. Мән бу ағыр хәбәри ики ајдан сонра, харичә сәфәрдән гајыданда ешитдим. Тәбии ки, Бақыја чатан кими онла-ра тәләсдим вә мәнзилинин диварында өмрү боју өзүлә јашатдығы тәбәссүм һәкк олуна-ири, гара һашијәли портретини көрдүм. Нәдән-сә онун Маһачгаладакы садә мәнзили јадыма дүшдү... Өз әлијлә алышдырдығы собанын ишығында отурдуғумуз ахшам...

Гара һашијәли шәклиндән өмрү әфсанәјә дөнмүш нурани чөһрәли, хош тәбәссүмлү бир инсан бахырды.

Тәбиәтин гануну үзрә инсанын дүнјаја кәлмәк вахты, јери, сааты, һәтта арзусу белә өзүндән асылы дејил. Һәјәтлә видалашма, дүнјадан көчмә сааты да инсандан асылы де-јил. Лакин кәлимлә кедим арасындакы дөврү нечә јашамаг инсанын өз ихтијарындадыр.

Бу һагда дүшүнүб дашынырам — халгын садиг оғлу, бөјүк партија хадими, көркәмли алим һара, мән һара? Бу, нә демәкдир? Јәгин, о демәкдир ки, һәјәт вә чәмијјәт һадисәләри-нин кедишаты әснасында бу гадир шәхсијјәт-лә тәмасда олмушам?

«Литературнаја газета»да сон китабым һагдакы ресензијада өз-өзүнә тапылынчаја-дәк, мән бу суала хејли мүддәт чаваб ахтара-сы олмушам. Ресензијанын јекун чүмләси бе-лә иди: «Имран Гасымов хошбәхт адамдыр, белә ки, тәрчүмеји-һалларында, јарадычылыг

кәшфләриндә зәманәмизин мисилсиз гәһрәманлыг ше'ријјәти нурланан адамларла үнсийјәт сахламагда, достлуг етмәкдә онун бәхти кәтириб».

Нәһәнк зәманәмизин мисилсиз гәһрәманлыг ше'ријјәти мәһз Әзиз Мәммәдкәрим оғлун тәрчүмеји-һалында, јарадычылыг кәшфләриндә әкс олунмушдур.

Зарафат хиридары олмасына, јуморсуз кечинә билмәмәсинә бахмајараг, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу үмумијјәтлә чох чидди шәхсийјәт иди. О, кичик гызынын гошдуғу шәргиләри зүмзүмә едәр, һәр һансы бир тибб просесинин маһијјәтини ачмагда бөјүк гызына професионал көмәк көстәрәр, истәкли бөјүк оғлу илә дә ејнән давранар, фәгәт онларын фәалијјәтинә гәјјүм олмазды. Бу бахымдан, чох мүвәффегијјәтләр газанан өвладларынын тәрәгги јолу мүстәгил олмушдур, өzlәри дә шәхси ағыл-камал, әзмкарлыг, әмәксевәрлик сәјәсиндә јүксәлиб әрсәјә чатмышлар.

Әзиз Әлијев көзәллијин али ме'јарлары илә јашамышдыр.

Соба јаныр... Бақыда онун вахтилә јашадығы мәңзилин диварындан бир шәкил асылыб, һәлә дә өз јериндәдир — һәмин шәкил, һәјатда олдуғу кими тәкрасыз, парлаг бир симаны өзүндә әбди әкс етдирир вә бу сима халгын јаддашында да өлүмсүз јашајачагдыр.

Әзиз Әлијев һагда нәшр едилән бу китабда онун бир шәхсийјәт, бир партија вә дөвләт хадими кими, ән әләмәтдар чәһәтләринин тәзаһүрү тамамилә ганунаујгун һалдыр. Чүнки,

матерналлар, сон заманлар дәб һалыны алмыш мемуарчылыгдан узагдыр.

Собада алов чошур... Бизә елә кәлир ки, китаб бу аловла шөләләнәчәк, она көрә ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун бөјүк фәалијјәти сөзүн әсл мә'насында од-алов олмушдур вә коммунист идеалымызын нүмунәси кими һәјатымыза, гәлбимизә һәрарәт верән алов ола раг да галыр. Онун һәјат вә фәалијјәтиндә мүасир инсан варлыгы проблемәи ән јүксәк дәрәчәдә сәсләнир: һәјатда, чәмијјәтдә лазымлы адам олмаг, кәләчәк нәсилләрдә зүһур едиб тәзәдән јашамаг үчүн вар гүввәнлә чалыш!

Һәмин нәсилләр инди бәшәријјәтин үмуми еви олап јашыл планетимизин бүтүн кушәләриндә коммунист идеалларымызын тәнтәнәсини тәсдигләјән бөјүк мәсәләләр һәлл едирләр.

Гәдим мүдрикләрдән, кәрәк ки, Әрәстунун белә бир кәламы вар: «Биз јанлыш фикирләширик ки, куја вахт өтүр, әслиндә исә вахт галыр, кәлди-кәдәр бизик».

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин симасында өз чиддијјәти вә нәчиблији илә әбди фитри бир сурәт чанланачагдыр. Она көрә дә инамла, гәтијјәтлә дејә биләрик ки, онун варлығындан бәһс едән бу китаб һәјатымызын чанлы, парлаг бир сәһифәси кими охучулары бөјүк идеаллара, халг иши уғрунда ардычыл мүбариз инсан үрәјинин вә инсан әмәлләринин јүксәк көзәллик зирвәләринә сәсләјәчәкдир.

М. С. И. Умаханов

*Сов.ИКП Дағыстан Вилајет
Комитәсинин биринчи катиби*

ПАРТИЈАНЫН ВӘ ХАЛГЫН СӘДАГӘТЛИ ОҒЛУ

Партија вә совет ишчиләринин чохсајлы ордусу сыраларында елә шәхсијјәтләр вардыр ки, онлар халгын јаддашында силинмәз исләр гојуб кетмишләр. Азәрбајҗан халгынын шанлы оғлу — Бөјүк Вәтән мұһарибәсинин ағыр илләриндә вә мұһарибәдән сонрақы илк чәтин илләрдә (1942-чи илин сентјабрындан 1948-чи илин декабрынадәк) Дағыстан партија тәшкилатына башчылыг етмиш Әзиз Мәм-мәдкәрим оғлу Әлијев дә белә бөјүк шәхсијјәт-ләрдәндир.

Ә. М. Әлијев ҮК (б) П Мәркәзи Комитәсинин гәрары илә вилајет партија комитәсинә биринчи катиб тәјин едиләндә, Дағыстан сон дәрәчә ағыр күнләр кечирирди. Дүшмән га-пы ағзыны кәсмишди. Чәтин сынагда дағлы-лар ССРИ халгларынын сарсылмаз бирлијини вә гардашлығыны нұмајиш етдирәрәк, азгын фашист ишғалчыларына гаршы фәал мұбар-зәјә атылмышдылар. Көркәмли совет јазычы-

сы Н. С. Тихинов һәмин күнләр һаггында «Краснаја звезда» гәзетинин 13 сентјабр. 1942-чи ил тарихли нөмрәсиндә јазмышдыр: «Белә бир ағыр мөгамда Гафгаз халгларыны һеч нә ајыра билмәз. Онлар Гызыл Ордунун ваһид бајрағы алтында вуруша әбәс јерә кет-мирләр. Көзәл вә севимли Гафгаз бир даһа һеч заман мәғлубијјәт көрмәсин дејә бу халг-лар ингилаб вә вәтәндаш мұһарибәси иллә-риндә ганларыны әбәс јерә ахытмајыблар, һә-јәтларыны һавајы гурбан вермәјибләр. Онлар Гафгазын азадлығыны рус халгынын мәр-д оғуллары илә биркә газаныблар. Бу азадлы-ғы дағлылар инди дә горујачаглар».

1942-чи илин һәјәчанлы пајыз күнләриндә өлүмлә үз-үзә кәлән Гафгаз халглары доғма Коммунист партијасы әтрафында даһа да сых бирләшиб, Бөјүк Октјабрын наилијјәтләрини горумаг үчүн һәр чүр чәтинликләрә гәһрәмән-лыгла синә кәрдиләр.

Һәмин о мұрәккәб дөврдә Дағыстан парти-ја тәшкилаты гаршысында да чох мұһүм вә мәс'улијјәтли мәсәләләр дурмушду: сәнајенин, нәглијјатын вә кәнд тәсәррүфатынын арамсыз ишини гајдаја салмаг, зәһмәткешләри мұда-фиә һүдудлары тикинтисинә сәфәрбәрлијә алмаг, Загафгазија чәбһәси ордусунун шәрг чинаһындақы арха хәтти саһманламаг, респуб-лика әразисиндә һәрби һиссәләр јарадылма-сыны тәмин етмәк. Бүтүн бу кәркин ишләри һәјата кечирмәклә јанашы, дүшмән тәрәфин-дән зәбт едилмиш өлкәләрдән, вилајәтләрдән Дағыстана евакуасија олунаң адамлара, Гы-зыл Орду дөјүшчүләринин вә забитләринин

аилэлэринэ даими гажыг көстөрмөк лазым иди.

Дағыстана гэдэм гојдуғу илк күнлөрдөн е’тибарэн Әзиз Мәммәдкәрим оглу Әлијев өзүнү бачарыглы тәшкилатчы вә ағыллы рәһбәр кими көстәрди. О өз әсас иши илә јанашы Маһачгала Мүдафиә Комитәсинин сәдри, 47-чи вә 58-чи Ордуларын Һәрби Шураларынын, һабелә һава һүчумундан Мүдафиә Орду-су Бақы даирәсинин үзвү вәзифәләриндә дә ләјагәтлә чалышараг, фашист гулдурларыны кери-отуртмаг үчүн коммунистләри вә битәрәфләри сәфәрбәр едә билди, әсл болшевик мүтәшәккиллији, интизамлылығы нүмунәси көстәрди. Чатышмазлыглар вә тәхрибата гаршы барышмаз мөвгә тутду. Бүтүн бу жүксәк инсани мәзијјәтләр вилајәт коммунистләринин, фәһләләрин, колхозчуларын, зијалыларын Ленин партијасы әтрафында мөһкәм сыхлашмаларына сәбәб олур, онларын гәләбәјә инамыны артырыр вә бу гәләбәјә тезликлә говушмаг үчүн әзм вә гүввәләрини мөһкәмләндирди.

Ә. М. Әлијев вахтынын вә енерјисинин чохуну һәрби-сәфәрбәрлик ишинә сәрф едирди.

Дағыстан вилајәт партија тәшкилатына рәһбәрлик едәркән о, һәр шејдән әввәл социалист Вәтәнинин мүдафиәси мәсәләләри, јоллары вә васитәләри һаггында Ленин мүддәаларына әсасланырды. Онун башчылығы илә вилајәт партија тәшкилаты сијаси вә һәрби рәһбәрлији вәһдәтдә көтүрәрәк, һәр ики саһә-

дә сәфәрбәрлијин дүзкүн кедишатыны тә’мин етмиш, чәбһә үчүн сәнајә мәһсулу бурахылышыны гаждаја салмышдыр.

Мүәјјән сәбәбләр үзүндән орду сыраларына кетмәмиш коммунистләрдән даһа мәгсәдә-ујғун шәкилдә истифадә етмәк үчүн, вилајәт партија комитәси бир сыра тә’сирли тәдбирләр көрдү, Әзиз Мәммәдкәрим оглунун тәклифи илә партија кадрларыны јенидән сечиб јерләшдирмә проблеминә башланды. Ән сағлам вә тәчрүбәли коммунистләр партија ишинин мәс’ул саһәләринә ирәли чәкилдиләр. Артыг, 1943-чү илин јанвар ајыначан 920 коммунист, 1944-чү илин апрелинә исә даһа 1876 нәфәр коммунист жүксәк е’тимад көстөрилмишдир. Онлардан рәһбәр партија ишинә 430, совет вә тәсәррүфат идарәләринә 1235, кәнд тәсәррүфаты саһәси үзрә мәс’ул вәзифәләрә 211 коммунист ирәли чәкилмишдир.

Бу гажы вә е’тимадла бәрәбәр, тәләбкарлыг да унудулмурду. Бүтүн коммунистләрин партија интизамыны жүксәлтмәсинә, партија гәрарларыны вахтлы-вахтында вә дәгиг јеринә јетирмәсинә хүсуси диггәт верилрди. Ә. М. Әлијев дәнә-дәнә нәзәрә чатдырырды ки, мүһарибә заманы партија интизамы илә һәрби интизам һәмәһәңкдир. Буна көрә дә шәхси хидмәтләриндән вә дашыдыглары вәзифәдән асылы олмајараг, партија үзвләринин һамысы үчүн ејни дәрәчәдә мүтләг ганун олан ваһид интизам һаггында Ленин тә’лимини мөһкәм јадда сахламагы о, бүтүн коммунистләрә төвсијә едирди.

Ә. М. Әлијевин хүсуси диггәт јетирдији ән

мүһүм мәсәләләрдән бири дә республикада идеоложи ишин даһа да тәкмилләшдирилмәси иди. Оун рәһбәрлик етдији вилајәт партија комитәси, олдугча чәтин һәрби шәраитдә чох мүнәсиб вә әлверишли идеја-сијаси иш үсуллары ахтарыб тапырды. Мәсәлән, Әзиз Мәм-мәдкәрим оғлунун тәшәббүсү илә вилајәт партија комитәси дөјүшән ордунун гызыл әскәрләри гаршысында өз ана дилләриндә чыхыш етмәк үчүн Дағыстанын бүтүн халгла-рыны тәмсил едән ән јахшы тәблиғатчы вә мұһазирәчиләри сечиб ән хәтләрә көндәрирди. 1943-чү илин сентјабрынадәк Дағыстан тәблиғатчыларынын вә тәшвиғат коллективләри бригадаларынын чәбһәјә јүз он бир сәфәри тәшкил олунмушду.

Чәнуб чәбһәси сијаси идарәси рәисинин мұавини, бригада комиссары Л. И. Брежневин хаһиши илә дағыстанлы дөјүшчүләрдән өтрү 5 хүсуси китабхана, оиларын өз доғма дилләриндә 3 мин китаб, 1300 китабча, 1320 рәнк-бәрәнк плакат көндәрилмишди.

Республика партија тәшкилатынын бу ки-ми идеја-сијаси иши мұһарибә илләриндә дағлы зәһмәткешләрин мәнәви-сијаси руһунун, онларда дүшмәнә галиб кәләчәјимизин лабүд-лүјүнә олан инамын мөһкәмләnmәсинә мүстәс-на тәкан вермишдир.

Ә. М. Әлијев, республика әразисиндә һәр-би һиссәләрин тәшкил олунмасына чидди диг-гәт јетирир, сәфәрбәрлик планларынын јеринә јетирилмәсинин кедишинә мүнтәзәм нәзарәт едирди. 15 мин дағыстанлы Гызыл Орду сы-раларына көнүллү олараг дахил олмушду.

Партија сәфәрбәрлији үзрә чәбһәјә сијаси дөјүшчү сифәтилә 16.600 партија үзвүндән 8 мин 400 коммунист вә 19 мин комсомолчу кетмишди. О заман 840 мин нәфәр әһалиси олан Дағыстандан чәбһәјә, көнүллү дәстәләр дә дахил олмагла, 130 минәчән адам көндә-рилмишдир. Бөјүк Вәтән мұһарибәси чәбһәлә-риндә көнүллүләр сырасында 2 мин дағлы гы-зы вурушмушдур. Әјинләринә солдат шинели кејмиш нечә-нечә дағлы гадын дағларда мұ-һүм стратегије объектләри горумуш, әһәмијјәт-ли коммунистсија мәнтәгәләринин кешијиндә дајанмышдыр.

1942-чи илин октјабрында Әзиз Әлијевин тәшәббүсү илә Дағыстанда Вәтәндаш мұһа-рибәсинин гәһрәманы Гара Гарајевин коман-данлығы алтында милли сүвари ескадрону тәшкил олунду. Ескадрон чәбһәјә јола салы-наркән вилајәт партија комитәсинин биринчи катиби ескадрона үзәриндә «Ајрыча Дағыстан көнүллү сүвари ескадрону» сөзләри јазылмыш Гырмызы бајраг тәғдим етди. Дағыстанлы дөјүшчүләр өз һәмјерлиләринин тапшырыгла-рыны шәрәфлә јеринә јетирәчәкләринә, бу бај-рағы мәғлуб едилмиш Рәјхстага санчаагла-рына сөз вердиләр вә бу сөзә садиг галдылар. Өз дөјүш јолуну Моздокун шәргиндәки Иш-шерскаја стансијасындан башламыш ескадрон, зәфәр јүрүшүнү Берлиндә баша вурду: 416-чы Таганрог дивизијасынын тәркибиндә зәрбә тагымы сифәтилә вурушан дағысатлы сүва-риләр чох мәс'ул дөјүш әмәлијатларыны шә-рәфлә јеринә јетирдиләр. О вахт дивизија командиринин вилајәт партија комитәсинин

биринчи катибинэ көндөрдүңи мактубда белэ јазылмышды: «Дағыстанлы дөјүшчүлэр бизим сыраларымызда эзмлэ, шүчаэтлэ вуршур, Вэтәнимизин дүшмәнләринэ сарсыдычы зәрбэлэр ендирилләр. Дивизијанын шанлы эәфәр јолларында сизин сүварилэр гәфил һүчума кечмәклә, дүшмән архасына көзләнилмәз рејдләр етмәклә фәргләнмишләр».

Дикәр һәрби һиссәләрин тәшкилиндә, онларын лазымы эразидә јерләшдирилмәсиндә вә республиканын дахили еһтијатлары һесабына әрзаг маллары, јаначаг ләвазиматлары илә тәмин едилмәси ишиндә дә вилајәт партија комитәсинин ролу бөјүк олмушдур.

Ә. М. Әлијев чәбһәнин республика тәрәфиндән тәһһиз олунмасыны күчлү нәзарәт алтында сахлајырды. һәмин мәгсәдлә һәрби мәһсуллар истеһсал едән јени сәнаје корпорасијасы јарадылмышды. Бу корпорасија Загафгазија чәбһәси гошунларына бир ил јарым мүддәтиндә мүнтәзәм олараг көмәк көстәрмишдир. Загафгазија чәбһәсин команданынын мүавини кенерал-мајор Ф. И. Толбухин УИК(б)П Дағыстан Вилајәт Комитәсинин биринчи катибинә көндөрдүңи мактубда јазырды: «Загафгазија чәбһәсинин лабүд сифаришләринин јеринә јетирилмәси ишиндә јерли сәнајенин тәчрүбәси көстәрди ки, УИК(б)П вә Дағыстан МССР ХКС-нин көмәји сајәсиндә Дағыстанын јерли сәнајеси орду һиссәләрини тәмин етмәкдә бөјүк вә сәмәрәли иш көрмүшдур. Республиканын јерли сәнајеси хүсуси сифаришләрини јеринә јетирилмәсиндә әввәлләр һазырламады-

ғы мәһсул бурахылышыны лајигинчә мәнимсәјә билмишдир».

Әмәк мәһсулдарлығы һесабына истеһсал күчүнү дурмадан артыран, јерли хаммалдан максимум истифадә едән, чидди гәнаәт режими уғрунда мүбаризә апаран Дағыстан әмәкчиләри вилајәт партија тәшкилатынын рәһбәрлији алтында һәрби мәһсул истеһсалы планларыны һәмишә мүнтәзәм вә артыгламасы илә јеринә јетирмишләр. Бүтүн бунлар вилајәт партија тәшкилатынын әзмкарлығы сајәсиндә газанылмышды; о, өз ишини елә јүксәк сәвијјәдә гурмушду ки, мүдафиә сәнајесинин јарадылмасында вә фәалијјәтиндә иштирак едән бүтүн партија, совет вә тәсәррүфат рәһбәрләри, коммунистләр партија гәрарларыны һәјата кечирмәк саһәсиндә өзләрини әсл сијаси дөјүшчүләр киими көстәрирдиләр.

Ә. М. Әлијевин кәнд тәсәррүфатына бачарыгла рәһбәрлији дә јахшы бәһрә вермишдир. О, тез-тез рајонлара кедирди. Рајонлардакы рәһбәр ишчиләри јахшы таныјырды. Онларын нүфузлу башчысы вә һәссас тәрбијәчиси иди. Рајон партија комитәләринин катибләри гаршысында вахташыры чыхыш едир вә тәкратәкрат онлара тапшырырды: «Партија тәшкилатлары ниди кечә-күндүз ишләмәли, Гызыл Ордуја гызғын, һәртәрәfli көмәк көстәрмәлидир».

Вилајәт партија комитәси коммунистләрин диггәтини кәнд тәсәррүфаты истеһсалынын еһтијатда олан бүтүн мәнбәләрини үзә чыхармаға; колхозчуларын, кениш халг күтләләринин әсл вәтәнпәрвәрлијиндән доған әмәк

эзмкарлыгындан вэ јарадычылыг тэшэббүслэриндэн һэртэрэфли истифадэ етмэјэ јөнэлтмишди. Ёејвандарлыгда газандылары наилијэтлэрэ көрө, 1944-чү илдэ Дағыстан вилајети ССРИ Мұдафиэ Комитэсинин кечичи Гырмызы Бајрағы илэ тэлтиф олунмушдур. Мухтар республика мұһарибэ иллэриндэ мин тонларла кэнд тэсэррұфаты мөһсуллары һасил етмишдир.

Дағыстанда һәрби һава һүчумундан вэ һәрби һава кимјэви һүчумундан мұдафиэ тәшкилатларынын јарадылмасы, үмумхалг һәрби тәлими, республика эразисиндэ мұдафиэ истехкамларынын дүзэлдилмәси вэ бу кими бир чох башга мәсәлэләр Әзиз Мәммөдкәрим оғлу Әлијевин чидди мараг көстәрдији мәсәлэләрдән иди. Бүтүн идарәләрдә, мүәссисәләрдә, колхозларда, МТС-ләрдә, әһалинин јашајыш јерләриндә һава вэ кимјэви һүчумдан мұдафиэ һазырлығы апарылыр, өзүнүгөрума групплары тәшкил едилирди. Осоавиахим 30 һәрби ихтисас үзрә кадрлар һазырлајырды. Мұһарибэ иллэриндә бу тәшкилат республикада 7 минә јахын пулемјотчу, 3200 миномјотчу, 20 миндән чох автоматчы, 1580 радист, 550 снајпер, 2 мин сүвари вэ с. һазырламышдыр. Дағлылар фәхр едирләр ки, Совет Иттифагы Гәһрәманлары арасында Дағыстан Осоавиахиминин Г. А. Әлијев, Ј. А. Акајев, Л. А. Галченко, В. А. Әмиров кими јетирмәләр и вардыр.

Ә. М. Әлијевин рәһбәрлик етдији УИК (б) П вилајет вэ Маһачгала мұдафиэ комитәләри Дағыстан эразисиндә он бир атычы дивизија

үчүн мұдафиэ истехкамы вэ мұғавимәт истинадкаһларынын тикинтисини мұвәффәғијјәтлэ баша чатдырмышды. Тикинти ишләри јолсузлуг вэ нәглијјат ғытлығы шәрантиндә, чәтинликлэ көрүлүрдү. Тикинти апарылан саһәләрдә јашајыш мәнтәгәләри јох дәрәчәсиндә иди, адамлар тәләм-тәләсик дүзәлдилмиш чала вэ торпаг дахмаларда јашајырдылар. Лакин бүтүн бу чәтинликлэрә бахмајараг, ССРИ Дөвләт Мұдафиэ Комитэсинин тапшырығы јеринә јетирилди. Терек вэ Сулак чајлары саһилиндә, Маһачгала, Гајакөнд вэ Дәрбөнд рајонларында мұдафиэ золаглары јарадылды. Бу тикинти-гурғу ишләриндә, натамам һесабламаја көрә, 150 мин адам иштирак етмишдир ки, онларын да бөјүк әксәријјәти гадынлар олмушдур. Мұдафиэ истехкамларынын тикинтисиндә көстәрдикләри әмәк рәшадәтләринә көрә 20 миндән артыг адам «Гафгазы мұдафиәјә көрә» медалы илэ тәлтиф едилмишдир.

Әзиз Мәммөдкәрим оғлунун диггәт мәркәзиндә дуран үмдә мәсәлэләрдән бири дә халг гисасчылары алајы јаратмаг иди. Онун шәхси рәһбәрлији алтында Маһачгала Мұдафиэ Комитәси хүсуси тәлимаг ишләјиб һазырлады. 1942-чи илин пајызында минләрлэ киши вэ гадын халг алајы сыраларына дахил олду. Шәһәр вэ рајон партија комитәләри бу алајларын тәшкилат гәраркаһына чеврилди. Бир сыра шәһәр вэ рајонларда халг алајлары баталјонларынын тәркибиндә коммунист вэ комсомол бөлүкләри тәшкил едилди. Бүтөвлүкдә республика үзрә, сыраларында 12 минә јахын адам олан 693 халг алајы јарадылмышды.

Дүшмән парашүтчүлөрү, часуслары вә хә-
фижәләри илә вурушмаг үчүн 2100 нәфәрлик
гырычы тагымлар дүзәлдилмишди. Халгын
севәрәкдән «Даг гарталлары» адландырдыгы
бу чәсурлар гаршысында чыхыш едәркән,
Ә. М. Әлијев гејд етмишдир ки, һәр чүр көз-
ләнилмәз һадисәләрә вә һәр чүр шәраитдә
дүшмәнни бурнуу овмаға һәмшә һазыр ол-
маг лазымдыр.

Вилајәт партија комитәсинин гаршысында
дуран ән ағыр проблемләрдән бири дә архаја
көчүрүлән әһалини, сәнајә вә тәдрис мүәс-
сәләрини јерләндирмәк иди. Загафгазија вә
Орта Асија республикаларына көчүрүлән әһа-
ли ахыны Маһачгаладан кечирди. Ајры-ајры
вахтларда Дағыстан пајтахтына 200 мин
адам көчүрүлмүшдү ки, бу да јерли шә-
һәр әһалисинин сајыны хејли артырмышды.
Тәзә көчүб кәләнләрин ишлә, мүавинәтлә, әр-
загла вә тибби хидмәтлә тә'мин олунмасыны
Әзиз Мәммәдкәрим оғлу даима өз шәхси нәза-
рәти алтда сахлајырды. 1942-чи илдә Дағыс-
танда кечән гураглыг нәтичәсиндә дәнли бит-
киләр вә мејвә-тәрәвәз мәнсулларынын гытлы-
ғына, дағлыларын чох шејә мөһтач галмасы-
на бахмајараг, әрзаг маллары илә илк нөвбә-
дә евакуасија олунан әһали тә'мин едилирди.

Ә. М. Әлијев бир партија рәһбәри кими,
әскәр аиләләринә һамилик ишини өзүнүн ән
үмдә вәзифәләриндән сајырды. Вилајәт пар-
тија комитәсинин XVII пленумунда (25—27
мај 1943-чү ил) о, чәһәчиләрин аиләләринә
көмәк көстәрилмәси үзрә Дағыстанда көрүлән
ишләрдән әтрафлы данышмышдыр. 5 миндән

чох әскәр аиләси ишә көтүрүлмүш, 2 минә гә-
дәри фәрди һәјәтјаны торпаг сәһәси алмыш,
30 мин аиләјә исә мадди јардым көстәрилмиш-
дир. Јалһыз 1944-чү илдә әскәр аиләләринә
көстәрдији бөјүк көмәјә көрә Дағыстана
ССРИ Силаһлы Гүввәләринин Али Баш ко-
манданы И. В. Сталиндән 25 тәшәккүрнама
кәлмишди.

Ә. М. Әлијев чәһәдә јаралананлара вә мү-
һарибә әлилләринә мисилсиз гајғы илә јана-
шырды. О, көркәмли алим вә сәһијјә тәшки-
латчысы кими өз зәпкин тәчрүбәсиндән исти-
фадә едәрәк, архаја көчүрүлмүш һәрби хәс-
тәханаларын саһмаплагмасына вә аһәңдар
фаалијјәт көстәрмәсинә хејли вахт ајырырды.
Партија комитәләри онун көстәриши илә ағыр
јаралыларын јанында кечә нөвбәләри дүзәл-
дир, һәрби хәстәханалары фәсиләсиз олараг
тәзә әрзагла тә'мин едирди.

Дағыстан Вилајәт Партија Комитәси рәһ-
бәринин евакуасија госпиталларына даими
диггәтн вә гајғысы, јаралыларә бәсләнән
мөһәббәт вә нәвазиш, партија, совет вә ичти-
маи тәшкилатларын онлара көстәрдији јардым
елә сәмәрәли тәшкил олмушду ки, мүһарибә
илләри әрзиндә республика һәрби хәстәхана-
ларында мүаличә олунан 134,9 мин јаралыдан
102,4 минни сағалыб аиләсинин јанына гајыт-
мышдыр.

Советләр өлкәсинин фәдакар халглары
чәһәјә тәкчә чанлы инсан гүввәси, әрзаг,
техники сурсат көндәрмәклә кифәјәтләнмир,
өз доғма Гызыл Ордусунун дөјүшчүләрини
гәһрәманлыг рәшадәтләри көстәрмәјә руһ-

ландырырды. Чэбһэжэ көндөрилэн вэтэнпэр-
вэрлик мәктублары, зәһмәткеш нүмајәндә
һеј'әтләринин өн дөјүш мөвгеләринә сәфәрлә-
ри, орду бөлмәләринә һамилик — совет адам-
ларынын мә'нәви-сијаси вәһдәтинин, өн чәб-
һә илә арха чәбһәнин, халгла орду бирлији-
нин парлаг тәзаһүрү иди.

Республика әмәкчиләринин вэтәнпәрвәрлик
тәшәббүсүнү мұдафиә едән УИК(б)П вилајәт
вә Маһачгала Мұдафиә комитәләри 416-чы
Тағанроғ вә 169-чу Витебск дивизијаларыны,
Гара дәниз доһанмасы кәмиләрини, кенерал-
мајор Н. И. Кириченконун гвардија казак
корпусу дөјүшчүләрини, һабелә 44-чү вә 58-
чи Ордулары һамилијә көтүрмүшдү. Халгын
көмәкдарлығ әләгәләри, хусусилә, Дағыстан
ғызларынын хидмәт етдији 744-чү зенит-топ-
чу алајы, «Дағыстан комсомолчусу» зирәһли
гатары вә Гара Гарајевин команданлығ етди-
ји сүвари ескадрону илә даһа сых иди.

Дағыстанда 1942-чи илдә 91-чи атычы ди-
визија тәшкил олунду. Сонралар бу дивизија-
ја Мелитопол дивизијасы фәхри ады верилди.
Ә. М. Әлијев һәмин дивизијанын дөјүш рәша-
дәтләрини бүтүн мұһарибә мүддәтиндә ма-
рагла изләјирди. Республика әмәкчиләринин
нүмајәндә һеј'әтләри Әзиз Мәммәдкәрим ог-
лунун тәшәббүсү илә Мелитопол дивизијасы-
нын дөјүшчүләринә дөрд дәфә гонағ кетмиш-
дир. Мелитополчуларла мүәссисә коллектив-
ләринин мәктублашмасы мұһарибә гуртарана
гәдәр давам етмишдир. Гәһрәман дөјүшчүләр
мәктубларынын бириндә Ә. М. Әлијевә белә
јазмышлар: «Дағыстан әмәкчиләринин бизә

бәсләдији ғајғыны данма һисс едирик. Дүш-
мәнлә вурушмағ үчүн бу ғајғы бизә түкәнмәз
гүввәт верирди. Дағыстан әмәкчиләри илә ди-
визијамаз арасындакы ғырылмаз доғмалығ
телләри бизи һүнәрвәр вә јенилмәз етмиш-
дир»... 91-чи Мелитопол Ғырмазы Бајрағлы
атычы дивизијасыны әбәс јерә тез-тез Дағыс-
тан дивизијасы адландырмырдылар. Дағыстан
пионерләри бу шанлы һәрби бөлмәнин вете-
ранларына инди дә һамилик едирләр.

Мұһарибәнин илк ајларындан чәбһәжә һә-
дијјәләр топлајыб көндәрмәк кениш вүсәт
алмышды. Дағыстанлылар мұһарибә иллә-
риндә орду һиссәләринә 150 вагон исти пал-
тар, 140 вагон совгат јола салмышлар. Чәбһә
еһтијачларыны өдәмәк үзрә вилајәтдә ғајнар
вэтәнпәрвәрлик һәрәкаты башланмышды. Да-
ғыстан әмәкчиләри өлкәнин мұдафиә фонду-
на 102 милјон манат пул ајырмыш, танк дөс-
тәләри, бир нечә авиаескадријла вә зирәһли
гатар, һабелә дикәр һәрби машиналар ғајрыл-
масы ишинә 300 млн. манат хәрчләмишдир.
Дөвләт истигразы вә лотереја сатышындан
алынан мәбләғ 437 млн. манат олмушду. Бун-
лардан әлавә чәбһәчи аиләләринә јардым
фондуна 17 млн. вә лазымы шејләрин алынма-
сына 10 млн. манатлығ вәсаит нәзәрдә тутул-
мушду. Бу үмуми мәбләғ бир милјарда јахын
олмушдур. Чәбһәжә көндөрилән әрзағ совгат-
ларыны да бураја әлавә етсәк, һәмин мәбләғ
1 милјард јарыма чатыр. Мұһарибә илләриндә
мұдафиә фонду вә һәрби техника үчүн вәсаит
топланышына көрә Дағыстанын үнванына Али

Баш Команданлыг тәрәфиндән 75 тәшәккүр-
намә көндөрләнмишдир.

Дүшмән ишғалындан азат едилмиш ра-
јонлара јардым фонду јаратмагда Дағыстан
халглары социализм бејнәлмиләчилијинин
парлаг нүмүнәсини көстәрмишләр. УИК(б)П
МК вә ССРИ ХКС-нин «фашист ишғалындан
азат едилмиш рајонларда халг тәсәррүфаты-
нын бәрпасы үзрә тәхирәсәлынмаз тәдбирләр
нагда» 21 август 1943-чү ил тарихли гәрары-
ны әлдә рәһбәр тутан Дағыстан әмәкчиләри
азат едилмиш республикаларын, өлкә вә ви-
лајәтләрнин гардаш халгларына 28 мин гојун,
1100 ат, 1200 баш ирибуйнузлу мал-гара көн-
дәрмишләр. Мелитополун дагыдылмыш мәк-
тәбләрнин тикинтисинә ләвазимат јыған Гу-
ниб рајонундакы Чок орта мәктәби коллекти-
винин, Кијевин јенидән салынмасы фондуна
вәсаит топлајан Ахты рајонунун әмәкчиләри-
нин тәшәббүсүнү Ә. М. Әлијев үрәкдән бәјән-
миш вә шәхсән мүдафиә етмишдир. 1944-чү
илдә Дағыстанда Севастополун бәрпа фонду
јарадылды. Дағлылар севастополчулара 12 ва-
гон тикинти материалы, 4 милјон манат пул
көндөрдиләр. Севастопол шәһәр партија вә
ичрайјә комитәләрнинин Ә. М. Әлијевә јаз-
дығы мәктубда дејилир: «ССРИ халгларынын
јенилмәз достлуғуна әсәсләнен гардаш көмә-
јини вә гајғысыны фәрәһлә, севинчлә дуймаг
севастополчулар үчүн чох хошдур вә онлар
Дағыстан әмәкчиләринин бу бөјүк гардашлыг
гајғысыны уша тутурлар».

Ә. М. Әлијевин рәһбәрлији алтында вилајәт
партија тәшкилаты мұһарибә илләриндә ча-

тинликләри фәдакарлыгла арадан галдыра-
раг, фашист Алманијасы үзәриндә гәләбә
чалмагда ләјагәтлә иштирак етмиш, Дағыстан
әмәкчиләрини бу мұһүм ишә јүксәк сәвијјә-
дә руһландыра билмишдир.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти
дағыстанлыларын Бөјүк Вәтән мұһарибәси
дөврүндә дөјүш вә әмәк икидликләринә јүк-
сәк гијмәт верәрәк, онларын 30 миндән чоху-
ну шөһрәт ордени вә медаллара лајиг көр-
мүшдүр. Бунларын да једди нәфәри шөһрәт
орденинин һәр үч дәрәчәси илә тәлтиф едил-
миш, 49 нәфәри исә Совет Иттифагы Гәһрәма-
ны ады алмышдыр.

Совет Иттифагынын бөјүк тарихи гәләбә-
си, һәр шөјдән әввәл чохмилләтли Вәтәнини-
зин халгларыны дөјүш вә әмәк икидлијинә
һәвәсләндирән Коммунист Партијасынын тәш-
килатчылыг, рәһбәрлик, истигамәтверечилик
фәалијјәти сәјәсиндә газанылмышдыр. Алман
фашизминин белини ғыран, мұһарибәни гәлә-
бәлә баша чатдыран әсас күввә мәһз Совет
халгы олду. Л. И. Брежнев јолдаш бу мұна-
сибәтлә демишдир: «Әкәр Бөјүк Вәтән мұһа-
рибәсинин әсас гәһрәманындан сөһбәт ачсаг,
дејә биләрик ки, бу өлмәз гәһрәман—өлкәми-
зин ғырылмаз гардашлыг телләри илә бағла-
нан бүтүн халгларынын меһрибан айләсидир...
Бүтүн Совет Иттифагы халгларынын оғулла-
ры Вәтәни өз синәләри илә горумушлар».

Фашизмлә мұһарибәдә 30-дан чох Дағыс-
тап халгларынын да нұмајәндәләри иштирак
етмишләр. УИК(б)П вә ССРИ ХКС Дағыстан
МССР јаранмасынын 25 иллији мұнасибәти

илә көндәрдикләри телеграмда дежилир: «Вәтән мұһарибәси илләриндә Дағыстан халглары Совет Вәтәнинә өз сәдагәтини көстәрди... Дағыстан фәһләләри, колхозчулары вә зијалыларының фәдакар әмәји совет халгының дүшмән үзәриндә гәләбәсинә тәкан вермиш олду». Партија вә һөкүмәтимизин жүксәк гижмәтләндирдији бу ишдә — дағыстанлыларын мұһарибә илләриндәки рәшадәтиндә вилајәт партија тәшкилатының рәһбәри Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин дә хусуси хидмәтләри вардыр.

Онун, күтләләрә партијалы рәһбәрлик истәдады һәјата кениш бахышында, бөјүк вә мүрәккәб мәсәләләр комплексинин өз фәһми илә дүзкүн һәллиндә, мұһарибәнин ајры-ајры мәрһәләләриндә мејдана чыхан вачиб вә тәхирәсалынмаз проблемләри вахтында дүјмаг, мүәјјәнләшдирмәк бачарығында бүрүзә верирди. Гәбул олунан гәрарлар ичрасыны чидди, принципиал јохламаг, партија вә һөкүмәт тапшырыгларыны жүксәк тәшкилатчылыгга дәгиг јеринә јетирмәк, бүтүн коммунистләр үчүн ваһид партија интизамына риәјәт етмәк саһәсиндә онун универсал габилитјәти даһа долғун шәкилдә нәзәрә чарпырды. Вилајәт партија комитәсинин биринчи катиби вәзифәсиндә Ә. М. Әлијевин бүтүн фәалијјәти чидди сурәтдә Ленин иш үсүлбуна ујғун гурулурду.

Чидди һәјат мәктәби кечмиш, шанлы Бакы партија тәшкилаты сыраларында бөјүк тәчрүбә газаныб мәтинләшмиш Ә. М. Әлијев Дағыстан коммунистләринин нүфузлу рәһбәри олмушдур. Онунла ишләјән, көрүшән бир чох

дағыстанлы, Әзиз Әлијевин тәкчә башгаларына дејил, өзүнә гаршы да сон дәрәчә тәләбкар мөвгә тутдугуну, мүнһүм партија мәсәләләринин һәллиндә хусуси сәриштә көстәрмәсини, бөјүк мәс'улијјәт һисс етмәсини инди дә мәмнунитјәтлә хатырлајырлар. Онун инсанлара көстәрдији диггәт, гәјгыкешлик, әсл зијалылыг кими нәчиб мәнәви кејфијјәтләрини Дағыстан әһмәткешләри унутулмаз хатирә кими үрәкләриндә сахлајырлар. Партијанын вә халгын сәдагәтли оғлу Әзиз Әлијев адамларымызын еһтијачыны һәмишә дәриндән дујурду вә онлара аличәнаблыгга көмәк әли узадырды. Һәр бир инсана гәлбән һавадар чыхыр, тәлејиндә јахындан иштирак едир, ән јахшы әмәли вә әхлаги кејфијјәтләрини бүрүзә вермәкдә она лазыми шәраит јарадырды.

Јери кәлмишкән, демәлијәм ки, шәхсән мәним тәлејимдә, дүзкүн һәјат јолу сечмәјимдә вә фәалијјәтимдә дә Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун ролу бөјүк олмушдур.

О көзәл, унутулмаз инсанла илк көрүшүм чанлы лөвһә кими инди дә көзләрим өнүндәдир:

1946-чы илин августунда авиасија һиссәминин бөлмә командирини мұавини рүтбәсиндә Маһачгалаја мә'зунитјәтә кәлмишдим. Вилајәт партија комитәсинин катиби Ә. Султанәһмәдовла көрүшдүк. О, мәнә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә дә көрүшмәји мәсләһәт билди, чох ширникдиричи шәкилдә сөјләди ки, јолдаш Әлијев инсанлара гаршы сон дәрәчә диггәтлидир, чәһиәдән гајыданлара исә хусуси нәвазиш вә еһтирам бәсләјир.

Мән онун јанына кетдим, өзүмү тэгдим етдим. О мәнимлә меһрибанчасына көрүшдү вә чаја гонаг етди. Инсс олунмадан арамызда достчасына сөһбәт башланды. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу ордуда хидмәтимлә, аилә вәзијјәтимлә, кәләчәк планларымла марагланды. «Бәлкә Дағыстана гајыдасыныз? — дејә суал верди. — Бизә һәрби-спјаси тәчрүбәси олан адамлар лазымдыр». Мән чавабымда она билдирдим ки, В. И. Ленин адына Һәрби-Спјаси Академијада охумаг нијјәтиндәјәм.

Сөһбәтимиз хејли узанды вә ахырда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу хаһиш етди ки, үнванымы верим. Бәли, 1947-чи илин сонунда һәрби дәнниз гүввәләри Баш команданлығы еһтијата тәрхис олунмағымы тәклиф етди. Баша дүшдүм ки, бу иш Ә. М. Әлијевин әли илә көрүлмүшдүр.

Дағыстана гајыданда јенә вилајәт партија комитәси биринчи катибинин јанына кетдим. Ә. Әлијев мәни көһнә танышы, доғма адамы кими гәбул етди. Ишләримлә әлагәдар хејли сорғу-суала тутдугдан сонра тәклиф етди ки, вилајәт партија комитәси һәрби шө'бәсинә мүдир кечим. Бир мүддәтдән сонра һәммин шө'бә дәјишдирилиб инзибати органлар шө'бәси олду. Бу шө'бәнин мүдири вәзифәсиндә мән ил јарым о әвәзсиз инсанла, әсл коммунистлә, Ленин иш үслубуна јијәләнмиш мөһарәтли тәшкилатчы илә јанашы ишләдим.

Партија һәјатынын мүһүм мәсәләләри һәлл едиләндә һәмишә онун јүксәк принципаллығы, ишкүзарлығы; сөһбәт инсанлардан, онларын тәләјиндән кедәндә исә гејри-ади

аличәнаблығы, инсанпәрвәрлији бизи вәләһ едирди.

Ә. Әлијевин мисилсиз һәссаслығыны, инсанлара көстәрдији диггәти тәсдигләјән белә бир әһвалат јадымдадыр: Вилајәт партија комитәси бүросунда мүһарибәдә әлини итирмиш бир нәфәр чәһһәчинин рајон ичтимаи тәминат шө'бәси мүдири тәјин олунмасы мәсәләси мүзакирә едилди. Бүрө үзвләриндән бири дәрһал намизәдә гәти етираз етди. Мән исә онун тәсдиг олунмасына чалышырдым: ««Вәтәнин азадлығы уғрунда ганыны төкмүш бир адам партија етимадына лајигдир»—дејирдим. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу мәни гәтијјәтлә мүдафиә етди, намизәдин тәсдиг олунмасы ләһинә фикрини билдирди вә бунунла да бир даһа әсл коммунист принципаллығыны һамыја көстәрди.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун характеринин ән көзәл чәһәтләриндән бири һаггында — инсанларын мәишәтинә, нормал һәјат тәрзинә, иш шәраитинә гајгысы барәдә дә данышмаг истәјирәм. Бу көзәл мәзијјәт онун шәхсән мәнә мүнәсибәтиндә өзүнү габарыг шәкилдә бүрүзә вермишди. Ордудан гајыдандан сонра јарым илдән чох меһманханада јашадым. Әзиз Әлијев јолдаш бундан хәбәр тутараг, «Дағнефтин» рәиси В. Ј. Блашенкону (о чәтин илләрдә Маһачгаллада мәнзил тикинтисини јалныз бу тәшкилат апарырды) малијјә-тәсәррүфат шө'бәсинин мүдири С. С. Елсону вә мәни јанына чағыртдырды. Блашенкодан сорушду ки, онун сәрәнчамына бир мәнзил ајыра биләрми? О да чаваб верди ки, чох чәтиндир.

анчаг инди ки, биринчи катиб хашиш едир, мүмкүндүр. Эзиз Мәммәдкәрим оғлу сөнбәтә тезчә жекун вурду: «Бу мәнзилли тә'мир един вә Умаханов јолдаша верин».

Бу бир эпизодда Эзиз Әлијевин инсанлара бөјүк гајғысы, онларын шәхси һәјатына дигәти ајдын шәкилдә көрүнүр. Неч дә тәсадүфи дејилди ки, адамлар онун јанына ачыг үрәклә кедирдиләр вә һәмишә дә јардым алырдылар, хош сөз ешидирдиләр...

Дағыстан коммунистләри вә зәһмәткешләри үчүн Эзиз Мәммәдкәрим оғлу һәр заман бөјүк үрәкли, ајдын зәкалы инсан, истәдадлы партија рәһбәри олмушдур. О, мәним хатирәмдә дә бу чүр јашајыр.

Эзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин бир хусусијјәтини дә гејд етмәк истәјирәм: чоһмилләтли Дағыстанда ишләјәндә о, республиканын специфик шәраитини сон дәрәчә дәриндән гаврајыр, һәссас давраыш нүмајиш етдиридди. Бу исә, өз нөвбәсиндә халгларымызын достлугунун вә гардашлығынын даһа да мөһкәмләnmәсинә тәкан верирди. Бөјүк хидмәтләринә еһтирам әләмәти олараг, Дағыстан зәһмәткешләри 1946-чы илдә Ә. М. Әлијевин ССРИ Али Советинә бир сәслә өзләринин лајигли елчисин сечмишдиләр.

Ә. М. Әлијев мұһарибә дөврүндә олдуғу кими, мұһарибәдән сонракы илләрдә дә өзүнәмәхсус түкәнмәз енержи илә чалышмышдыр. Онун һәммин илләрдә Дағыстанда игтисадијјатын, мәдәнијјәтин, елм вә тәһсилин инкишафына көстәрдији бөјүк гајғыны Дағыстан халглары неч бир заман унутмајачаглар. Ма-

һачгалада елми-тәдгигат базасы олан академик мәркәзин, сонра исә ССРИ Елмләр Академијасы Дағыстан филиалынын јарадылмасына о, хејли сәј көстәрмишдир. Али мәктәпләр базасынын кенншләндирилмәсиндә дә онун тәсири аз олмамышдыр. Дағлы гызларын орта вә али тәһсил мәсәләси, мүтәхәссис гадын кадрларын һазырланмасы, онларын республиканын тәсәррүфат вә ичтимаи һәјатына чәлб олунмасы ишиндә Ә. М. Әлијев јолдашын әмәји мисилсиздир. Онун билаваситә иштиракы илә Дағыстанда Гадын Мүәллимләр Институту вә Гадын Педагожи Мәктәби ачылмышдыр. Јүксәк зијалы мәдәнијјәтинә малик олан Эзиз Мәммәдкәрим оғлу јарадычы зијалылара да мүстәсна гајғы көстәрирди.

Коммунист Партијасы вә Совет һөкүмәти Эзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин хидмәтләрини лајигинчә гүјмәтләндирәрәк, ону ики Ленин ордени, II дәрәчәли Вәтән мұһарибәси вә Гырмызы Әмәк Бајрағы орденләри, чоһлу медалларла тәлтиф етмишдир.

Сонралар Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәсиндә, һәмчинин Бақыда ишләјәркән Ә. М. Әлијев Дағыстан зәһмәткешләринин һәјаты илә даима марагланмыш, вилајәтимизин нүмајәндәләринә өз имканлары мұғабалиндә көмәк етмиш, Дағлар дијарынын әмәкчиләринә ән сәмини дүјғулар бәсләмншдир.

Дағыстан зәһмәткешләри исә өз нөвбәләриндә Эзиз Мәммәдкәрим оғлунун мунис хатирәсини үрәкләриндә дәрин еһтирамла, һөрмәт-иззәтлә горујуб сахлајырлар. Дағыстанын

пайтахты Маһачгаланын күчэләриндән бири вә Дәрбәнд рајонуида ән ири колхозлардан бири Әзиз Әлијевин адыны дашыјыр. Онун вахтилә јашадығы евин диварына хатирә лөв-һәси вурулмушдур.

Дағыстан коммунистләри бүтүн зәһмәткеш-ләрлә бирликдә бу мисилсиз инсаны, көркәм-ли партија вә дәвләт хадимини сонсуз мәнәб-бәтлә јад едирләр. Ахы, онларын чохуна Вәтә-нин ағыр илләриндә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев кими ишыглы бир шәхсијјәтлә чийин-чијинә чалышмаг нәсиб олмушдур.

Мустафа Топчубашов

Академик, Сосиалист Әмәји Гәһрәманы

СӘМӘНДӘР ГУШУ

Әзиз Әлијевә садәчә «һәким», јахуд «про-фесор» демәк бир о гәдәр дә дүз дејил. Доғ-рудур, о, Университетин тибб факултәсини гуртармышдыр, чан һәкими ишләмишдир, елмләр доктору олмушдур. Анчаг, мәнчә Әзи-зә «чәмијјәт һәкими» десәјдиләр даһа јахшы оларды. Әслиндә чәмијјәт өзү дә бир чаплы-дыр. Вә онун да өз һәкмии олмасы тәбии-дир.

Тибб сәһәсиндә јахшы хидмәт көстәрмиш чохлу алимләримиз олмушдур вә вар. Онлар-ла биркә ишләмишәм, чохуну шәхсән таныјы-рам. Анчаг Әзиз һеч кәслә мүгајисә едилә билмәз. Билирсинизми нијә? Она көрә ки, Әзиз Әлијев бир шәхсијјәт кими јох, милли сәһијјәмизин инкишаф тарихинин бир мәрһә-ләси кими өјрәнилмәлидир.

Әзизи мән Јеревандан таныјырдым. Ики-миз дә кимназијада охујурдуг. Кимназијала-рымыз бир-бириндән хејли аралы иди. Аплә-ләримиз арасында доғмалыг варды. Бизә әк-

сәр гоһумларымыздан җахын идиләр. Хейримиздә-шәримиздә һамыдан тез тапылардылар...

Ағыллы вә фәрасәтли бир ушаг олдуғуна көрә, атам Әзизин хәтрини чох истәјирди. О мәнән ики синиф ашағыда охујурду. Ди кәл ки, мәним дәрсләрим и дә билирди. Дәрсдән сонра мәнәллә ушагларына «дәрс» верирди. Әзизин белә габилијјәтли, фәрасәтли олмасыны атам тез-тез мәним үзүмә вурурду. О, һеј дејәрди:

— Әзиз сәнән ики јаш кичикдир, анчаг ики дәфә бачарыгыдыр. Мүәллимләри башына анд ичир. Бүтүн шәһәр ондан данышыр. Башгаларына дәрс верир. Нә чыхса, беләсиндән чыхачаг!

Әзизи мәнә гаршы гојмагда атамның мәгсәди башга иди. О, бу јолла тәһсилими давам етдирмәк, Русијага кетмәјимин гаршысыны алмаг истәјирди. Аиләмиздә һеч ким мәним Јеревандан чыхмағыма разы дејилди. Буна һәм мадди имканымыз јох иди, һәм дә бүтүн Русијаны халг наразылығы бүрүмүшдү. Дејирдиләр: «кедирәм нә олар, нә олмаз».

«Јүз фикир бир борчу өдәмәз»,— дејибләр. 1915-чи илдә кимназијаны гуртарыб, үз гојдум. Кијевә. Әзизлә бир дә сәккиз илдән сонра Бакыда көрүшдүк. Данышырды ки, о да кимназијаны битирәндән сонра тәһсилини давам етдирмәк истәјиб, Петрограда кәлиб. Бурада һәрби тибб академијасына гәбул олуноб. Аиләсинин ағыр мадди еһтијача мәруз галдығыны ешидәндә, тәһсилини јарымчыг гојуб кер и гајыдыб.

Бакыја кәлән кими, Әзиз Әлијев республика Халг Комиссарлары Советиндә ишә дүзәлди, һәм дә Университетдә тәһсилини давам етдирди. Факүлтәни гуртарандан сонра терапија кафедрасында ординатор сахланылды. О, Университетин партија өзәјиндә дә ишләјирди.

Совет һакимијјәтинин илк илләриндә тротскичиләрә гаршы үмумхалг мүбаризәси кедирди. Дүшмәнләр бәзән террора да әл атырдылар. Һәкимләрә гәсд едирдиләр, хәстәханалары дағыдырдылар. Сијаси ишчиләри һәр ан тәһлүкә көзләјирди. Белә бир шәраитдә Әзизи республиканын һәр күшәсиндә көрмәк оларды.

Бир дәфә Гала диварының јанында (индики Кәнчләр мејданында) митинг кечирилди. Башымы галдыранда Әзизи аловлу-аловлу данышан көрдүм:

— Биз фәһлә иши уғрунда чалышырыг, јашасын ленинчиләр! — Буну дејиб партија билетини јухары галдырды. Наразы галанлар, она реплика атанлар варды. Чәтнинликлә ирәли кечдим. Мәни көрән кими мәтин сәслә:

— Доктор, митингдә хәстәләнән-зад јохдур ки? — деди.

Мән онун атмачасына әһәмијјәт вермәдим.

— Әзиз, бир аз еһтијатлы олмаг лазымдыр, — дедим.

О, елә мәғрурлугла дилләнди ки:

— Хәстәликдән дә, дүшмән габағындан гачанда да өзүнү мәғлубијјәтә һазырлајырсан. Онлара тәслим олмагса, икигәт өлүмдүр!

Гәрибә оғлан иди Әзиз. Тәһсилдә, әхлагда,

мүлајимликдә, хејрхаллыкта, ишкүзарлыкта тајы-барабәри јох иди. Тәбабәтин бабасы һиппократ елә бил һәкимләр һаггында анды онун кимиләринә бахыб јазмышдыр.

Ушаглыгдан бир-биримизи таныдығымыздан вә инзибати ишләримин чоху ондан ашдығындан Әзизин јанына тез-тез кедәрдим. Бәзән ону итирәрдим. Чүнки республикамызда Әзизин ишләмәдији јер галмамышды. Шәһәр Ичранјә Комитәсиндә, Республика Халг Сәһијјә Комиссарлығында, Халг Комиссарлары Советиндә, Мәркәзи Комитәдә, институтларда вә с. һәмшә дә мәс'ул вәзифәләр апарырды. Чәмијјәтдә һансы бир саһә «хәстәләнди», һараја Әзиз чатарды. Хүсусилә, сәһијјәнин о вахт мин әкәр-әскији варды. Тибб ишчиләри Әзизә «тә'чили јардым» ләгәби вермишдиләр. Дара дүшәндә гачырдыг үстүнә. Әзизин јанында мүхтәлиф пешә адамлары көрүрдүм. Онун гәбулу вә мүтәхәссисләрлә данышмасы мәни валәһ едирди. Әзизин али тәһсилли олмасына һеч кәс шүбһә етмәзди. Анчаг һансы али мәктәби битирдијини мүәјјәнләшдирмәк мүшкүл мәсәлә иди. О, Ашыг Әләскәр демишкән, «һәр елмдән һали» иди.

Мәркәзи Комитәдә ишләјирди. Бақыда чәрраһларын јығынчағы кечирилмәси иди. Бунунла әлағадар јанына кетмишдим. Катибәси мәни таныјырды. Соргу-суалсыз кабинетинә кечирдим. Гапыны ачанда ону үч-дөрд адамда сәһбәт едән көрдүм. Ајаг сахлајыб, каби-

нетдән чыхмаг истәјәндә, мәни чағырды. Кечиб әләшдим. Сәһбәтләриндән белә көрүрдүм ки, бурадакылар тикинти мүһәндисләридир. Мүһәһисәли мәсәләләри варды. Әзиз дә елә бил «мүһәндисләшмишди», һәр шеј барадә јерли-јатаглы мәсләһәтләр верирди. Зарафатла сорушдум:

— Әзиз ләлә, дејәсән инди дә тәһсиллини мүһәндисләр институтунда давам етдирирсән?

— Јох, доктор, — деди. Сәһбәтинә ара верди. Лакин сөзлү адама охшајырды. — Тәләсмирсән ки? — Суалына өзү дә чаваб верди. — Әлбәттә, тәләсирсән. Тәләсмәк јахшыдыр. Анчаг тәкчә тәбабәт үчүн тәләсмәк, мәнчә, чох аздыр. Нијәсини дејим: бир өмүр тәбабәт үчүн тәләсәк, бир өмүр мүһәндислик үчүн, бир өмүр фәлсәфә үчүн, бир өмүр агрономлуг үчүн... Ахы, ај доктор, бизә бу гәдәр өмрүләри верән кимдир?..

Әзизә өмүрләр верилмәмишди, бир өмүр верилмишди. Елә бир өмүр ки, бүтүн биликләрә кифәјәт етмишди. Јенә дә өзүндән, билијиндән разы галмырды...

Сәһијјә Комиссарлығында ишләјән бир нәфәр ишчи бизи оғлунун тој мәчлисинә дә'вәт етмишди. Бәјин сағлығы үстүндә бир нәфәр орта мәктәб мүәллими Пушкинин поемасындан эзбәр демәк истәди. Јеринә дүшмүшдү. Бәјин дә ады Јевкени иди. Јалан олмасын, бир саатдан чох эзбәр сөјләди. Ағзымыз ачыг галды. Кимсә сорушду:

— Поеманы нечә дәфә охумусан?

Мүәллим чаваб верди:

— Ики дәфә.

Әзиз өз-өзүнә «ики дәфә» дејиб фикрә кетди.

Биз јанашы отурмушдуг. Голуму голуна вуруб пычылдадым:

— Дејәсэн, јенә «тәләсмәјин» тутду? Ахы...

Елә бил буна бәндмиш, о саат дилләнди:

— Әши, тутмасын нејнәсин?! Биз Әләскәрин бир гошмасыны он дәфә охујуруг, јадымызда он хәтт галмыр...

Сәһијјә Комиссарлығынын нөвбәти коллекијасы кечирилирди. Коллекијада гојулан мәсәләләрдән бири учгар кәнди рајонунда ишләјән бир чәрраһ барәдә иди. Операсија заманы артыг ган итирмиш һамилә гадын тәләф олмушду. Бу һагда хәстәнин валидејнләри комиссарлыға мә'лумат вермишди. Чәрраһ, гадынын өлүмүнүн әсас сәбәбини хәстәханада ган әвзәдичиси олмамасы илә изаһ едир вә комиссарлығы кунәһландырырды. Әзиз Әлијев дә е'тираф етди ки, республикада бир чох дәрманлар вә о чүмләдән, ган әвзәдичиси чатмыр. О, чәрраһдан сорушду:

— Бәс өзүңүз нечә, ганыңыз нормададыр?

— Дејә билмәрәм, анчаг наразы дејиләм.

— Мән наразыјам.

— Наразысыз?

— Бәли!.. Дејин көрүм, индијә гәдәр ганкөчүрмә мәркәзинә нә гәдәр ган вермишиниз?

— Нә гәдәр ган вермишәм?! — Чәрраһ дурухду. Сөз тапмады. Әзиз дилләнди:

— Сиз дә соруша биләрсиниз, мән нә гәдәр ган вермишәм. Инди кедәрик мәркәзә өјрәнәрсиниз...

Коллекија гуртарандан сонра ганкөчүрмә мәркәзинә кетдик. Әзиз мәркәзин кирәчәјиндә раст кәлдији ағ халатлы адама бизи көстәриб деди:

— Сизә бир груп донор кәтирмишәм. Әмәлијјата башлајын.

Өзү биздән 100 грам артыг ган верди. Өјрәндик ки, һәгигәтән донорду. Илдә азы бир литр ган верир. Буну мән дә билмирдим.

Биз ганкөчүрмә мәркәзиндән чыханда чәрраһа деди:

— Әкәр бу 200 грам ганы јериндә хәстәханаја версәјдин, операсијанын кәләчәк нәтичәсиндән асылы олмајараг, әсл һәкимлик нәчиблији көстәрәрдин. Һәлә һәкимлик гәһрәманылығыны демирәм. Халг сәһијјәсиндә ишләјән адам, ганындан кечмәји дә бачармалыдыр...

Әзиз Әлијев һәртәрәфли шәхсијјәт иди. Ону бир дәфә көрәнләр, онунла даим үнсијјәтдә олмаг арзусу илә јашајырдылар. Ишкүзарлыгда тәк јаранмышды. Буна ики мисал чәким: Вахтилә республикамызы хәстәликләр басмышды. Рајонлара һәким бригадалары көндәрилирди. Мән һәммин бригадаларын рајонларарасы зона рәһбәри идим. Республика үзрә Әзиз Әлијев сәдр тәјин едилмишди. Инаырысыз ки, һансы рајона кедирдик, Әзиз габағымыза чыхырды. Даһа тәһлүкәли кәндләрин, аиләләрин адларыны чәкир вә нәзәрдә тутмағымызы тапшырырды.

Мүһарибә илләриндә һитлерчиләр Моздока чатмышдылар. Загафгазија төһлүкә алтында галмышды. О вахт Әзиз Әлијев сәһијјә комиссары иди. Мәркәзи Комитә Дағыстанда ишләмәк үчүн Азәрбајҗандан ики нәфәр сижәси ишчи истәмишди. Республикадан тәкчә Әзиз Әлијеви зәманәт вермишдиләр. Вә демишдиләр ки, бизим икинчи Әзиз Әлијевимиз јохдур.

Мүһарибәнин ағыр вахтларында Әзиз Әлијеви Дағыстана көндәрдиләр О, Дағыстан Вилајәт Партија Комитәсинин биринчи катиби вә ејни заманда шәһәр мұдафиә шурасынын сәдри тәјин едилмишди. Билирсинизми, Әзизин үстүнә нә бојда мәс'улијјәт дүшүрдү!.. Бунунла белә о, Азәрбајҗанла да әләгәсини кәсмрди. Биздә сәһијјә комиссарыны узун мүддәт онун мұавини Иосиф Фел әвәз етди. Комиссарлыгда ишләр лис кетмирди. Мән бир дәфә Иосифдән сорушдум:

— Комиссарсыз чәтинлик чәкмирсиниз ки?

— Комиссарсыз нијә, — дејиб мәнә сары диқәлди. Елә билдим тәзә комиссар тәјин едилиб. Мүһарибә илләриндә белә шәјләр көз гырпымында олурду. Сусдум. Фиқирләшдим ки, көрәсән тәзә комиссарымыз кимдир. Иосиф мәни хәјалдан ајырды:

— Бәс Әзиз Мәммәдович кимдир?

— О, Дағыстанда дејилми? — дедим.

Гәһгәһә чәкиб күлдү вә јүксәк аһәнклә:

— Мустафа Агајевич, јатмысан фил гулагында...

Мүһарибә дөврүндә бир печә дәфә Дағыстана кетдим. Маһачҗалада Иттифаг Госпиталлар Идарәсинин Мүшавирәси кечирилирди. Мүшавирәдә Әзиз Әлијев дә иштирак едирди. О, госпиталларда көрүләчәк ишләр, мұаличә мәсәләләри, стратегија вә тактикамыз һаггында елә актуал фиқирләр сөјләјирди ки, маршаллар, кенераллар, һәкимләр валәһ олурдулар.

Әзиз Әлијев мүһарибә гуртарандан сонра да бир мүддәт Дағыстанда галды. Чохлу бәрпа вә гуручулуг ишләри көрдү. Дағыстанын чохмилләтли торпағы она ситајиш едирди. «Гуручу Әзиз» ады вермишдиләр. Дағларын башында, шәһәрин өзүндә вә әтраф рајонларда Әзизин чохлу абадлыг јадикарлары вардыр.

Сон вахтларда Дағыстана кетмишдим. Дост-таныш башыма јығышды, Әзиздән сөһбәт салдылар. Дедиләр ки, онун кетмәсинә о вахт јаман һејфсиләнмишләр. Видалашмаг үчүн гочалар јол үстүнә чыхмышлар. Машыны сахлајыб Әзизи бир-бир бағырларына басмышлар. Вә архасынча бахыб ағламышлар. Нә едәсән, өмүр-күн кечдикчә сүмүк дә көврәлир, үрәк дә...

Бүтүн бунлары мән хатирә кими данышырам. Сизсә әһвалат кими гәбул етмәјин. Ахы диғәтлә фиқир версәк, бу сөз-сөһбәтләр дә бизим тарихимиздир, инкишафымыздыр, өмүрмүздүр...

Әзиз Әлијев Москвада да мәс'ул вәзифә апарырды. Нәһәјәт, доғма торпаг чәкди ону өз гојнуна. Азәрбајчана гајытды, јенидән тәбабәтә говушду, һәкимләри Тәкмилләшдирмә Институтуна рәһбәрлик етди... Нә хәстәлијиндән, нә һәјатдан көчдүјүндән хәбәр тутдуг. Сәмәндәр гушу кими кәлмишди дүнјаја, Сәмәндәр гушу кими дә кетди дүнјадан...

Мирзә Ибраһимов

*Азәрбајчанын халг јазычысы,
Социалист Әмәји Гәһрәманы*

сәдагәт, дәланәт, мәдәнијәт

Бу вә ја дикәр фәлсәфи инам вә идеаллар һәр бир инсанын характеринә, мә'нәви аләминин хүсусијјәтләринә көрә мүәјјән рәнкләр вә чаларлар кәсб едир. Ејни мүтәрәгги ичтимаи инам вә идеал бир адамын фәалијјәтиндә, күндәлик һәрәкәтләриндә еһкама чевриләрәк гурулашыб тәрәвәт вә көзәллијини итирдији һалда, башга бир адамын ишиндә, әмәлиндә, инсанларла рәфтарында гәрибә бир чазибә вә тә'сир гүввәси илә парлајыр, минләрлә адамлары руһландырыр, фәалијјәтә сәфәрбәр едир.

Бәшәр тарихиндә һәлә елә бир чәмијјәт олмајыб ки, онун һәјатында, инсанларын ишиндә, әмәлиндә һәр күн, һәр саат рәсми инам вә идеалларын бу чүр тәбәддүлата уғрамасы мүшаһидә едилмәсин. Хүсусән, һакимијјәти тәмсил едән, дөвләт апаратынын мүхтәлиф шлләләриндә дурараг мүәјјән саһәдә вә ја саһәләрдә ихтијар саһиби олан адамларын фәалијјәтиндә бу, даһа габарыг шәкилдә кө-

зә дэјмишдир. Идеала заһири инамла јаша-
јан, ону үрәји вә варлығы илә дәрк етмәјән,
дајаз дүшүнчәли, горхаг, мә'нәви әләми ка-
сыб адамлар һәмншә, һәр јердә ганунларын
заһириндән јапышмышлар; мүрәккәб идеоло-
жи системләри бәситләшдирмәјә, донуг, дә-
јишмәз еһкама чевирмәјә чалышмышлар. Чүн-
ки еһкам галхан кимидир, онун алтында ба-
шы саламат сахламаг даһа асандыр.

О чүр шәхсләрин әксинә олараг, идеалы
дәриндән дәрк етмиш кениш дүшүнчәли, сә-
дагәтли вә дәјанәтли адамлар исә идеалы өзү
үчүн раһат, хош күзәран васитәсинә чевирмә-
миш, өзләрини һәјати гүввәләрини, үрәклә-
рини һәрарәтини она һәср етмишләр. Чәтин-
ликдән, мәс'улијјәтдән горхмајараг, инандыг-
лары идеала сәдагәт көстәрмиш, сипәләрини
онун мүбаризә јолларында сипәр етмиш-
ләр...

Узун илләр һәјатын гајнар нөгтәләриндә
мүшаһидә етдијим, һәр дәгигә инсандан бөјүк
мәс'улијјәт тәләб едән вәзифәләрдә көрдүјүм,
јашадыгы дөврүн хусусијјәтләринә көрә мүәј-
јән кәркинликләрә вә көзләнилмәз бурулған-
лара раст кәлән, лакин һеч заман ишыглы
коммунизм идеалларына сәдагәт вә дәјанәт
һиссини итирмәјән, халга, партијаја, вәтәнә
мәһәббәтини мүдрнк бир ишкүзарлыг вә тәм-
кинлә нүмајиш етдирән көркәмли дөвләт вә
партија ишчиләриндән бири дә Әзиз Әлијев
олмушдур.

1930-чу илләрдә Әзиз Әлијев республика-
да бир сыра мәс'ул вәзифәләрдә чалышдыгы

заман мән һәлә онунла шәхсән таныш олма-
дыгым һалда һаггында халг арасында дола-
шан јахшы фикирләр ешитмишдим. Онун бача-
рыглы, мәдәни, ишкүзар, инсанлара гаршы
һәссас вә диггәтли олдугу барәдә данышыр-
дылар. Сонралар отузунчу илләрин ахырла-
рында «Һәјат» пјеси Азәрбајчан театрынын
сәһнәсиндә мүвәфғәјијјәтлә ојнанылдыгы вә
даһа сонра мән республика инчәсәнәт ишләри
идарәсини рәиси ишләдијим заман Әзиз
Әлијевлә ара-сыра көрүшмәли олурдум. Нә-
инки онун һаггында ешитдикләримин тамами-
лә доғру олдугу гәнаәтинә кәлдим, һәм дә
Әзиз мүәллимдә бә'зи јени инсани кејфијјәт-
ләр мүшаһидә етдим: һәр шејдән әввәл онун
давраныш мәдәнијјәти, садәлији, мөһрибан-
лығы мәнә она дәрин һөрмәт ојатды.

Танышлығымыз вә мәним мүшаһидәләрим
дәринләшдикчә Әзиз мүәллимдә јени көзәл
сифәтләр кәшф едирдим: онун гәлбиндә гәри-
бә бир һәјат ешги варды. Хәфиф јумор һисси
бу һәјат ешгинә хусуси тәрәвәт вә сирајәтеди-
чи бир гүввәт верирди.

Бөјүк Вәтән мүһарибәсинин гызғын чағла-
рында һәјат бизи даһа да јахынлашдырды.
Бакыдан Чәнуби Азәрбајчана совет әскәрлә-
ри сырасында бөјүк бир дәстә зијалы көндә-
рилди. Онларын ичәрисиндә мән дә вардым.
Орада Әзиз Әлијевлә бир јердә ишләмәк вә
күндәлик ишкүзар әлағәләр сәјәсиндә мән
онун шәхсијјәтини, ишә вә инсанлара мұна-
сибәтини, характеринин инчә чизкиләрини
лап јахындан мүшаһидә етмәки имканы газан-
дым.

Мә'лумдур ки, Рза шаһ истибдады Ираны Шэргдә интләрчиләрин дајағ мәнтәгәсинә чевирмишди. Мүһәндисләр, һәкимләр, јол чәкәнләр, дипломатлар, һәрби мүшавирләр вә саир пешә саһибләри ады илә Алманија империализми Фирдовси вә Хәјјамын јурдуну өз чәсуслары илә долдурмушду. Нечә ки, онун оғлу Мәһәммәд Рза Пәһләви 1950-чи илләрдән башлајарағ гәдим тарихли вә гәдим мәдәнијјәтли бир өлкәни Америка империализминин чәббәханасына дөндәрмишди. Лакин тарихин һәкмилә вәтән ханин вә чапгынчы олан һәр ики мүстәбид ејни ағибәтлә өмүрләрини баша вурмалы олдулар.

1941-чи илин августунда социализм өлкәсинин чәнуб сәрһәдләриндә јаранмыш фашист тәһлүкәсини арадан галдырмағ үчүн мә'лум Совет — Иран мугавиләсинә әсасән совет гошунлары Ирана дахил олду.

Тәгрибән ај јарым сонра Әзиз Әлијев вә Мейбәли Әмирасланов јолдашларын башчылығы илә бизим дәстәмиз Тәбризә — совет гошунлары штабынын сәрәнчамына көндәрилди. Чәнуби Азәрбајҗанда дуран һиссәләримиздә хејли азәрбајҗанлы дөјүшчүләр олдуғундан биз онларын арасында тәблиғат-тәшвиғат ишләри апармалы, јерли әһали илә гошунларымыз арасында илк күндәнчә јаранмыш мейрибан достлуг мүнәсибәтләринин мөһкәмләnmәсинә көмәк етмәли идик. О заман мән әрәб әлифбасы илә бурахдығымыз «Вәтән јолунда» адлы гәзетин редактору олдуғумдан Әзиз мүәллимлә тез-тез көрүшүрдүк. О, гәзетимизи мүнтәзәм оларағ охујуб бизә мәсләһәтләр ве-

рирди. «Вәтән јолунда» гәзети узун илләр Рза шаһ истибдадынын ағыр ичтиман вә милли зүлмү алтында мәнлији, миллијјәти, тарихи, мәдәнијјәти олмазын тәзјиг вә тәғибләрә мә'руз галмыш, ана дилиндә мәктәби, мәтбуаты, әдәбијјәти гадаған едилмиш чәнуби азәрбајҗанлылар үчүн гаранлығда парлајан улдуз олду. Гәзетин биринчи нөмрәси һәр јердә бөјүк севинчлә гаршыланды, әлдән-әлә кәзди. Елә сабаһысы күн редаксијаја тәбрик мәктублары кәлмәјә башлады.

Тәбриздә, Урмијада, Әрдәбилдә, Мәрәнддә, Зәнчанда вә саир шәһәрләрдә илк дөврләрдә апарылан кениш мәдәни-маариф ишиндә, һәмчинин «Вәтән јолунда» гәзетинин редаксиясында Азәрбајҗан мәдәнијјәти журналистикасы вә әдәбијјәтинин Сүлејман Рүстәм, Осман Сарывәлли, Гылман Мусајев, Әнвәр Мәммәдханлы, Исрафил Нәзәров, Әһәд Бағырзадә, Гулам Мәммәдли, Мейдихан Вәкилов, Чаббар Мәчнунбәјов кими көркәмли нүмәјәндәләри фәал сурәтдә, гүввә вә бачарығларыны әсиркәмәдән иштирак едирдиләр вә Әзиз Әлијев онларын бу фәалијјәтини јүксәк гүјмәтләндирди.

«Вәтән јолунда» Бөјүк Вәтән мүһарибәси чәбһәләриндәки вәзијјәти, совет адамларынын гәһрәмәнлығыны көстәрән, алман фашизмнин ганлы әмәлләрини, бәшәријјәтә зидд «Али ирг» нәзәријјәсини ифша едән материалларла јанашы, Азәрбајҗан халгынын мәдәнијјәтини, тарихи абидәләринә, зәнкин, әдәбијјәтина һәср олунмуш кичик мәғаләләр, очеркләр, публицист јазылар да чап едирди.

Биз јерли һәјаты, чәнуби азәрбајчанлы гардаш вә бачыларымызын мәншәтини, күзәраныны, истәк вә арзуларыны әкс едән јазыларда гәзетимиздә јер верирдик. Нөвбәти көрүшүмүздә Әзиз Әлијев гәзетин бу тәшәббүсүнү хүсуси гијмәтләндирди. О заман бизим үчүн чох әһәмијјәтли олан бу гијмәт Әзиз Әлијевин формализм вә еһкамчылығы хошламадығыны, ишә бир коммунист кими јанашдығыны көстәрир. Әзиз Әлијев бу е'тиразлары өзүнә мәхсус сојугганлылыг вә хәфиф иронија илә гаршылајыб деди:

— Јазып, нәинки совет әскәрләринә, јерли әһалијә дә мә'нәви гида вермәк, маариф вә мәдәнијјәти јаймаг шәрәфли ишдир, бу бизим борчумузду...

Әзиз Әлијевин башчылығы илә фәалијјәт көстәрән јолдашларымызын ичиндә мүәллимләрдән, һәкимләрдән тутмуш јазычылар, журналистләрә гәдәр мүхтәлиф пешә вә сәнәт саһибләри олдуғундан тезликлә бизим дәстәнин шөһрәти вә һөрмәти бүтүн Чәнуби Азәрбајчан шәһәрләринә, һәтта кәндләринә дә јайылды. Јухарыда көрүндүјү кими Әзиз мүәллим јерли әһали арасында мәдәни-маариф ишләрини кенишләндирмәк барәдә јолдашларымызын тәшәббүс вә арзуларыны кениш үрәклә гаршылајыр, онларын јеринә јетирилмәсинә көмәк едирди. Бу кениш дүшүнчәнин вә ишә хејрхаһ, әсл партијалы мүнәсибәтин сајәсиндә бизим дәстәнин фәалијјәти хејли кенишләнди. Бир мүддәт сонра Тәбриздә совет хәстәханасы вә совет мәктәби ачылды. Күлүстан бағында театр вә чалғы дәрнәкләри

јарадылды. 41-чи илин нојабр-декабр ајларында Тәбриздә Мирзә Фәтәли Ахундов адына Азәрбајчан Дөвләт Опера вә Балет Театрынын гастрол тамашалары тәшкил олунду. Бу көзәл тәдбирләрин Чәнуби Азәрбајчан зәһмәткешләри вә зијалылары арасында ојатдығы руһ жүксәклији, севинч вә ифтихар һиссләри тәсвирәкәлмәздир!

Бөјүк мәдәни-маариф ишләри илә јанашы Әзиз мүәллим алман-фашист тәблиғатына гаршы мүбаризәјә дә нәзәр јетирди.

Тәбриздәки көрүшләр, биркә иш вә фәалијјәт, чох јахындан мүшаһидәләр вә үнсијјәт сајәсиндә мән Әзиз Әлијевин тәбиәтинин даһа бир көзәл чәһәти илә дә таныш олдум: О, инзибатчылығы, бујурмағы, һөкм етмәји севмәзди. Бир дәфә дә олса мән онун кимә исә гышгырдығыны, сәсини учалтдығыны көрмәдим. Һәр кәс онун јанындан күләр үзлә, руһланмыш һалда чыхырды вә даһа бөјүк һәвәслә вәзифәсини јеринә јетирмәјә сә'ј едирди...

Бүтүн бу жүксәк инсани кәјфијјәтләр, ишә чидди мүнәсибәт, кениш мә'лумат вә билик, ирәли сүрүлән мәсәләдән мәһарәтлә баш ачмаг габилијјәти Әзиз Әлијевә ишләдији бүтүн саһәләрдә коллективин, кениш күтләләрин һөрмәт вә мәһәббәтини газандырымышдыр.

Онун хатирәси бизим үчүн чох әзиздир.

Сүлейман Рүстәм

*Азәрбајҗанын халг шаири,
Сосиалист Эмәји Гәһрәманы*

ЛАДА ДҮШӘНЛӘР

Әзиз Әлијеви мән кәнчлик илләриндән таныйрдым. Онунла ичтимаи жығынчагларда, мәчлисләрдә чох көрүшмүшдүм. Олдугча сәдә, сәмәими инсан иди. Ондакы инчә, дузлу јумор сөһбәтләринә мәләһәт верәрди.

Белә олду ки, Вәтән мүһарибәси башлананда Совет Ордусу вәтәнимизи алман фашизми тәһликәсиндән горумаг мәгсәдилә Иран торпагына гәдәм гојду. 1941-чи илдә Иран әразисинә дахил олан гошунларымызы халг дуз-чөрәклә гаршылады. Хан, мүлкәдар аиләләринә мәнсуб јүксәк рүтбәли забитләрин гара нијјәтләри пуча чыхды. Онларын чоху силаһларыны кәндлиләрә вериб, әвәзиндә кәндли палтары алараг тәҗјири-либасла Теграна гәдәр гачдылар.

О вахт ордуја чағрылмышлар сырасында мән дә вардым. Һәрби шуранын үзвү Әзиз Әлијев бизим рәһбәрнимиз иди. Әзиз бизи бир јерә топлајараг деди:

— Биз Иранын дахили ишләринә гарышымырыг. Лакин өлкәдә сакитлији горујуб, һәрч-

мәрчлијә јол вермәмәлијик. Биз бу өлкәјә мүһарибәјлә кәлмәмнишк. Бүтүн әһалијә ачыг-ајдын билдирмәлијик ки, бизим ханла, тачирлә, мүлкәдарла вә гејриләри илә ишимиз јохдур. Совет Ордусунун бир нәфәриндән дә Иран әһалиси пислик көрмәјәчәк. Һамымыз өзүмүзү совет вәтәндашына лајиг апармалыјыг.

Әзизин дедији кими, биз халг арасында олдуг, бураја кәлишимизин мәһнасыны күтләләрә аңлатдыг. Теграна гачмыш мүлкәдарлар, тачирләр, алверчиләр тезликлә Тәбризә вә диқәр шәһәрләрә гајытды.

Ҷәнуби Азәрбајҗан әһалиси бизим ордудакы инсани сифәтләрә һејран галды. Әзиз Әлијевин ады исә дилләр әзбәри олду.

Әзиз Әлијев бүтүн һадисәләрлә марағланыр вә өз мәсләһәтләрини бизә јетирирди. Биз исә өз көрдүјүмүз ишләр һагында вахташыры она мә'лумат верир, гүсурумузү да кизләтмирдик. О да бизимлә бөјүк гардаш кими, сәсини учалтмадан, ачыг-ајдын вә чох тә'сирли бир тәрздә мүсаһибә апарырды.

Тәбриз вә диқәр шәһәрләрдә ачыначағлы бир мәсләһәтин дә шаһиди олдуг: Азәрбајҗанлылар мәктәбләрдә өз ана дилләриндә дејил, фарс дилиндә тәһсил алырдылар. Мәктәб дахилиндә өз доғма ана дилиндә данышмаға чүр'әт едән ушағлар мәктәбдән харич едилирди. Даһа әчәјиб бир мәсәлә дә бу иди ки, күрдләрин дағлардан шәһәрләрә кәлиши гадаған едилмишди. Онлары гулдур, чани кими гәләмә вериб, әһали арасында ваһимәләр јаратмышдылар. Күрд газылары Тәбризә кәлдиләр. Онлары мүшајиәт едән бир дәстә оғлан

да кәлмишди. Гәрибәдир ки, Тәбриздә дәрһал дүканлар, ресторанлар, евләрин гапылары бағланды. Әһали елә билди ки, шәһәрдә гәтл, гарәт башланачаг. Јох, белә олмады. Көкү олмајан тәблигат һечә дөндү. Јенидән дүканлар, ресторанлар, бағлы гапылар ачылды. Әзиз Әлијевин күрд вә Иран халглары арасында белә јахынлыг јаратмасы мүсбәт нәтичә верди. Тәбриздә Әзиз Әлијевин күрд газылары вә руһаниләри илә достлуг, гардашлыг сөһбәтиндә Мәһбалы Әмираслановла бирликдә мән дә иштирак етмишәм. (Сонралар бизимлә көрүшән күрд халгынын мәрд оғулларыны Мәһәмәд Рза шаһ Тегранда дар ағачындан асдырды.) Онлар Рза шаһын күрд халгына етдији зүмләрдән; бүтүн һуғуғлардан мәһрум едилдикләриндән данышырдылар. Онлар сөз вердиләр ки, нә гәдәр совет гошунлары Ирандадыр, күрдләр тәрәфиндән кимсәнин бурну белә ганамајачагдыр.

Тәбриздә концерт салону, театр бинасы вә гејри мәдәни очаглар јохду. Әзиз Әлијевин тәшәббүсилә Мирзә Фәтәли Ахундов адына Дөвләт Опера вә Балет Театры Тәбризгә гастрола кәлди. Опера театрыны гаршыламаг үчүн вағзала бүтүн Тәбриз кетмишди, десәм, јанылмарам.

Әзиз Әлијев күрдләри театр артистләри тәрәфиндән верилән бир концертә дәвәт етди. Күрдләр лажаларда отурмушдулар. Палталары, чалмалары рәнкарәнкди. Белләриндә гәмәләри, силаһлары варды.

Концертдә мүғәннимиз Сара Гәдимова «Күрдүн көзәли» маһнысыны охумаға башла-

јан киими күрдләр чәлд салондан чыхдылар. Тамашачылары һејрәт бүрүдү. Күрдләр бирдән сәһнәдә көрүндүләр. Бир-бирләринин гуршагындан јапышыб күрдчә охујагаг јаллы кетдиләр. Салону арасы кәсилмәјән алгышлар бүрүдү. Бу тәбризлиләр үчүн, бизим үчүн унутулмаз һадисә олду.

Әзиз Әлијев һәким олдуғундан Тәбриз әһалисинин вәзијјәтинин, еһтијачыны нәзәрә алараг, Тәбриздә әһалијә пулсуз хидмәт көстәрән хәстәхана ачдырды. Бақыдан һәкимләр чагырды. Хәстәхананын мүдири, баш һәкими чох көзәл инсан вә һәким Гәдимов олду. Тез бир заманда Тәбриздә бөјүк һөрмәт вә шөһрәт газанды.

Әзиз Әлијевин бир тәшәббүсү дә алгыша лајигдир. О, индијәчән учуз, ејбәчәр Америка филмләри көрмүш әһалијә «Азәрфилм»ни чәкдији филмләри көстәрмәји мәсләһәт билди. Бақыдан «Кәндлиләр», «Исмәт» вә диқәр филмләр кәтирилди.

Јадымдадыр, сәрин бир пајыз ахшамы Күлүстан бағында, ачыг һавада «Кәндлиләр» филми көстәрилирди. һава кетдикчә сојујурду. Лакин әһали гуру јердә отуруб һәјәчанла филмә бахырды. Азәрбајҗанымызын кечмиш һәјатындан, халгымызын мүбаризәсиндән данышан бу филм көстәрилдикчә, тәбризлиләр әсәрин гәһрәманыны шиддәтли алгышларла гаршылајырдылар.

Биз Тәбризгә кәлдијимиз вахт мәсчидләрин гапылары ғыфыллы иди. Сорудуғ, дедиләр ки, Рза шаһ бағлатдырыбдыр. Биздән соруду-

лар ки, бу мәсələјә сиз нечә бахырсыныз? Чаваб вердик ки, бу сизин өз дахили ишиниздир. Бир дә сорушдулар ки сиздә нечә, мәсчидләр ишләјirmi? Чаваб вердик ки, биздә диндарлара мәсчидә кетмәји гадаган едән јохдур.

Бир аздан мәсчидләр ишә башлады. Марагланыб бир нечә мәсчидә кетдик. Рөвзәханлар әввәлчә Ленинин руһуна фатиһә верир. Гызыл Ордуја фашизм үзәриндә гәләбә арзулајыр вә бундан сонра өз дини ишләрини давам етдирирдиләр.

Ашура күнү Тәбриздә гәрибә бир һадисәнин шаһиди олдум. Тәбризин мәркәзи күчәсиндә бөјүк бир издиһам көрүндү. Бунлар зәнчир вуранлардан, башларыны јаранлардан, синә вуранлардан ибарәт иди. Тәбриз ажанлары бу издиһамын гаршысыны кәсә билмәди. Дәстәнин габағында бир адам әләмләр арасында Сталинин әксини апарырды. Издиһамдан бу сөzlәр јүксәлирди: «Мәһв олсун залимләр, гәһр олсун чәлладлар! Јашасын һүрријјәт, әдәләт! Јашасын шурәвиләр!» Ажанлар јоха чыхды.

Бир күн Әзиз Әлијев мәни вә дикәр бир јолдашы јанына чағырыб деди:

— Дүшмәнләримиз мин васитәјлә чалышырлар ки, Иранда совет гошунлары олан јерләрдә нормал һәјат, шәрант олмасын. Сәбәбләрини дә бизим ајағымыза јазсынлар. Сиз сабаһ Әрдәбилә јола дүшүн. Амма еһтијатла һәрәкәт един. Өзүнүзү горујун. Сизә јашхы јол!

Сәһәри күн јола дүшдүк. Икимиз дә сиплаһлы идик. Белимдә парабеллум, чијнимдә карабин варды. Бу јол бизә таныш дејилди. Јолда кедиш-кәлиш јох иди. Гаранлыг дүшдү. Күләк әсирди. Сәрабда галмалы олмадыг. Әрдәбилә јахын Нир дејилән гәсәбәдә кечәләдик. Сәһәр Әрдәбилә чатдыг.

Чајханалары кәзмәјә башладым. Чајханаларын бириндә гәрибә һадисә үз верди:

Вахтилә Бақыда, кечмиш Спасскаја (индикни Гасым Исмајылов) күчәсиндә чәнуби әзәрбајҗанлы ики гардаш јашајырды. Онлар хырда алверлә мәшғулдулар. Кичик гардаш Баба Новханы кәндиндән Зәһра адлы бир гыза евләнмишди. Мәһләмиздә атама вә башга адамлара Ираны ағыз долусу тәрифләјирди. Куја орда ишләмә, әзијјәт чәкмә, башына гызыл јағсын. Бә'зән мәнимлә дә чүрүк мүбаһи-сәјә кириширди...

Бәли, чајханаја кирдим. Көз көзү көрмүрдү. Түстү аләми бүрүмүшдү. Чајхананын јери палчыг иди. Ајагјалын бир нәфәр ири падносдан мүштәриләрә чај пәјләјырды. Бу адам мәнә тәрәф јахынлашанда лапдан паднос әлиндән јерә дүшдү. Стәканлар сынды. О, үстүмә чумуб мәни бәрк-бәрк гучаглајыб, һөнкүр-һөнкүр ағламаға башлады.

Бу, вахтилә мәһләмиздә јашајан, Ираны тәрифләјән һәмни Баба иди. Башына кәлән мүснбәтләрдән данышды...

Бир күн Әзиз Әлијев мәни вә һәсән Шаһкәлдијсви јанына чағырыб деди ки: «Губер-

натор Фәһиминин дедијинә көрә, Сәрабын даг кәндләринин бириндә бизим адамлар куја иштишаш салырлар. Бу, дүшмән һијләсидир. Сәрабын даг кәндиндә баш верән һадисәни Сәраб әмнијјә нүмајәндәләрилә бирликдә јохламағы сизә тапшырырам. Еһтијатлы олун, орда һәр чүр фитнә баш верә биләр».

Машынла Сәраба кәлдик. Дағлара атла кетмәли идик. Сәрабын әмнијјә рәиси илә көрүшдүк. Бизимлә кетмәкдән бојун гачырды: «Даг кәндләриндә бизи өлдүрә биләрләр. Бир нечә кәнддә әмнијјәләримизин силаһларыны алыблар» — деди. Замин олдуғ ки, бизимлә кетсәләр онлара тохунмазлар. Мән ат сүрмәји бачарырдым. Тәһким олундуғум сүвари дивизијасынын командирин полковник Алексејевин тапшырығы илә дағыстанлы бир мајор Тәбриз дүзәнләриндә, дағларында мәнә ат чапмағы өјрәтмишди. Сән демә, һәсән Шаһкәлдијев һеч ата минмәјибмиш. Мән әмнијјәләрлә бирликдә атларымызы дағлара доғру чапыр вә һәрдән ара вериб, биздән чох керидә галмыш һәсәни көзләјирдим. Јолда әмнијјә рәиси мәни гәрибә бир вәзијјәтә салмаға тәшәббүс етди:

— Аға, сол тәрәфә бахын, чанавардыр. Бу јерләрдә чох чанавар олур.

Диггәтлә бахдым. Чанавара охшајырды. О, мәни тәләсдирди:

— Аға, чанавардыр. Тез пишан алын, гача биләр!

Мән көзләримн узагдакы нөгтәјә зилләмишдим. Чох чәкмәди ки, рәисин чанавар де-

дији кәндли ајаға галхды. Демә, намаз гылырмыш. Рәис пәрт олду. Фитнәси баш тутмамышды.

Кәндә чатдыг. Әһали топлашды. Ханын еви гарәт олунмушду. Намусуна тохунулмуш гызлар, ханын оғлу тәрәфиндән дөјүлмүш кәнд чаванлары вә әзаб, ишкәнчә чәкмиш гоча кишиләр, гарылар бизә одлу шикајәтләр етдиләр.

Ханын евиндән апарылмыш әшја керн гајтарылды. Лакин ханын вә оғлунун һарада олдуғу ајдынлашмады. Әмнијјә рәисинә дедим ки: «Һаны бурда совет адамлары? Һаны совет вәтәндашлары?.. Сиз нијә зүлмүнүздән чана кәлмиш адамларын сизә гаршы чыхышыны бизим үнванымыза јазырсыныз?..»

Әмнијјә рәиси гоншу кәндә кетмәјимизи хаһиш етди. Куја орда 12 әмнијјәни бизимкиләр тәрк-силаһ едибләр. Кәндә чатдыг. Бир ағсаггал киши бизи касыб евинә дәвәт етди. Балача отағын ғырыг пәнчәрәләри кағызла, хәмирлә јаманмышды. Отағын дөшәмәсинә көһнә һәсир салынмышды. Диварлара гәзетләрдән, журналлардан кәсилмиш шәкилләр јанышдырылмышды.

Балача отаг адамла долду. Һәлә бајырда да хејли адам топлашмышды. Лакин онларын арасында бир нәфәр дә олсун совет адамы јох иди.

Ајдын олду ки, бу кәндин өз чамааты әмнијјәләри гудурган һәрәкәтләринә көрә тәрк-силаһ едиб јола салыблармыш. Әмнијјә рәиси утанмадан, гызармадан бизә ишарә едиб кәнд-

лилэрэ мүрачинэтлэ деди: «Бу ағалар Иранда мүвэггәти гонагдылар. Мүһарибә гуртаран ки-ми вәтәнләринә гаҗыдачаглар. Иранда јенә си-зинлә биз галачағы...» Бу сөзләрден сонра бир кәндли ајаға галхыб деди: «Вај бизим һа-лымыза, вај!»

Әмнијјә рәнси ажанлардан алынмыш 12 түфәнки кәндлиләрден тәләб етди. Кәндиң ағ-саггалы мәтбәхә кечди. Отурдуғумуз отаға он бир әдәд түфәнк кәтирилди. Әмнијјә рәнси 12-чи түфәнки дә инадла тәләб етди. Араја дә-рин сүкут чөкдү. Сонра мәтбәхдән чыхан чад-ралы гадын гундағы сыныг 12-чи түфәнки дә кәтириб диқәр силаһларын үстүнә атды.

Елә бу вахт сәккиз-доғгуз јашында бир ушаг гартал киһи 12-чи түфәнкин үстүнә шы-ғыды. Түфәнки бағрына басыб: «Буну һеч кә-сә вермәрәм» — дејә фәрјад гопарды. Әмниј-јәләр түфәнки ушагдан зорла ала билдиләр. Биз бу 12-чи түфәнкин сиррини өјрәнмәк ис-тәдик. Ағсаггал киши деди ки, «нечә ај бун-дан габаг гоншу кәнддә зүлмдән чана дојмуш кәндлиләрин мүлкәдар нөкәрләрилә ганлы тоғгушмасы олуб. Ушағын атасы бу 12-чи түфәнки көтүрүб һәмнин кәндә көмөјә кедиб. Атышма заманы бир күллә түфәнкин гундағы-ны сындырыб, ушағын атасынын үрәјинә дәјиб. Ушаг она көрә бу түфәнки вермәк истәмир ки, вахты чатанда онунла атасынын интигамыны алсын.

Ана оглуну гучаглајыб деди: «ағлама, ба-ла. Бөјүјәрсән башга түфәнклә атанын интига-мыны аларсан, ағлама!»...

Биз бу кәнддән чох гәмкин вә пәришан га-јытдыг.

Тәбризә кәлиб һадисәләр һаггында јолдан Әзиз Әлијевә әтрафлы мә'лумат вердик. Дүш-мәнләримизин совет адамларынын үстүнә ат-дығы бөһтанлар пуча чыхды. Сонралар мән «12-чи түфәнк» адлы бир поэма јаздым.

Бир күн Әзиз Әлијев мәнә тапшырды: «Тәб-ризин мәктәб биналарынын бириндә шәһәр зи-јалыларыјла бир достлуг көрүшү тәшкил ет-мөјә чалыш. Гој бизим опера уstadларымыз да орада чыхыш етсинләр. Бу чох јахшы иш олар.»

Тәбризин орта мәктәбләринин бириндә дост-луг көрүшү дүзәлтдик. Шәһәрин адлы-санлы зијалылары сало́на топлашды. Губернатор да бурадајды. Мән әдәбијјат вә инчәсәнәтимиз һаггында кичик мә'рузә етдим. Сонра бизим Бүлбүл вә диқәр сәнәткарларымыз алгышлар алтында чыхыш едиләр. Лакин тәбризлиләр тәрәфиндән кимсә сәһнәдә көрүнмәди. Мән гу-бернатора мүрачиәт едәндә о, деди ки: «Оручлугдур. Бурада бир нәфәр мүғәнни вар, әкәр ағзы оруч дејилсә охутдурарыг».

Ишарә илә бир нәфәри јанына чағырыб она нә исә деди. Бир аздан онун јанына јашлы, долғун бир адам кәлди вә салондан бајыра чыхды. Консерт идарә едән кәнч: «инди дә Тәбризин уstad мүғәнниси Әбүлһәсән хан оху-јачагдыр — дејә билдирәндә, салонда узун сүрән алгышлар гопду. Губернаторун јанына чағыртдырдыгы шәхс Әбүлһәсән хан имиш. Ја-нымда отуран Бүлбүл деди: «Бу һеч јахшы ол-

мады. Мән иңә апчаг нәғмә охудум. Бу кишини янында пәрт олдум...»

Сорушдум:

— Бүлбүл, бу гоча кимдир, ахы?

— Нечә кимдир?.. — дејә Бүлбүл она бөјүк һөрмәтлә дилләнди: — Шәргин даһи мүғәннис!

Әбүлһәсән хан Сејид Әзимин «Зүлфүнү бас јарама, гојма мәни ган апарыр» гәзәлини елә мәһарәтлә, елә мәләһәтли сәслә охуду ки, һаһмызы һејран галдыг.

Бу көрүшдән сонра Әбүлһәсән ханла сәһми дост олду. Ордумуз шәһәрләримизи алман фашизмнин тапдагы алтындан хилас етдикчә, бизим кими о да буна үрәкдән севинирди. Митингләримиздә, тәнтәнәләримиздә өз мәләһәтли, әвәзсиз сәсилә иштирак едирди.

Әбүлһәсән ханын бир арзусу да варды. Дејирди: «Мәни бир нечә ајлыға Бакыја апарын. Консерваториянызда чаван мүғәнниләринизә бир нечә ај муғаматдан дәрс верим. Синәмдә сәнәт сирләри истифадәсиз јатыр».

* * *

Бир ахшам Тәбриз губернатору бизи евинә гонаг чағырмышды. Мәчлисдә он-он ики нәфәр адам варды. Совет тәрәфиндән мәчлисдә Әзиз Әлијев, Мәһбәлә Әмирасланов вә мән идим. Тәбризин чаван ханәндәси башмагчы Хәјјам да бурада иди.

Мәчлис башланмамыш Әзиз Әлијев учабојлу, гарабуғдајы бир адамы мәнә көстәриб јавашча деди: бу адамы көздән гојма, кимлијини сәнә сонра дејәрәм.

Мән Әзизин көстәрдији адамын јанында отурдум. Мәчлис башланды. Сағлыглар дејилди. Ханәндә Хәјјам мәним «Вәтән јанды» гәзәлини охумаға башлады. Гәзәл охундугча губернатор һиддәтләнирди. «Буну мәчлисдән кәнар еләјин» кими сөзләр дејирди. Лакин ханәндә гәзәлин сонунда:

«Сүләјман, гафил олма, јахшы бах әтрафа, шаирсән, Чинајәт ашды һәддиндән, һарај сал ки, вәтән јанды.» —

сәтирләрини охујан кими Фәһими дә, диқәрләри дә гәзәбләрини сүн'и тәбәссүмлә әвәз едәрәк, мәни алгышладылар. Јанымда отуран адам пивә ичмәји тәклиф етди. Мән дедим ки, бура киши мәчлисидир, гадын мәчлиси дејил, кәл араг ичәк. Гоншум деди: «мән арағы надиһалларда дилимә вурмушам. Дејирсән ичәк, ичәк дә». Мән тез-тез гәдәһләри долдурдум. Арабир өз пијаләмә минерал су төкүрдүм. Чох кечмәмиш гоншум мувазинәтини итирмәјә башлады. Данышанда дили топул чалды. Мәнә деди ки, шәһәр бәләдијјәсиндә ишләјир.

Јанымдакынын вәзијјәтини баша дүшән губернатор фарсча она бир нечә ачы сөз деди. Тезликлә гоншуму хәстә ады илә мәчлисдән чыхарыб апардылар.

Әзиз Әлијев мәнзилә гајыданда деди:

— Чох сағ ол. Вәзифәни јахшы јеринә јетирдин. Јанындакы адам Тәбриз вилајәти мәхфи полис идарәсинин рәиси сәрһәнк Сејф иди.

Әзиз Әлијевлә муһарибәдән сонра да тез-тез көрүшүрдүк. Тәбриздәки күнләри јада салырдыг.

Расул Һәмзәтов

*Дағыстанын халкы шаиры,
Социалист Әмәли Ғәһрәманы*

УНУДУЛМАЗ ИЛЛӘРИН ӘЗИЗ ИНСАНЫ

Маһачгалаја көчүб кәләнә гәдәр Әзиз Әли-
јев һаггында мәлуматымыз олдуғча аз иди,
даһа доғрусу онун бөјүк бир шәхсијјәт олдуғу-
ну биз дағлылар билмирдик. Мәним исә о ил-
ләр бәхтим икигәт кәтирмишди: олдуғча кәнч
идим. Дағыстан Вилајәт партија комитәсинин
биринчи катиби илә атам Һәмзәт Садасынын
аиләси бир һәјәтдә, гоншулугда јашајырды-
лар. О вахта гәдәр аиләмиз Хунзах рајонунда,
Сада аулунда иди. Чох еһтимал ки, шаир ата-
мы—Һәмзәт Садасыны дағлар дијары Дағыс-
танын пајтахтына, әһалини Һитлер фашизминә
гаршы сәфәрбәрлијә алмаг үчүн Ә. Әлијевин
тәшәббүсүлә дәвәт етмишдиләр.

Онда мән гәзет редаксиясында әмәкдаш-
лыг едирдим. Мүһарибә кедирди. Кечәләр шә-
һәрдә кәзмәк үчүн хусуси вәсигә мөвчуд иди.
Бир дәфә мәтбәздән гајыданла паспортсуз, вә-
сигәсиз вә јөндәмәсиз кәнч бир шаир кими мә-
ни шәһәрин мәркәзиндә јахаладылар; кечә
патрулу мәнтәгәсинә апардылар. Јохлама әс-

насында билдирдим ки, шаир Һәмзәт Садаса-
нын оғлујам. Атамын зәнкиндән вә Әзиз Әли-
јев јолдашын кәстәришиндән сонра мәни евә
бурахдылар. Бу әһвалат о бөјүк инсанла би-
зим танышлығымызы уғурлу истигамәтдә да-
вам етдирди. Мән онун инсанпәрвәрлијини вә
шәхсијјәтини бүтүн варлығымла кәшф етдим.

Бөјүк гардашым Магомед Һәмзәтовун 1943-
чү илдә вәтән уғрунда ғәһрәмәнчасына һәлак
олдуғуну Ә. Әлијев ешитмишди. Гара хәбәр
она чатан кими евимизә кәлди, хејли отурду,
анама тәсәлли верди. О, вахташыры бизә тәк-
чә башсағлығы вермәк үчүн јох, һәм дә аилә-
мизи овундурмаға, руһландырмаға кәләрди.

Ә. Әлијев јолдаш дағлыларын адәт-ән'әнә-
ләринә, онларын тәбиәтинә бәләд адам иди.
О, Дағлар дијарынын Ағсаггаллар Гурултајы-
ны чағырды. Гурултај фашизм гулдурларына
гаршы кәнчләрин сәфәрбәрлијә алынмасы
ишиндә бөјүк рол ојнады. Јахшы јадымдадыр,
онда атам бу мүнәсибәтлә «Гочалар, архамча,
архамча кәлин!» ше'рини јазмышды. Өзү дә
бу ше'р тезликлә бүтүн Дағыстанда дилләр әз-
бәри олду.

Ә. Әлијевин бизим дағлылара хусуси мүнә-
сибәтинин вә рәғбәтинин һәдди-һүдуду јох
иди. Бу инсанијјәти вә һәлимлијн мән ејни за-
манда онун бизим аиләјә бәсләдији мәһрәм
мүнәсибәтдә даһа ајдын дујурдум.

1944-чү илдә Ә. Әлијевин шәхси тәшәббүсү
илә шаир — атам Һ. Садасынын јарадычылыг
фәалијјәтинин 50 иллик јубилеји кечирилди.
О, Вәтәнин јүксәк мұкафаты — Ленин орде-
нијлә тәлтиф олунду. Атамы елә илк дәфә тәб-

рик едэн дэ Эзиз Элијев олду. Бу, тэкчэ мэним атама дејил, үмумијэтлэ, Дағыстанын бүтүн јарадычы зијалыларына олан јүксэк вэ дэрин диггэтин ифадэси, тэзәһүрү иди.

Атамын јубилеј тэнтәнэси эрэфэсиндэ фашистлэрлэ өлүм-дирим вурушларында ортанчыл гардашым да һөләк олмушду. Икидләрини гурбан вермиш дикәр дағлылар кими, бизм дэ синэмиз дағлы иди. Ә. Элијев јолдаш ики огул итирән аиләмизэ, гоһум-эгрэбамыза мәнәви тәсәлли вермәк үчүн атамын шәрәфинэ һөкүмәт гәбулу дүзәлтмишди. Сөһбәт әснасында мәнимлэ дә марағланды, зарафатла сорушду: «Кечә патрулуна даһа урчаһ олмурсан ки?..» О вахт мәним илк ше’рләр китабчам чапдан чыхмышды. Ә. Элијев бундан хәбәрдар иди. Мәчлисдә мәни тәбрик етди. Онун хаһишијлэ бир дағлы рәгси ојнадым; мәмнун галды, ше’р охутду—тәрифләди. Мән гызышараг тәкрарән ојнајыб ше’р охујанда, мүлајимчәсинә наразылығыны билдирди: «Бу күн атан һәмзәт Садасанын јубилејидир, бир аз ағајана ол. Сән дағлы баласысан...» Сонра хәбәр алды:

— Рәсул, сән бизим Сәмәд Вурғуну таныјырсанмы?

Чаваб вердим:

— «Азәрбајчан» ше’ријлэ ону јахшы таныјрам.

— Сәнин хәбәрин вармы ки, Сәмәд дүнән Маһачгаладајды. Азәрбајчан дивизијасы бурадан кечирди. Вурғун да кәлмишди. Ону өзүм гаршылајыб јола салдым...

Сәмәд Вурғуну Маһачгалада көрә билмә-

дијим үчүн дәрин тәәссүфүмү билдирдим. Фүр-сәт әлдән чыхмышды. Ә. Элијев јолдаш үзүнү мәнә тутараг, аталыг гајгысыјла мәсләһәт верди: — Рәсул, кәлсәнә, сәни Москваја ССРИ Јазычылар Иттифагынын Максим Горки адына Әдәбијјат Институтуна көндәрәк. Тәһсиллини орада давам етдирәсән, кәләчәјин үчүн фәјдалы олар.

Өз әләмимдә фикирләшдим: Шанр олмаг үчүн Москваја охумаға кетмәјиннә әһәмијјәти вар?! Дағыстанын мө’тәбәр шанрләри Сүлејман Сталски вә атам Москвада Әдәбијјат Институту битирмәмншдиләр. Амма, һәр шеј мән дүшүнән кими дејилмиш...

1945-чи илдә, Һитлер фашизми үзәриндә тарихи гәләбәмиздән бир нечә ај сонра М. Горки адына Әдәбијјат Институтуна дахил олдум. Һәмин ил Дағыстанда Совет һакимијјәтинин гурулмасынын 25 иллик јубилеји кеңирилди. Өмрүмүн ән һәјсәнлы, ән әләмәтдар күнләриндән бири иди. Дағыстан МССР-ин Москвадакы Данин нумәјәндәлијинә мән дә дө’вәт олунмушдум. Мәни шәхсән Ә. Элијевин јанына чағырдылар. О, өзүнәмәхсус мәдәнијјәт вә аличәнаблыгла мәни тәбрик етди, Дағыстанын 25 иллији мүнәсибәтилә сувенир бағышлады, үстәлик дә мәнимлэ јашлы бир адам кими данышды:

— Инди, — деди, — Дағыстанымызда исте’дадлы, габилијјәтли милли кадрлар јетишиб. Сән дә гочаг ол, али мәктәби мүвәффегијјәтлэ битир. Јазыб-јаратмаг үчүн һәр чүр шәранти-миз вардыр...

Эзизимиз Эзиз Мәммәдкәрим оғлу Маһач-

галадан көчүб кедэндэ чохлары кими мән дэ көврөлмишдм. Фэгэт о һәм мәним Дағыстанымда, һәм дэ мәним гэлбимдэ эбәди галараг кетди. Әзиз Әлијев јолдаш партија рәһбәри олан заман Дағыстанымызда уғурлу башланғычлар, фајдалы, сәмәрәли ишләр чох, олдуг-ча чох иди!

Ибратәмиз бир әһвалаты һеч вахт унуда билмәрәм: Учгар Гунибдә е'замијјәтдә идим. Маһачгалаја гајытмаг вахты чатмышды. һәммин сәфәрдә мәнимлә биркә бир дағлы гадын да хидмәт е'замијјәтиндән гајыдырды. Чәтин илләрин сәрт ғыш күнү иди. Јүк машинынын кузовуна хейли адам долушмушду. Бир-биримизә сығыныб машинын тәрпәнмәсини көзләјрдик. Дағлы гадыны исә кабинәјә миндирмишдик. Бу вахт мәс'ул вәзифәли бир шәхс дэ Маһачгалаја кедирди. Бағышланмаз јекәханалыгла гадына кабинәдән чыхмағы тәклиф етди. Гадын исә чыхмајачағыны билдирди. Онда һәммин шәхс машины сахлатды, гадынын палтосуну вә чамаданыны көзләнилмәдән кәнара атды. Кузовда кетмәк онун арына кәлирди. Машын артыг јола дүшмүшдү. Мән өз палтому сојунуб гадына вердим. һамымыз пәрт олмушдуг. О исә донгулданыр, сөјүрдү. Гәрәз, Маһачгалаја кәлиб чатдыг.

Һәммин гадынын јаздығы мәктуб әсасында Ә. Әлијев әһвалатдан хәбәр тутмушду. О, мәни јанына чағыртдырыб, бәрк данлады: «Өз палтону гадына вердијинә көрә чох сағ ол! Амма, бир шаир вә дағлы кими нә үчүн о шәхсин габалығынын гаршысыны вахтында алмамысан?! Ејибдир, биабырчылыгдыр!..»

Өзүмә бәрәәт газандырмаға чалышдым ки, кәнчәм, үстәлик дә... о, мәс'ул вәзифәли шәхс-дир.

Ә. Әлијев јолдаш зәнк чалыб прокурору јанына чағырды, әмр етди:

— Чәзәландырмаг!

— Ахы, о... — прокурор кәкәләди.

— Онунчүн даһа пис! Бу, ловғалыг вә вичдансызлыгдыр. Әкәр мәс'ул вәзифәлиләр дағлы гадынлара бу чүр јанашсалар, ишимиз ирәли кетмәз.

Бу әһвалат јаддашыма һәмншәлик һәкк олунду. һәјатымда алдығым илк төһмәт дэ бу әһвалатла бағлыдыр. һәммин тәшәккүр үчүн дэ һәммин төһмәт үчүн дэ мәним Дағыстанымын вә мәним Азәрбајҗанымын шәрәфли коммунист оғлуна өмрүм боју миннәтдарам.

Ә. Әлијев јолдашын ағыр илләрдә партија тәшкилатымыза рәһбәрлик етдијини бүтүн Дағыстан әһли бөјүк разылыг һисси илә хатырлајыр, ону һеч вахт унутмурлар.

Һәрдән күзарым Бакыја дүшәндә, шәһәрин дағусту тәрәфинә — фәхри хијабана кедирәм. Севимли мүәллимим Сәмәд Вурғунун вә Әзиз Әлијевин мәзарына тәзә, тәр чичәкләр сәпирәм...

Әзиз Әлијевимизин көзәл аиләсинә јахын олмушам вә инди дэ бу аиләнин досту олмағым мәнә һәдсиз дәрәчәдә хошдур.

Н. И Труфанов

генерал-полковник

ЭЗИЗ ЭЛИЈЕВ ҲАГГЫНДА ХАТИРӘ

Загафгазија ҳарби даирәсинин гошун ҳис-сәси, Совет ҳөкүмәти илә муттәфиғләрин гаршылығлы разылыгына әсасән, 1941-чи илин 25 августунда Иран сәрһәдини кечди.

О заман мән гәраркаһ рәиси идим.

Августун 27—28-дә гошунумуз Тәбризә дахил олду вә орадан Гәзвин истигамәтиндә ирәдиләди. Әмәлијјат динч јолла апарылырды. Гошун һиссәләримиз ҳарби-дөјүш иткисинә демәк олар ки, мә'руз галмады.

Августун ахыры, сентјабрын әввәлиндә мән Тәбриздә орду гәраркаһында бир чох мәсәләләрин һәлли илә мәшғул олурдум.

О күнләр Иран буржуазиясы вә мүхтәлиф чәмијјәт зүмрәләри арасында белә бир шајиә јаймышдылар ки, куја биз Ираны советләшдирмәк үчүн кәлмишик. Белә шајиәләр бизә чохдан мә'лум иди. Вахтилә һәлә Владимир Илич Ленини демнишди ки, биз нигилабымызы, һәмчиини Совет һакимијјәтини экспортлашдырмайығ.

Биз белә әгидәјә гуллуғ едирдик ки, өз халғынын мәнәфејинә даһа чох ујғун кәлән дөвләт гурулушу јаратмаға һәр өлкәнин там һаггы вардыр.

Мән бу мә'луматы Иран ичтиманјјәтинә чатдырмағ мәгсәди илә фикирләшир, көтүр-гој едирдим.

Елә бу заман полковник Шмаков (Орду гәраркаһынын һәрби комиссары) зәнк чалыб, башға бир јолдашла мәнә баш чәкмәк үчүн разылығ истәди. Бир нечә дәгигәдән сонра Орду һәрби Шурасынын үзвү сифәти илә бизә тәшриф кәтирмиш Әзиз Мәммәдкәрим оғлуну мәнә тәгдим етди.

Гаршымда елә мәни бојда, сағлам, долғун-бәдәнли бир забит дајанмышды. Һәр икимиз ејни вахтда әл вериб таныш олдуғ. О өз нуранилијни вә меһрибан тәбәссүмү илә мәнә олдуғча хош тә'сир бағышлады. Онун фамилиясыны, адыны, атасынын адыны өјрәнәндән сонра бизә нә мәгсәдлә көндәрилдијини, һансы вәзифәни јеринә јетирәчәјини сорушдум. Мә'лум олду ки, Ирандакы үмуми вәзијјәти о, чох јахшы билир.

Тахыл, шәкәр, тәрәвәз тичарәтдә јох олмага башлады вә бунун нәтичәсиндә алыш-веришчиләр јејинти мәһсулларыны кизләјиб сахламаға чалышдылар; үстәлик, кәндләрдән шәһәрә көндәрилән әрзағ малларынын да арасы кәсилмишди.

Ә. Әлијевлә мәсләһәтләшиб чидди тәдбирләр көрмәк гәрарына кәлдик: һәрби комедантлығы артырмадан, чарни ишләри көрмәји јерли идарәдән тәләб етмәк, Тәһрана гачмыш

шәһәр валисинин вә онунла бирликдә кетмиш инзибати ишчиләрин нәзәринә чатдырмаг: Биз онларын тохунулмазлыгына вә инзибати-тәсәррүфат иши азадлыгына тә'минат веририк. Е'лан едилсин ки, бүтүн мө'минләр өз ибадәтләрн вә оруч-намазы илә сәрбәст мәшгул ола биләрләр. Тичарәти, хусусилә дә күндәлик тәләбат вә әрзаг маллары алверини тезликлә инкишаф етдирмәк алыш-веришчиләрә тәклиф олунсун. Бу мәгсәд үчүн, мүвәггәти олараг мүәјјән мигдарда јүк машинлары ајрылсын. Күлли мигдарда тахыла, әтә, тәрәвәзә малик олан мүлкәдарлара тәклиф олунсун ки, биз кәләндән әвәл гүввәдә олан сатыш гижмәтләри әсасында шәһәри тәһһиз етсинләр.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә, демәк олар ки, һәр күн көрүшүрдүк. Ишимизин нәтичәләрини, ортаја чыхан әлагәдар мәсәләләри музакирә сдир, фәалијјәтимиздәки кәләчәк һәрәкәти, јени аддымларымызы нәзәрдән кечирирдик. Ә. Әлијев Иранда ишләјәркән өзүнү дәрин сијаси савада малик габил бир тәшкилатчы ки ми көстәрди. Мүбалиғәсиз демәк лазымдыр ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу сөзүн там мәнасында әсл коммунист вә мәрд адам иди.

Совет халгынын тәкчә һәрби күчә дејил, һәм дә әдаләтә вә јүксәк мәдәнијјәтә малик олдуғуну Ирана көстәрмәји гәти гәрара алмышдыг. Иран чамаатына Азәрбајчан артистләринин күчүлә тамашалар көстәрилир, концертләр верилирди. «Короғлу» вә «Аршын мал алан» тамашалары јахшы јадымдадыр. Бакидан о вахт Ирана кәлән артистләр дәстәсинин јалныз ики үзвүнү хатырлајырам—халг

чалгы аләтләри ансамблынын вә хорун дирижору, бәстәкар Нијазини вә мүғәнни Бүлбүлү...

Беләликлә, әсас мәсәләләрин чохунун һәлини Әзиз Мәммәдкәрим оғлу өз үзәринә көтүрмүш оладу.

Иран Азәрбајчаны халгынын адәт-ән'әнәләрини јахшы билмәси Ә. Әлијевә көмәк едирди.

Арадан бир мүддәт кечәндән сонра, 1941-чи илин октябр-нојабр ајларында гошунун бир һиссәси Иранда чыхарылыб Шимали Гафгаза көндәрилди.

Беләликлә, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә јолумуз ајрылды: мән Ордујла кедәси олдум, о исә гошун һиссәләримизин мүәјјән гисмијлә бир мүддәт Иранда галды. Амма достлуғумуз кәсилмәди.

1945-чи илдә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Дағыстанда ишләјәндә гатарла Бакидан Москва кедирдим; Маһачгаладан кечәндә онунла јолусту көрүшмәк мәгсәдилә телеграм вурдум.

Гатар Маһачгала вағзалына чатанда, көзләрим перронда ону ахтарды. Лакин Әзиз Мәммәдкәрим оғлу көрүнмүрдү... Гатар тәрпәниб јолуна давам етди. Хасавјурт рајонундан кечәндә гәфләрән вагонун гапысы ачылды вә Әзиз Әлијев ичәри кирди. Сән демә, о, Хасавјуртда имиш, телеграм барәдә она мә'лумат верибләр, о да машина әјләшиб вә һајды гатарын архасынча! Мән кәләндән сонра Иранда баш вермиш бүтүн һадисәләр барәдә әтрафлы данышды, нөвбәти стансијаја гәдәр

мәни јола салды, ајрыланда мәнә јапынчы багышлады, мән дә өз гызыл саатымы она јадикар вердим.

Сонралар онунла 1905-чи илдә Москвада көрүшдүм. Онда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Али Партија Мәктәбиндә, мән исә Ворошилов адына һәрби Академијанын нәздиндәки Али академик курсларда охујурдум.

Әзиз Әлијевлә Москвада тез-тез көрүшүрдүк, ону аиләмлә таныш етмишдим. О вахт Совет Ордусу Мәркәзи Евинин меһманханасында галырдым, һәтта бирликдә театр тамашаларына да кедирдик.

Әзиз Әлијев әввәл, олдуғу кими, јенә дә тәпәрли, шән, хејрхәһ, күмрәһ вә меһрибан иди.

Бир ахшам Әзиз Мәммәдкәрим оғлу мәни дилә тутду ки, Рубен Ағамаловкилә кедәк. Рубен Иранда илк таныш олдуғумуз јолдашлардан иди, өзү дә Москвада јашајырмыш. Әввәлчәдән зәнк вуруб, она гонаг кетдик.

Рубен Ағамалов бизи күләрүзлә гаршылады, әла гәһвәјә гонаг етди вә бу минвалла Ирандакы ишимизлә бағлы сөз сөзү чәкди, хатирә хатирәјә чаланды. Рубен Иранда ишләдији дөврә анд марағлы әһвалатлар данышды.

Москвадан кедәндә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу биздән сөз алды ки, һөкмән Бақыја, она гонаг кәлмәлијик.

Мән өз сөзүмә әмәл етдим. Телеграм вуруб, арвадымла бирликдә Бақыја кетдим.

Бақы вағзалында бизи бүтөв бир Әлијевләр аиләси гаршылајырды. Әзиз Мәммәдкәрим оғ-

лунун ушағлары: евли, субај һамысы бир јердә олурдулар.

Бизә елә гонагпәрәстлик кәстәрир, гајғыјла елә әһатә едир, елә једириб-ичирдирдиләр ки, доғрусу утанырдыг.

Бир нечә күн Әзиз Әлијевин гонагы олдуғ... Ајрыланда о мәнә күмүш гынлы хәнчәр вә чох гәшәнк бир портсигар бағышлады.

Јола саланда да онлар бизи елә ачыг үрәклә, елә нәвазишлә уғурладылар ки, биз бу мунис инсанлардан ајрылмаг истәмирдик.

Мәктублашмағымыза бахмајараг, Әзиз Әлијевлә көрүшмәк бир даһа мәнә гисмәт олмады.

Москвада Мәркәзи госпиталда хәстә јатаркән, мәнә Харковдан агыр бир хәбәр чатдырдылар ки, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу гәфләтән вәфат етмишдир.

Бу сарсыдычы хәбәр мәнә Әзиз Әлијевин дәфниндән үч күн сонра чатды. Вахтында билсәјдим белә, онун дәфнинә учмаг имканындан мәһрум идим.

О чүр зәкалы вә көзәл инсанын арамыздан вахтсыз кетмәсинә һәдсиз тәәссүфләнирәм. О, өз Вәтәнинә һәлә чох фајда верә биләрди. Арвадымла мән, Әзиз Әлијеви тез-тез хатырлајырыг вә онун һәјәтда јохлуғу бизә агыр кәлир.

Әһмәд Мусајев

Лак Рајон Партия Комитәсинин
кечмиш биринчи катиби. Фарди тәгаүдчу.

УНУДУЛМАЗ ИЛЛӘР

1942-чи илин сентјабр ајы хатирәмә өмүр-
лүк һәкк олунуб. О заман Дағыстан Вилајәт
Партия Комитәсинин пленуму кечирилирди вә
һәмнин пленумда Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әли-
јев биринчи катиб сечилди.

Республикада ишләрин ағыр вәзијјәти ба-
рәдә нәтигләр чох кәскин данышдылар. Коми-
тәнин јени катиблијинин сечилмәси мөгамы
чатанда, УИК(б)П МК-нын нүмајәндәси мә-
лумат верди ки, вилајәт партия комитәсинин
биринчи катиби вәзифәсинә Ә. М. Әлијев мәс-
ләһәт көрүлүр.

Пленумун ахырында Әзиз Әлијев ғыса чы-
хыш етди, пленум иштиракчыларына она кәс-
тәрдикләри е'тимада көрә өз миннәтдарлығы-
ны билдириб деди:

— Вар күчүмү әсиркәмәјәчәјәм, сизин е'ти-
мадынызы доғрултамға чалышачағам. Елә
зәнн едирәм ки, бир-ики илдән сонра Дағыс-
танда керилијин ләғви һагда партијамызын
Мәркәзи Комитәсинә һесабат верә биләрик.

Елә бу башдан дејим ки, о, өз сөзүнүн үс-

түндә доғрудан да мөһкәм дурду, вилајәтимиз
онун рәһбәрлији алтында өн сыралара чыхды.

Бүтүн совет халгы үчүн мүсибәтли ил ола-
н 1942-чи ил, мүнһүм стратеги рајонлардан би-
ри сајылан, Бақы Нефть һөвзәсини горујан Да-
ғыстан үчүн даһа мәшәггәтли ил иди. О заман
өз колхоз вә мүәссисәләриндән ајрылмыш он
миннәрлә дағыстанлы ағыр иглим шәраитиндә
кечә-күндүз мұдафиә истәһкамлары тикинти-
синдә чалышырды.

Бу елә бир заман иди ки, әһалинин әсас
ишчи гүввәси—кишиләр, һәмчинин автомобил
вә тыртыллы нәглијјат чәәбһә үчүн сәфарбәр
олунмушду. Бунун нәтичәсиндә дә вилајәтин
мүәссисәләри, колхозлары, мұхтәлиф тәсәррү-
фат идарәләри көрүләси ишин өһдәсиндән кә-
лә билмирдиләр, дөвләт план тапшырыглары-
нын өдәнилмәси иши позулурду.

Белә бир чәтин вә мүрәккәб шәраитдә рес-
публика партия тәшкилатына башчылыг едә-
чәк габил вә мәтин бир рәһбәрин нә дәрәчәдә
кәрәк олдуғунун сүбута еһтијачы јохдур. Бе-
лә бир рәһбәр мәнз Ә. М. Әлијев олду.

Һәмнин кәркин шәраитдә вилајәт партия
комитәсинә башчылыг едән бу шәхсијјәтин
чохчәһәтли фәалијјәтини бүтөвлүкдә әһатә ет-
мәк игтидарында олмадығым үчүн, ајры-ајры
фактлардан бәһс етмәк нијјәтиндәјәм.

Һәр шәјдән әвәл ону демәк ләзимдыр ки,
Ә. М. Әлијевин рәһбәр вәзифәјә кәлиши илә
вилајәт комитәсиндә иш үслубу көкүндән дәји-
шәрәк даһа оператив, дәгиг вә ишкүзар олду.

Ә. Әлијев бәјанатчылыг, ичласбазлыг үслу-
буна сон гојду, вилајәт комитәси апаратын

бүтүн сә'јләрини гәбул олунмуш гәрарларын јеринә јетирилмәсинә, чанлы тәшкилатчылыг ишинә јөнәлтди.

Тибб елмләри доктору алимлик дәрәчәси олан һаким Әзиз Әлијев мәһдуд ихтисас миг-јаслы дејил, дәвләт әһәмијјәтли кениш тәфәк-күрлү инсан иди. Халг тәсәррүфатынын бүтүн саһәләрини јахшылашдырмаг үзрә нәзәрдә ту-тулан тәдбирләрн чәсарәтлә, гәтијјәтлә һәја-та кечирирди.

Вилајәт партија комитәсинин биринчи ка-тиби кими, онун фәалијјәтинин әсасыны јүксәк идеја камиллији, дәвләт мәнәфејинин партија-лы гаврајышы тәшкил едирди.

Ә. М. Әлијев сон дәрәчә тәләбкар иди. Ән хырда ишләрн белә ахыра чатдырылмасын-да һејрәтамызчәсинә тә'кид көстәрирди. Пар-тија ишинин бүтүн мәсәләләрн илә әлагәдар катибләрә шәхсән өзү зәнк вурурду.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу һәр чүр иш пин-тилијини, сәһләнкарлығы, бүрократизми аман-сызчасына тә'ғиб едирди, кунәһкарларын аб-рыны верирди. Тәнбәллији, сәлигәсизлији, мә-дәнијјәтсизлији вә саир мәнфи кәјфијјәтләрн дәфәләрлә нәзәрә чатдырмагдан усанмырды.

Вилајәт партија комитәси рәһбәрлијинин күчләндирилмәси сәјәсиндә халг тәсәррүфа-тынын бүтүн саһәләриндә, әләлхүсус да мал-дарлыгда чидди, дејәрдим ки, көрүнмәмиш мүвәффегијјәтләр газанылды.

Гәјд етмәк истәрдим ки, Ә. Әлијев тәкчә мүдрик рәһбәр јох, һәм дә һәссас вә диггәтчил јолдаш иди. Өз иш јолдашларына, көмәк үчүн мүрачнәт едәнләрә онун көстәрдији мүстәсна

һәссаслыг, гәјгыкешлик, инсанпәрвәрлик би-зим Дағыстан чамаатына јахшы мә'лумдур. Е'тираф едирәм ки, һәјат јолумда Әзиз Әлијев кими икинчи нурани адама раст кәлмәмишәм.

Бир дәфә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу сөһбәт әснасында созалдығымы сезәрәк деди:

— Үз-көзүндән хәстәјә охшајырсан, һәкимә мүрачнәт етмисәнми?

— Бронхитим вар, — дедим.

— Малијјә тәсәррүфат бәлмәсиндән пут-јовка көтүр, курорта кет, — деди.

— Инди путјовка олмур, — дедим.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлу гәләм көтүрүб ма-саусту тәгвиминдә исә гәјд етди.

— Путјовка үчүн мән МК-ја зәнк вурам, сән исә мә'зунијјәтә һазырлаш.

Ики һәфтәдән сонра мән путјовкаја Кис-ловодска мүаличәјә кетдим.

О илләрлә бағлы бир һадисәни дә өмрүм боју унудан дејиләм...

1944-чү илин ахырларында Дәвләт Мүда-фиә Комитәсинин кечичи Гырмызы Бајрағыны республикаја тәнтәнәли сурәтдә тәгдим етмәк мүнасибәтилә кәнд тәсәррүфаты габагчылла-рынын кениш мүшавирәси чағырылмышды. Һә-мин мүшавирәјә Лак вә Кулин рајонларындан 30 нәфәр нүмајәндә кәтирән автомашын јолда гәзәја уграмышды. Ики чобан, бир сағычы һә-лак олмуш, гол-габырғалары сынан дикәр нү-мајәндәләр исә Бујнакс хәстәханасында јер-ләшдирилмишдир. Әзиз Әлијев јолдашы бу бәд хәбәрн нечә сарсытдығы јахшы јадымдадыр. Һәддән чох ганы гараян Әзиз Мәммәдкәрим оғлу лазыми адамларын һамысыны ајаға гал-

дырараг, жаралананларын күчлү жемэккө, ан вачиб дөрманларла тәмин олунмасы барәдә сэрәнчам вермиш; госпиталлардан чэрраһлар жыгыб, өзү шәхсән онлары фәалијјәт програмы илә силаһландыраг, Бујнакск хәстәханасына көндәрмишди. Зијан чәкәнләрин һамысы вахтында тәшриһ едилиб һәјата гәјтарылды. Әлијевин мүәјјән етдији чидди гәјдаја әсасән хәстәхананын баш һәкими о вахт мүаличәнин кедиши барәдә телефонла шәхсән онун өзүнә мәлүмат вермәли иди. Лакин мәни ән чох һејрәтләндирән бу олду ки, Әзиз Мәммәдкәрим оглу фөвгәләдә ишләрлә мәшгул олмасына бахмајараг, арабир вахт тапыб хәстәханаја баш чәкир, һәр хәстәнин сәһһәти барәдә рајкома әнк вурараг, мәни хәбәрдар едирди. Өзү дә мөндән тәләб едирди ки, гәзаја уғрајанларын бир-бир евләринә кедим вә һәр шеји онлара шәхсән билдирим.

Јаралы хәстәләр тамам сағалана кими белә бир гәјгы илә әһатә олунмушдулар. Онларын чоху бу гәјгыны индијәчән унутмајыблар вә һәр дәфә мәнимлә көрүшәндә, Әзиз Мәммәдкәрим оглуну хош сөзләрлә хатырлајырлар.

Аличәнаб бир инсан вә јүксәк мәдәнијјәт саһиби олан Ә. М. Әлијевә ғышгырмаг вә јахуд һөкмранлыг әдасы илә «рәһбәрлик етмәк» үсуллары јабанчы иди. О, ишчиләри ејниләшдирмәк, һамыја бир мүнәсибәт бәсләмәк принципиндән дә узаг рәһбәр олмушдур. Ајры-ајрылыгдә һәр ишчијә гаршы онун өзүнәмәхсус фәрди јанашма методу варды, кимини үрәкләндирир, кимијә гол-һанад верир, кимини дә дүшүнмәјә, баш ишләтмәјә мәчбур едирди.

Шәхсән мәни о, өз меһрибанчылыгы вә диггәтли мүнәсибәти илә руһландырырды.

Әзиз Мәммәдкәрим оглуја дәфәләрлә көрүшмүш вә һәмишә дә гаршыда дуран мәсәләләрә ондан дәгиг әмәли чаваблар алмышам, сағлам партијалы вә хејирхаһ мәнәви көмәк көрмүшәм.

Бунлары она көрә дејирәм ки, о заман мәним рәһбәрлик етдијим Лак рајон партија комитәси өз фәалијјәтиндә тәшкилатчылыг вә ишкүзарлыг нүмунәси көстәрирди. һејвандарлыг саһәсиндә газандыгы наилијјәтләрә көрә, Лак рајону үч дәфә Дөвләт Мүдафиә Комитәсинин кечичи Ғырмазы Бајрағына лајиг көрүлмүшдү.

Лак рајонунун үчүнчү дәфә тәлтиф олундуғу Ғырмазы Бајрағы тәгдим етмәјә Совет Иттифагы Ғәһрәманы, мајор Р. Б. Сүләјмановла бирликдә рајонумуза Әзиз Әлијев јолдашын шәхсән өзү кәлмишди.

ДМК-нын кечичи Ғырмазы Бајрағынын тәгдим олунмасы мәрасими мүнәсибәтилә милли театрын салонунда рајонун һәр бучағындан кәнд тәсәррүфаты габагчылларынын мин нәфәрлик нүмајәндәси топланмышды. Онлар кәлән гонаглары һәрарәтлә гаршыладылар. Әзиз Мәммәдкәрим оглу ичласын Рәјасәт һејәтиндә көрүнәркән, салонда алгыш сәдалары курлады. О, тәсәррүфат габагчылларыны һалал мұкафат мүнәсибәтилә үрәкдән тәбрик етди, рајон рәһбәрләринин әлләрини мөһкәм-мөһкәм сыхды.

Тәнтәнәли ичласдан сонра јерли өзфәалијјәт дәстәси концерт верди. Театр салонунда

халг хавалары јајылды, мүхтәлиф дилләрдә маһнылар сәсләнди. Рус халг маһнысыны мәним 16 јашлы бачыгызым һәбибәт һүсәјнова охуду. Онун ифасы олдугча мәләһәтли иди. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу да мәнун галды. Бизим евдә шам едәндә о, һәбибәтдән бир нечә дәфә охумағы хаһиш етди.

Әзиз Әлијев инсанларын көмәјинә тәкчә онлар мүраһиәт едәндә чатмырды. О, елә бир диггәтчил шәхсијјәт иди ки, ишчинин нәји чатмадығыны, нә умдугуну биринчи өзү дүјурду.

Јадымда бир әһвалат галыб; 1944-чү илин сонунда аиләмиздә кәркин вәзијјәт јаранмышды. Кичик гардашым мүһарибәдә һәлак олмушду. Аһам кечәли-күндүзлү, ара вермәдән көз јашы ахыдырды. Ишдән һәр дәфә евә гајыданда кечә саат 2—3 раделәриндә аһамы иһләјән көрүрдүм. О чох пис јатырды, јемәкдән кәсилмишди, тез-тез азарлајырды. Мәним дә јухум позулурду, әсәбиләшмәјә башладым, кобудлашдым. Бу боғучу вәзијјәтдән чанымы гуртармағ үчүн чәбһәјә кетмәји гәти гәрара алдым. Елә һәмнин иһјјәтлә, ишдән азад олунмағым барәдә вилајәт партија комитәсинә үч дәфә мүраһиәт етдим. Әсл мәгсәди билдирмәкдән чәкинирдим.

Үчүнчү әриздән сонра мәни Мәркәзи Комитәјә сәһбәтә чагырдылар. Мән бурадакы сәһбәтдә дә мәгсәдимни кизләтдим; мүһарибәдә Вәтәнә арха чәбһәдә ишләдијимдән даһа чох фајда верә биләчәјимни сөјләдим. Әзиз Әлијев јолдаш разылашмады.

— Сиз чох сәһв едирсиниз, — деди вә сөзүнә давам етди. — Мөһкәм арха чәбһә олма-

дан биз дүшмәни мәғлуб едә билмәрик. Сиз, рајон рәһбәрн кими, демәк олар ки, бүтөв бир дивизијаны ән вачиб ләвазиматла тәмин едирсиниз. Аһма чәбһәчи кими, зәррәчә фајданыз ола билмәз, чүнки дөјүшчү сәриштәннз јохдур, ордуда хидмәт етмәмисиниз...

О, чохлу нәсиһәтаһиз сөзләр деди, мәнә, партија ишчиси кими, бөјүк һөрмәт вә нәвазишлә јанашарағ, вәзифәдә галмағымын вачиблијини баша салды, мүһарибә гуртарандан сонра Али Партија Мәктәбиндә охумаға кәндәрәчәјинә сөз верди. (Вә доғрудан да өз вәдинә әмәл етди; 1948-чи илдә мәни ҮИК(б)П МК јанында Али Партија Мәктәбинә тәһсилә көндәрди.)

Лап ахырда, һамы кедиб иһкимиз галанда иһә мәһи нүфузедичи нәзәрләрлә башдан-ајаға сүзәрәк, мәһналы-мәһналы күлүмсүндү.

— Әһминәм ки, бу чүр әризнәни зәһин јорғунлуғу вә әсәб кәркинлијиндә јазмағ олар. Белә әсәбиләшмәк нә үчүн?

Ајры чыхыш јолум олмадығыны дәрк едиб, онунла сәһним-гәлбдән, ачығ данышмағы гәрара алдым. Әһвалаты нечә вар, сөјләдим.

Лакин о, мәһним бүтүн дәлилләримни алт-үст етди, баша салды ки, мән чәтинликдән гачырам.

— Сән һәтта орасыны дүшүнмәмисән ки, бу һәрәкәтин аһаны даһа да сарсыда биләр! — деди.

Онун бу сөзләри мәһи елә әфсуһлады ки, әризмәһи алыб елә орадача чырдым. Әзиз Әлијевин өз мүдрик нәсиһәтләри илә мәнә нечә

мә'нәви көмәк көстәрдијини чох-чох сонралар
анладым...

Унудулмаз Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијев
бизим белә рәһбәримиз олуб!

Онун мәтинлији, әмәксевәрлији, јүксәк
принсипиаллығы, партија ишинә вә ишыгы
коммунизм идеалларына сонсуз сәдагәти гәл-
бимиздә бу күн дә јашајыр вә јашајачагдыр.

Абдулла Гулијев

Тибб елмләри доктору.

ИСТЕ'ДАДЛЫ ПЕДАГОГ

Унудулмаз мүәллимим вә тәрбијәчим Әзиз
Мәммәдкәрим оғлу Әлијев шәхсэн 1932-чи
илдән таныјырдым. Онда о, Азәрбајчан Дөв-
ләт Тибб Институтунун директору, мән исә тә-
ләбәјдим. Әзиз мүәллим факүлтә терапијасы
кафедрасы нәздиндәки лабораторија диагнос-
тикасындан бизә дәрс дејирди. (Ғабагчадан
ону да дејим ки, Азәрбајчан дилиндә «Лабо-
раторија диагностикасы» адлы илк тибб дәрс-
лијини дә мәнз Әзиз Әлијев јаратмыш вә нәшр
етдирмишдир).

Јахшы јадымдадыр, 1933—1934-чү илләрдә
Совет Иттифагы әразисиндә гураглыг кечди-
јиндән, өлкәдә чөрәк гыт иди. Тәләбәләрин до-
ланачағы о гәдәр дә јахшы дејилди. Карточка
системинә кечмишдик. Директорумузун гајғы-
сы сәјәсиндә тәләбә јемәкханасы тәшкил едил-
ди. Һәмин јемәкхана индики «Азад гадын»
һејкәли јанындакы мәктәбин биринчи мәртә-
бәсиндә јерләширди. Һәр тәләбәјә күндә 500—
600 г. чөрәк верилирди, күзәрәнымыз јахшы

лашмышды. Директор һамылыгла севилән мө-
тәбәр гәјјумумуз иди.

Әзиз мұәллим, демәк олар ки, бүтүн тәлә-
бәләрини шәхсән, ад-фамилијасы илә таныјыр-
ды, һәр биримизә ајры-ајрылығда, һәссас фәр-
ди мұнасибәт кәстәрирди. Лакин һамыја ејни
аталығ тәләбкарлығыны да унутмурду.

О илләр касыб тәләбәләрин чоху «ағ чадыр»
дејилән ајаггабылар кејирди вә ғыш ајлары
јахынлашанда онлары гара рәнклә бојајырды-
лар. Белә һалларда, Әзиз мұәллим јахшы оху-
јан тәләбәләрә директор фонду һесабына мұ-
насиб ајаггабылар алдырды. Она көрә дә
јолдашларымызын чоху «јахшы» вә «әла»
һијмәтлә охумаға чалышырды.

1936-чы илин февралында Әзиз Әлијевин
тәшәббүсү илә сон курсун бир групуну пәјтахт
һәкимләринин, мұтәхәссис вә алимләринин иш
тәчрүбәси илә таныш олмағ үчүн Москва вә
Ленинград шәһәрләринә көндәрирдиләр. 32
нәфәрин сырасында мән дә вар идим. Алты
тәләбәнин ајаггабысы «чадыр» чыхды. Әзиз
мұәллимин кәстәриши илә онлара абырлы
ајаггабы вә палтар алдылар ки, Москваја
«лүт» кетмәсинләр. Бу сәфәр мәнә вә мәним
курсдашым — һазырда республиканын адлы-
санлы һәким-алими Г. Исазадәјә чох шеј вер-
ди. Кончаловскинин клиникасында газандығы-
мыз тәчрүбә сонралар кәстәрдијимиз аз-чох
елми фәалијәтимиздә голумуздан тутду. Ла-
кин һәр шејдән әввәл мән өз мұәллимим Әзиз
Әлијевин гајғысына, сәрраф узагкөрәнлијинә
борчлујам.

Мән вә мәним дикәр јолдашларым Ә. Әли-

јевни өзүмүзә ән доғма иһсан, һами вә
оашбилән санырдығ. Бу да сәбәбсиз дејилди.
О илләр институтумузда тәбабәтдән Азәрбај-
чан дилиндә дәрс дејән мұәллим јох дәрәчә-
синдә иди. Һәмин сәбәбдән, Әзиз Әлијев иһс-
бәтән бачарығлы, сәриштәли мұдавимләрин
институтда сахланылмасына чалышыр, тибб
фәнләри үзрә кәләчәкдә дәрс апара биләчәк
милли кадрларын һазырланмасына бөјүк гај-
ғы кәстәрирди. О, мүнтәзәм оларағ јатағһапа-
ја кедир, һәмин кадрларын мәнишәт шәрантини
јохлајыр, онларын елми иһкишафыны, билик
даирәсини илзәјирди.

Әзиз Әлијев Азәрбајҗан ССР Сәһијјә ко-
миссары тәјин олунан күнләр тибб институ-
тунун тәләбәләри «үсјан» галдырмышдылар,
ону «итирмәк» иһтәмирдиләр.

Бир шәхсијјәт кими, иһсан кими ону севди-
јимиздән, о вахт чохумуз дәрк етмәрдик ки,
Әзиз Әлијев сәһијјә комиссары вәзифәсиндә
республикамызда тибби елминин иһкишафы,
милли тибб кадрларынын јетишдирилмәси
саһәсиндә нә кими бөјүк, фәјдалы ишләр көрә
биләр?!

Мән 1936-чы илдә тибб институтуну битир-
дим. Әзиз Әлијевин вә фәкүлтә терапијасы ка-
федрасынын мүдири Константин Александров-
вич Јегоровун тәғдиматы илә мәнә Республика
Сәһијјә Назирлији Курортлар Идарәсинин
адыны јухарыда чәкдијим кафедрасында елми
ишчи јери ачдылар.

1936—1946-чы илләрдә, даһили хәстәлик-
ләрдә нафталанын мұаличә әһәмијјәтини өјрә-
нән тәдғигат иши үзәриндә чалышаркән, мән

Әзиз мұәллимни даими дигәтини, аталыг га-
ғысыны, көмәјини јахындаи дүјмушам. Бүтүн
бунларла бәрабәр, о, өз јетирмәләриннә ичти-
маи-сијаси е'тимад көстәрирди.

Әзиз мұәллим инандығы, е'тибарлы јетиш-
дирмәләрини тәдричән ичтимаи-партија иши-
нә һазырлајырды. Өзү дә һәмишә бу истига-
мәтдә фәалијјәт көстәрирди. О, ичтимаи вәзи-
фәләрдә оlanda белә, тәбабәтдән ајрылмырды,
институтда дәрс дејирди, елми-тәдгигат фәа-
лијјәтини сәјлә давам етдирирди. Лап кәч
вахтларымда комсомол ишинә мәни мәһз Әзиз
мұәллим чәлә етмишиди. Өз јетирмәләринә о
һәмишә тә'кидлә дејирди: «Өз вәтәндашлыг
борчунузу, чалышыи ичтимаи-партија борчу-
нузла әлағәләндирә биләсиниз». Бу борчун
өһдәсиндән о өзү мәһарәтлә кәлә билирди вә
јери кәләндә, принципиал мәсәләләрдә бизи
горујурду.

Мәсәл үчүн, 1939-чу илдә партија сыра-
ларына кечән заман, рајком катиби мәнән
сорушду:

— Институту битирәндән сонра рајонда иш-
ләмәјә нијә кетмәмисән?

Мәним әвәзимдә Әзиз мұәллим чаваб вер-
ди:

— Оун тәғсири јохдур. Тибб саһәсиндә ел-
ми перспективләрини нәзәрә алараг, биз сахла-
мышыг.

Мәсәлә бунунла битди. Мәни партија сы-
раларына гәбул етдиләр.

Истәр Бөјүк Вәтән мұһарибәсинә гәдәр,
истәрсә дә мұһарибәдән сонра узун илләр бир-

ликдә ишләдијимиз заман бир һәким-алим,
вәтәндаш вә эсл коммунист-тәшкилатчы кими
Әзиз Әлијевни бир сыра гәһрәманыгларынын
шаһиди олмушам. Универсал јарадычылыг
имканларына малик надир шәхсијјәтин бүтүн
мәзијјәтләрини бир очеркдә ишыгландырмаг
имкан харичиндәдир. Оун јалныз ики шүча-
тиндән бәһс етмәк истәјирәм.

1936—1940-чы илләрдә гыздырма хәстәлији
республикамызын әһалисини, демәк олар ки,
шикәст едирди. Халгын изтирабларыны сөзлә
ифадә етмәк мүмкүн дејилдир. Гыздырмаја
гаршы тә'хирәсалынмаз, ардычыл мұбаризә
апармаг, даһа дәгиг десәк, «мұһарибәјә» галх-
маг лазым иди. О дәһшәтли дүшмән халгымы-
зын сағламлығыны әзир, әзмини гырырды.
Адамларымызла бирликдә торпағымызын ва-
чиб не'мәтләринини мәнбәји олан кәнд тәсәррү-
фаты да гәрг олурду.

Бах, елә о кәркин, тәлашлы вахтда Әзиз
Әлијев сәһијјә комиссары вә һәким кими гыз-
дырмаја гаршы өз гәһрәманыг «мұһарибәси-
нә» башлады.

Оун шәхси көстәришләринә вә әмрләринә
әсасән, хәстәлик јајалан рајонларда гыса
мүддәт әрзиндә гыздырма әлејһинә диспан-
серләр вә стансијалар јарадылды, техники
аваданлыгла тәһиз едилди, гыздырма үзәри-
нә күтләви һүчум башланды. Сәһијјә органла-
рына дөвләт милјонларла вәсаит ајырмышды.
Авиасија да дахил олмагла, хејли нәглијјат
нөвү, он мин тонларла мазут, гыздырма әлеј-
һинә дәрманлар халгын сағламлыг хидмәтинә
јөнәлдилмишиди. Өлкә тәлејинини ағыр вахтла-

рында, гыздырма төрөдөн, һөшәратын ән гор-хулу чохалма мәнбәләри батаглыглара һавадан мазут төкмәжә жүк тәјјарәләри верилмәси үчүн Әзиз Әлијев вар гүввәсини әсиркәмирди. Нәһәјәт, тәјјарәләр көјдән батаглыглар үзәри-нә арасы кәсилмәдән мазут ахытмаға башла-ды...

Гәрәз, өз һәмвәтәнләрини дәһшәтли епиде-мијадан хилас етмәк јолунда Әзиз Әлијев бү-түн исте'дад вә бачарығыны сәфәрбәрлијә ал-мышды.

100 километрлик Самур — Дәвәчи каналы тикинтиси боју, Әзиз Мәммәдкәрим оғлу һәр 9 км-дән бир тибб мәнтәгәси јаратмышды. (Мән 11-чи мәнтәгәнин мүдири идим.) Оун чидди көстәриши вә шәхси гајғысы сәјәсиндә бүтүн мәнтәгәләр техники чәһәтдән тәһһиз едилмиш, тибб ишчиләри илә тә'мин олунмуш-ду. О, тез-тез мәнтәгәләрә баш чәкмәжә кә-ләр, ишләрин кедишатыны јохлајар, «чәбһаја» шәхсән командалыг едәрди.

Мәним 11-чи мәнтәгәм даһа чәтин саһәдә јерләширди, канал боју пијада кетмәк чәтин-лик төрәдирди.

Әзиз мүәллим бир дәфә ат алмаг үчүн пул верәрәк, мәнә деди: «Ал, шамаһылы баласы, тәрәкәмә бабаларын кими, сән ат чапа биләр-сән. О көһәри чамаат малдарлыгга мәшгул олмушдур.» Хызыдан өзүмә Бозат адлы бир көһлән, ишчиләр үчүн исә газалаг алдым. Бә'-зән дә Бозатын белиндә Әзиз Әлијев өзү саһә-ләрә кедир, Самур — Дәвәчи каналы боју тибб ишләринин кедишини јохлајырды.

1940-чы илдә республика тибб ишчиләри-нин фәаллар јығынчағында гыздырмаја гар-шы мүбаризәнин јекуну мүсбәт гијмәтләнди-рилди.

Гыздырмадан һеч дә аз тәһлүкәли олмајан трахома епидемијасы да республикамызын Астара—Ләнкәран зонасыны, һәмчинин, Абше-рону чулғамышды. Трахома адамларымызы шикәст едирди, онлар техника, оптика саһәлә-риндә чалыша билмирдиләр, бә'зән дә көзлә-ринин нуруну өмүрлүк итиридиләр. Трахома һәмчинин гызларымызын фәһиәсинә чеврил-мишди, онлары тәбии көзәлликдән мәһрум едирди.

Бу саһәдә дә Әзиз Әлијев гыздырма илә јанашы, трахомаја гаршы мүбаризә апарырды. Бу вурушда да оун түкәнмәз тәшкилатчылыг, һәким-алим енерјиси өзүнү там мә'насы илә бүрүзә верди. Үмуми профилактик тәдбирлә-рин һәр бөлмәсинә, мүәличә очагларынын ја-радылмасына, кадрларын сечилиб һазырлан-масына өзү рәһбәрлик едирди, һамыјла биркә чалышырды.

Оун башчылыгы илә трахома әлејһинә хусуси диспансерләр, 50 јерлик кәнд вә шәһәр көз хәстәханалары ачылмышды. Ә. Әлијев тә-биб-алим кими, һәмнин объектләрин техники тәһһизатына мүстәсна диггәт јетирир, респуб-ликамызда көз һәкимләринин һазырланмасы-на хусуси гајғы көстәрирди.

Оун сә'јләри бүтүн тибб ишчиләринин, һә-ким-мүтәхәссисләрин мәһсулдар әмәји илә бирликдә аз мүддәт әрзиндә өз фәјдалы бәһ-

рәсини верди—күнәшли јурдумузда трахома-
нын көкү кәсилмиш олду.

Бу нәчиб, хејирхаһ ишдә мисилсиз рол, әл-
бәттә ки, профессор Әзиз Әлијевә мәнсубдур.

О өз доғма халгынын нурлу көзләринин,
гырғы бахышларынын горунуб сахланма-
сыны тә'мин етди.

* * *

Һарда ишләмәсиндән, һарда чалышмасын-
дан асылы олмајараг, Әзиз Әлијев бир тәбиб,
сәһијјә тәшкилатчысы вә сијаси хадим кими
һәмишә өз идеалына, амалына садиг ғалмыш-
дыр.

О истә'дадлы, јорулмаз инсанын сон илләр-
дәки һәјат вә фәалијјәтинин чанлы шаһиди
олмушам.

Ә. Әлијев 1961—1962-чи илләрдә Азәрбај-
чан ССР Сәһијјә Назирлији Һәкимләри Тәк-
милләшдирмә Институтунун директору, мән
исә курортолокија-физиотерапија кафедрасы-
нын досенти идим. Мәнним вә нисбәтән чаван
һәмкарларымын диссертасија ишләри техники
бахымдан ахсајырды. Тәдгигат ишләримиз
нормал һалда баша чатдырмаг үчүн Әзиз
мүәллим бизә һәр чүр шәрант јарадырды.

Кениш үрәк саһиби, дәрин мәзмунлу, али
мәгсәд фәдаиси олан бу көзәл инсан һеч вахт
өзүнү коллектив үзвләриндән јүксәк тутмазды.

Севимли профессорумуз тез-тез бизә төвси-
јә едәрди:

— Тәләсин, чаванлар, биз — јашлы нәслим

нүмајәндәләри гочалырыг. Бизи намуслу, ла-
јигли адамлар әвәз етмәлидирләр.

Сон ајлар Әзиз мүәллим тез-тез нахошла-
јырды, лакин хәстәханада јатмагы севмирди.
Ағыр хәстә олмасына бахмајараг, вар гүввәси
илә, бөјүк енержијлә чалышырды.

О, бизи дөјүш мөвгејиндә тәрк етди, фәгәт
Вәтәнә, тибб елминә, практик сәһијјәмизә сә-
дагәт рәмзи кими ғәлбимиздә әбди ғалды.

Бахыш Гәһрәманов

Тибб елмләри намизәди, досент

ӘЗИЗ МҮӘЛЛИМ

Бу яхышларда тибб ичтимаийәти Н. Нәриманов адына Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли Азәрбајчан Дөвләт Тибб Институтунун 50 иллијини тәнтәнәли сурәтдә гејд етди. 1930-чу илдә Бакы университетинин тибб факүлтәси республиканын мүстәгил али тибб тәһсили мәркәзинә чеврилди. Бу, Коммунист Партијасынын вә Совет һөкүмәтинин Азәрбајчан халгынын сағламлыгынын мұһафизәсинә көстәрдији бөјүк гајгынын тәзаһүрү иди.

Республикамызда тибб елминин нанлијјәтләриндән бәһс едәркән профессор Әзиз Мәмәдкәрим оғлу Әлијевни јада салмаја билмәрик. Бу бөјүк али тибб мәктәбинин јаранмасында вә инкишафында онун мисилсиз әмәји вардыр.

1932-чи илдә, институтун ән агыр вә чәтин дөврүндә профессор Ә. М. Әлијев директор тәјийи едилир. Бу заман институтун тәдрис базаларынын касыблыгы, онларын эәиф тәһиз олунмасы, Азәрбајчан дилиндә дәрс китабларынын, вәсаитләринин јохлуғу, институтун нәшријјат органынын олмамасы, күтләви нәш-

ријјат ишинин чәтинлији, китаб фондунун азлыгы, профессор-мүәллим һеј'әтинин, хусусән, азәрбајчанлы кадрларын чатмамасы бөјүк чәтинликләрә сәбәб олурду. Ејни заманда чавап республика үчүн лазыми мингарда һәким һазырламаға кәскин еһтијач вар иди.

Профессор Ә. М. Әлијев бу мүрәккәб шәраитдә вәзијјәти һәртәрәfli өјрәнир, нәтичә чыхарыр вә көрүләчәк тәдбирләрин һәлл олунмасына башлајыр. Сәмәрәли ишләр бүтүн естигамәтдә ејни заманда апарылып, милли кадрларын јетишдирилмәсинә хусуси диггәт јетирилирди. Директор институтда олан азәрбајчанлы кадрлары бачарыгла ишә чәлб едир, онларын вәситәсилә ана дилиндә дәрсликләр, тәдрис вәсаитләри һазырланмасына наил олур.

Институт рәһбәрлијинин бөјүк тәшкилатчылығы сәјәсиндә вә кичик профессор-мүәллим һеј'әтинин вәтәниәрвәрлији, сәмәрәли зәһмәти сәјәсиндә илк үч ил әрзиндә (1932—1935) Азәрбајчан дилиндә 45 адда дәрслик вә тәдрис вәсаити һазырланмышдыр. Бу, һәммин шәрантә көрә бөјүк һүнәр иди. Һазырланан китабларын ичәрисиндә бир сыра самбаллы әсәрләри көстәрмәк олар: Ә. М. Әлијевин «Клиник-диагностик лабораторија анализләри», К. Балақишијевин «Инсанын нормал анатомијасы», М. Гәнијевин «Микробиолокија курсу», Д. Һүсејновун «Паталожни анатомија», Ј. Газыјевин «Ағ чижәр вәрәми». У. Мусабәјлинин «Көз хәстәликләри», Ә. Талышинскинин «Травматолокија», Г. Сәфәровун вә Ә. Һәсәновун «Биолоки кимја» вә с. Бунлардан әлавә М. А. Мирғасымовун, М. А. Топчубашовун, М. М. Мирсә-

лимовун, М. Ә. Әфәндијевин, З. М. Мәммәдовун вә башгаларынын әсәрләри дә нәшр олу- нурду.

Чәтин илләрдә Азәрбајчан дилинә бир сыра дәрсликләр дә тәрчүмә олунмушду: А. Аства- сатуровун «Синир хәстәликләри», И. Бербери- хин «Богаз, гулаг, бурун», А. Галтьчнини «Ушаг хәстәликләри», В. Сквартсовун «Фар- моколокија курсу», Е. Фрејзелдин «Һистоло- кија» вә с.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, институтун 15 иллик фәалијјәтиндә (1930—1945) Азәрбај- чан дилиндә 80 адда дәрслик вә дәрс вәсаити бурахылмышды. Бунлардан 55-и профессор Ә. М. Әлијевин рәһбәрлик етдији 5 илә дүшүр. Азәрбајчан дилиндә һазырланан дәрсликләрә рус алимләримизин дә көмәји аз олмашдыр. Институтун гаршысында дуран вачиб мәсәл- ләрдән бири дә тәләбәләрин вә профессор-мү- әллим һеј'әтини тәдрис вә елми әдәбијјатла тәһиз етмәк үчүн әсаслы китабхананын тәш- кили иди. Ејни заманда һәмин ваһид китабха- на республиканын һәкимләрини дә тибби әдә- бијјаты илә тә'мин етмәли иди. Бу заман инс- титутун ихтиярында аз мигдарда тибб әдәби- јаты варды, онлар да Бакы университетинин китабханасындан ајрылмыш вә көһнә јериндә сахланырды, институтун өз китабханасы јох иди. Китабхананын тәшкили ардычыл, арам- сыз апарылырды. Институтун әсас бинасы олан Корганов күчәсиндә китабхана үчүн отаг- лар ајрылды, профессор П. Раствовтовун башчылығы алтында китабхана комиссијасы јаранды.

Ә. М. Әлијевин күндәлик рәһбәрлији сај- синдә китабхана һәр ај јүзләрлә китаб, жу- нал вә башга әдәбијјат алыр вә ејни заманд институтун өзү бурахдыгы әсәрләрлә зәнки- ләширди. Китабхана ғыса мүддәтдә институ- коллективинин вә рајон һәкимләринин тәләби- ни өдәмәјә башлады.

1936-чы илдә китабхана комиссијасы оху- чулара китаб вә әдәбијјат алмаг һаггында тә- лимат көндәрди, бурада јазылмышды: «Китаб- хана план үзрә бүтүн ССРИ-дә нәшр олуна- тәзә китаблары, о чүмләдән дөври тибби бис- ложн әдәбијјаты алыр. Бундан әлавә китаб- хана ССРИ-нин 231 елми мүәссисәси вә 87 ха- ричи өлкә илә китаб мүбадиләси апарыр» Бурадан ајдын көрүнүр ки, 4 ил әрзиндә кол- лективин вә институт рәһбәрлијинин чидди- сә'јләри сајәсиндә гаршыја гојулан мәгсәд та- јеринә јетирлимишди.

Институтун гаршысында дуран әһмијјәтли мәсәләләрдән бири дә нәшријјат јаратмаг иди. Гејд олундугу кими институтун профессор-мү- әллим коллективи рәһбәрлијин чағырышына үрәклә гошулур, өз өһдәләринә көтүрдүкләри вәзифәләри јеринә јетирәрәк, бир чох сәһдә әлјазмалары һазырламышдылар. Анчаг онла- рын нәшри һәјата кечирилмирди. Директорун ишкүзарлығы, партија вә совет органларынын көмәји нәтичәсиндә 1934-чү илдә тибб инс- титуту нәздиндә «Тибб нәшријјаты» тәшкил олунду. Нәшријјатын тәшкили бир тәрәфдән институтун еһтијачыны өдәјир, диқәр тәрәф- дән республика сәһијјә органларында тибб әдәбијјатынын јайылмасында әһмијјәтли кө-

мәк көстәрирди. Һәмнин вахтларда тибб институтунун нәздиндә, профессор Ә. М. Әлијевнин шәхси тәшәббүсү илә «Практики вә нәзәри тибб журналы» да нәшр олунмаға башлады.

Профессор Ә. М. Әлијев «Азәрбајчан тибб журналы»нын әввәлчә мәс'ул катиби, 1935-чи илдән исә онун редактору олмушдур. Бу журнал институтун һәјатында вә республикада тибби биликләрин јәјылмасында бөјүк рол ојнады. Бурада институт әмәкдашларынын әсәрләри дә чап едилирди вә бу күнә гәдәр дә һәмнин ән'әнә давам едир.

Институтда мәфкурә-тәрбијә иши дә аз әһәмијјәт кәсб етмирди. Тәләбәләр вә әмәкдашлар арасында арамсыз вә ардычыл апарылан бу ишдә институт гәзетинин бөјүк тәсири олачағы көзләнирди. Профессор Ә. М. Әлијев белә бир гәзетин тәшкили уғрунда чалышырды. Директорун тәшәббүсү илә тәшкил олунан чохтиражлы институту гәзетин 1933-чү илдә «Тибб кадрлары уғрунда» ады алтында чап едилмәјә башлады вә һазырда да мүвәффеҗијәтлә чыхмагдадыр.

Институтда һәким кадрларынын јетишдирилмәси илә јанашы, мүәллим һеј'әтинин тәкмилләшдирилмәси, елми сәһәјә кениш аддым атылмасы күндәликдә дурурду. Бунун нәтичәси оларағ профессор Ә. М. Әлијевнин института башчылығ етдији мүддәттә 11 докторлуг вә 13 һәмизәдлик диссертасијасы мүдафиә едилмишди. Бунларын арасында елми дәрәчәјә ләјиг олан милли кадрлар аз дејилди. Марағлы бу расыдыр ки, директор шәхсән нүмунә көстәрәрәк, һәлә 1929-чу илдә һәмизәдлик диссертаси-

јасыны биринчиләр сырасында мүдафиә етмишди.

Профессор Ә. М. Әлијевнин бачарығлы тәшкилатчылығындан данышаркән, онун гејри-адисте'дада малик педагог-тәрбијәчи олмасыны, дәрин елми тәфәккуруну јаддан чыхармағ олмаз. Директор Ә. М. Әлијев 1937-чи илдә тибб елмләри үзрә докторлуг диссертасијасы мүдафиә етди. Һәмнин иш Үмумиттифағ кәңч алимләр мүсабигәсиндә ССРИ Елмләр Академијасынын вә ҮИЛККИ Мәркәзи Комитәсинин мүкафатына ләјиг көрүлдү. Бундан башға онун бу дөврдә бир сыра нәзәри вә практик әсәрләри нәшр олунур, ејни заманда о, факүлтә терапия кафедрасында педагожи иш апарырды.

Институтун кафедраларынын тәдрис базаларыны јаратмағ вә онлары ләзими вәсәнтләрлә тә'мин етмәк директорун күндәлик гәјгысы иди. Чиһазлар, апаратлар чох вахт харичдән алынырды. Кафедраларын тәһһизи үчүн ајрыча сифариш ләзым кәлирди. Бүтүн бу вә ја башға чәтниләкләр арадан галдырылды, кафедралар дөврүнүн тәләбинә ујғун тәһһиз олунду.

Кәңч милли-елми кадрларын һазырланмасы проблемини институтун ән актуал мәсәләләриндән иди. Бу мәсәләнин һәлли үчүн клиники вә нәзәри кафедраларын нәздиндә аспирантура тә'сис едилмишди. Аспирантлар јүксәк ихтисаслы, тәчрүбәли, тәшәббүскар алимләрә тәһким олунур вә мүәјјән дөврләрдә һазырлығын кедиши һагда директорун гаршысында һесабат верирдиләр. Артығ 4 ил әрзиндә институтда аспирантура үзрә 30 тибб елмләри на-

мизэди һазырланмышды ки, олардан 19-у азэрбајчанлы иди. Партијанын кадр сјјасэти чавап интситутда белэ мүвэффэгијјэтлэ һајата кечирилирди!

Бүтүн мүрэккэб вэ чэтин мәсэлэлэрин һәлипдә профессор Ә. М. Әлијевин диггэт мәркәзиндә инсан, онун хошбәхтлији, сағламлығы, рифаһ һалы дурурду. Директор вәзифәсини ифа етдији илк күнләрдән о, тәләбләр үчүн јахшы јашајыш шәраити јаратмағ фикринә дүшдү. Республикада илк дәфә оларағ 1933-чү илдә, тәләбәләр үчүн «тибб шәһәрчији» тикилмәси мәсәләсини јухары тәшкилатларын гаршысында гојду. Онун тәшәббүсү бәјәнилди, тибб институту үчүн Семашко адына хәстәхананын јанында, клиник кафедраларын јахынлығында 2 бешмәртәбәли јатағхана тикилди. Бу јатағханаларда тәләбә һојаты үчүн бүтүн шәрант јарадылмышды. Отағлар мүасир аваданлыгла тәһиз олунур, һәр мәртәбәдә мәтбәх, душ, корпусларда исә буфет, дәлләкхана, гираәтхана ишләјир, әрзағ мағазасы, ајағгабы тәмири е'малатханасы хидмәт көстәрирди. Јатағханаларын идарә едилмәси тәләбә тәшкилатынын ихтијарына верилмишди. Беләликлә, тибб институтунун үмуми јатағханалары вә тәләбә шәһәрчији јаранды.

Халғ сәһијјәсинин бөјүк тәшкилатчысы, истәдадлы тәбиб-алим, профессор Ә. М. Әлијев өз фәдакар әмәји илә күтлэ арасында кениш шөһрәт газанмыш вә ССРИ Али Советинин биринчи чагырышында депутат сечилмишди.

Һәмин мүбаризә вә гурулуш илләриндә инс-

титутун тәләбәси олуб, ичтиман ишләрдә рәһбәрликлә әлағәдар олдуғум үчүн о күнләр олдуғу кими хатиримдәдир. О, шән, үзүкүләр, меһрибан, хејрхаһ, тәвазәкар бир инсан олмагла өз ишкүзарлығы, низам-интизамы, тәшәббүскарлығы, әдаләтлилији, принципаллығы илә һамы үчүн чанлы нүмунә иди.

Профессор Ә. М. Әлијев нәинки гејри-ади тәшкилатчы, истәдадлы алим, хејрхаһ инсан, ејни заманда, көзәл мүәллим иди. Биз она мәһәббәтлә «Әзиз мүәллим» дејирдик. О, инсана јанашмағы, онун гәлбинә јол тапмағы көзәл бачарырды.

О хатирә илләри инди чох-чох узағлардадыр, анчағ профессор Әзиз Мәммәдкәрим оғлу Әлијевин хидмәти, тибб институтунун вә тибб елминин тәшкили вә инкишафында онун ролу јадданчыхмаздыр. Сәһијјә вә тибб елләри тарихиндә онун фәдакар әмәји, партијаја, халға көстәрдији сәдагәт кәләчәк нәсилләр үчүн нүмунә олачагдыр.

Һәмид Рүстәмов

РСФСР халык артисти

САДӘ ВӘ ГҮДРӘТЛИ ШӘХСИЙӘТ

1943-чү ил иди. Чәбһәләрдә шиддәтлil вu-рушлар кедирди. Дүшмән Бақы нефтинә доғру чан атырды. Бир чох тәһсил мүәссисәләри вә мәдәнијјәт очаглары Орта Асия республикаларына көчүрүлмүшдү. Тәкчә Јермолова адына Москва Драм Театры Маһачгалада иди вә о да Орта Асияја евакуасијаја һазырлашырды. Республиканын пайтахты мәдәнијјәт мәркәзиндән мәһрум олурду. О вахт бизим Кумык Театры Бујнакск шәһәриндә иди. Бүтүн артистләрин мүдафиә истәһкамлары тикинтисинә сәфәрбәр олунмасына бахмајараг, елә орадача ахшамлар ачыг һавада концертләр верирдик. Тамашаларымызы тәмин едә билмәјән Бујнакск сакинләринин азлыгыны нәзәрә алараг, театрын Маһачгалаја көчүрүлмәси барәдә вилајәт партија комитәсинә хәһишнамә көндәрдик. 15—20 күндән сонра театрын рәһбәрлији Мәркәзи Комитәјә чагырылды. Театрын директору Исајев, апарычы артистләрдән Мурадова, Курумов вә баш режиссор кими

мән тәјин олунмуш вахтда көрүшә кетдик. Кечә саат 10 тамамда биринчи катибин гәбул отағында идик. Ичәридә бүро ичласы кедирди. Саат 11-дә бизи ичлас салонуна дәвәт етдиләр. Хәјли адам вар иди. ДМССР Али Совети Рәјасәт һејәтинин сәдри Тахтаров бизи Әлијев јолдаша тәгдим етди. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу маса архасындан галхды, ирәли кәлиб бир-бир әлимызи сыхды, отурмагымызы тәклиф етди. Сонра бүро үзвләринә мүрачнәтлә билдирди ки, Кумык театрынын Маһачгалаја көчүрүлмәси барәдә Мәркәзи Комитәјә әризә верилмишидир. Әризәмызи охујандан сонра Әлијев јолдаш сөзүнә давам етди: — Биз бир сыра идарә вә тәдрис мүәссисәләринин евакуасијасыны дајандырмаг үзрә тәдбирләр көрүрүк, пайтахтда мәдәнијјәт мәркәзинин олмамасы мәгсәдәүјүн дејил, она көрә дә тәклиф едирәм театрын хәһиши јеринә јетирилсин.

Тәклиф бирсәслә гәбул олунду. Сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу вилајәт партија комитәсинин икинчи катиби Ағабабова, тәблиғат үзрә катиб Әләкбәрова вә мәнә тапшырды ки, театрын Маһачгалаја көчүрүлмәси барәдә әсаслы редактәдән чыхмыш гәрар мәтнин һазырлајаг. Бизи јан отаға кечирдиләр вә лазыми мәтн һазырладыг. Кечә саат 2-нин јарысында Ағабабов мәтнин охуду. Ә. Әлијев јолдаш елә орадача чох вачиб бир ирад тутду — театрын Маһачгалаја көчүрүлмәси әсас иш дејил, мәтндә мәнзил мәсәләси гојулмајыб. Артистләр бәс һарада јашајачаглар? Она көрә дә мәтнә бир маддә әлавә едилсин: «Пушкин күчәсиндәки 16 №-ли евин бошалдылмасыны тәмин етмәк

вилајет партија комитэсинин биринчи катиби вэ шэһэр мүдафиз комитэсинин сэдри Әлијев јоллаша һэвалэ олунсун». Мэтнин камил варианты гәбул олунандан сонра Әлијев Мәммәдкәрим оглу бүрө үзвләри адындан бизи тәбрик етди, ишимиздә мүвәффәгијјәт арзулады.

Чохданкы арзумуз белә садәчә, ишкүзарчасына һәјата кечди. Театрымыз бир ајдан сонра јени мөвсүмү Маһачгалада ачды. Тамашаларымыз там аншлагла кечирди. Республика ичтиманјјәти вилајет партија комитэсинин бу тәшәббүскарлығыны ләјигинчә гијмәтләндирди. Республикамызын партија, совет тәшкилатларынын ағыр мүһарибә илләриндә иччәсэнәтә көстәрдији гајғы вә диггәт ејни заманда бизим доғма театр үчүн икинчи һәјат демәк иди. Вилајет партија комитэсинин е'тимадыны доғрултмаг үчүн коллективимиз јарадычылыг имканларыны бөјүк әзмкарлығыла, сәјлә сәфәрбәрлијә алды вә бу да сәһнә мәдәнијјәтинин јени ахтарыш јолларынын башланғычы олду. Әлијевлә илк көрүшүмүз, онун гәтијјәтлилији, үмуми ишә јүксәк инсани мүнасибәти, диггәтчиллији ширин хәтирә кими гәлбимиздә галды.

О надир шәхсијјәтлә тез-тез көрүшмәк, иш вә аплә шәрантиндә ону јахындан дүјмаг вә танымаг мәнә дә нәсиб олмушду.

Театрымыз Маһачгалаја көчәндән 3 ај сонра Мәркәзи Комитәдән зәнк вуруб билдирдиләр ки, Әлијев јолдаш мәнимлә көрүшмәк ис тәјир. Дејилән вахтда биринчи катибин јанына кетдим. Адәти үзрә, чаја гонаг етди вә сөһбәт

әснасында ишимизин кедишин, артистләрин аилә-мәнишәт вәзијјәти барәдә сорушду. Гајғы вә диггәтинә көрә артистләр адындан дәрин миннәтдарлығымызы билдирдим. О, бир аз фикирләшәрәк деди: «Баша дүшүрәм, ағыр зәмәнәдир — мүһарибә кедир, һаымыз гәләбә наминә чалышырыг. Инсан варлығынын мәзијјәтләри чәтин күнләрдә үзә чыхыр. Чәтинликләри арадан галдырмаг, бүтүн мүсибәтләрә мәтанәтлә синә кәрмәк — асан иш дејил. Бу бахымдан театр вәтәнпәрвәрлик руһу илә ашыланмыш тамашалары илә әһалијә көмәк едәр, чәтинликләрә мүбаризәдә дәјанәт, дәнмәзлик нүмунәси көстәрә биләр. Театрыныз белә бир тамашајла чыхыш етсәјди, јахшы оларды. Нечә билирсиниз, баш тутармы бу иш?» Әлијев Мәммәдкәрим оглу үзүндә нурани тәбәссүм, сынајычы нәзәрлә мәни сүздү. Мән чавабымда билдирдим ки, коллективимиз өз репертуарына М. Хуршиловун «Надир шаһын тармары» гәһрәманлыг драмыны дахил етмишдир, өзү дә мүәллиф истилачы Надир гошуналары үзәриндә дағлыларын гәләбәсини тәрәннум едир. Фәгәт, орасы вар ки, мадди-техники тәһһизат чәтинлији мүәјјән дәрәчә әл-голумузу бағлајыб. Онда Әлијев јолдаш пјеслә таныш олмаг истәди. Сөһбәтимизи тез-тез шәһәр вә рајонлардан вурулан телефон зәнкләри кәсирди: һәрби дөјүшләрин кедишин һагда мә'луматлар верир, тә'чили һәлл олунасы мәсәләләр үзрә мүрациәт едирдиләр. Гыса бир телефон данышығындан сонра Әлијев Мәммәдкәрим оглу мәнә деди ки, фашистләр бизим дағ рајонуна десант-хәфијјә дәстәси атыблар вә һазырда

оператив груп ахтарышла мәшгулдур. Оуну телефон данышыгларыны мушаһидә едә-едә мән һејрәтә кәлирдим ки, худаја, муһарибә күнләринин ағыр јүкүнү чининдә дашыјан, минләрлә тәчили мәсәлә һәлл едән бу адам өзү кабинетдә самовар чајы дәмләјиб театр һагда мәнимлә данышмаға вахт да тапыр һәлә?

Ә. Әлијев јолдашла нөвбәти көрүшүмүз о, «Надир шаһын тармары» пјесини охујандан сонра олду. Деди ки, пјес диггәтәләјигдир. Дагыстан халгларынын Надир шаһ ордусу илә вурушларда көстәрдији вәтәнпәрвәрлик руһу бүкүнкү фашизм чолладларына гаршы апардығымыз дәјүш руһујла һәмәһәнкдир. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу тамашанын гојулмасына һәр васитәјлә көмәк едәчәјинә сөз верди, бир шәртлә ки — әсәрин тәртибат вә ескизләрини вә макетини она көстәрәк. Мән ондан ажрыландә елә бил гол-һанад ачыб учмаг истәјирдим. Оуну хош мәсләһәтләринә, һавадарлығына гаршы үрәјим миннәтдарлыг һиссијлә долмушду. Кедә-кедә елә зәин едирдим ки, бир инсанын меһрибан, сәрраф көзләри архадан һәр аддымымы изләјир. Бу һал мәнә ишимдә түкәнмәз гүввә вә илһам верирди. Тәртибат вә кәјим ескизләри һазыр оландан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлуна зәнк вурдум. Сабаһа көрүш тәјин етди. Ертәси күн саат 10-да вилајәт партија комитәсинин катибләри Ә. Әлијев јолдашын кабинетинә топлашмышдылар. Музакирә саат жарым узанды, бир сыра гејд вә тәклифләр олду. Гәрәз, ескизләр һамынын хошуна кәлмишди. Сөһбәтин сонунда Әзиз Мәммәдкә-

рим оғлу сорушду: «Бүтүн бунлары һајата кечирмәк үчүн гүввә вә вәсәнтләриниз чатармы? Бир дә Мәркәзи Комитә тәрәфиндән сизә нә кими көмәк лазымдыр?» Мән чаваб вердим ки, театр вәсәнт чәһәтдән корлуг чәкмир, ди кәл, һазырда лазыми материаллары әлдә етмәкдә чәтинлик чәкирик. Ипәк, мәрмәр, чит вә саирә парча һагда дүшүнмәјә дәјмәз, амма бизә 1.000 метр без версәләр, вәзијјәтдән чыхмаг олар. «— Нә без?» — дејә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу сорушду. «Һансы јолла?» Мән билирдим ки, без индиликдә елә бир матаһ олуб ки, дағ аулларында ону гәдим һазыр палтарла дәјишмәк мүмкүндүр. Ә. Әлијев јолдашлар бахды, күлүмсәјәрәк сорушду: «Бәли, јолдашлар, театрын истәјини өдәјәкми?» Јолдашларын разылығындан сонра Әзиз Мәммәдкәрим оғлу III Бејнәлмиләл адына фабрикин директоруна зәнк вуруб театра 800 метр без ажрылмасы барәдә хаһиш етди. Бу бөјүк көмәк иди!

Бир ичә күн дағларда парча-палтар дәјишмәклә мәшгул олду: иран ипәјиндән, мәрмәрдән, гумашдан тикилмиш һазыр палтарлар, шалварлар, чадралар, мәстләр, чарыглар, кәмәрләр вә с. әлдә етдик. Бүтүн бунлар дағлыларын нәсилдән-нәслә, тојдан-тоја адладар агорујуб-сахладыгы кәјим нүмунәләри иди.

Тамашанын мәшгләри өз гәјдасында кедирди. Јарадычы коллектив илһамла, јүксәк мәсулијјәтлә чалышырды, ажры-ажры сөхләрин ишинә сөз ола билмәзди. Кечирилән мәшгләрдә ајдын олду ки, сырф тарихи сәһијјәли бәзи силаһлар чатмыр. Чатышмајан силаһлары

өлкәшүнаслыг музейишдән көтүрмәжә ичазә ала-
маг үчүн Ә. Әлијев јолдаша хаһишлә мүраһиәт
етдим. Бу барәдә дә сәрәнчам верилди.

Нәһәјәт, арзу олунаһ тамаша.

Билетләр тамашаның ачылышындан хејли-
әввәл сатылмышды. Мараг олдугча бөјүк иди.
Премјера ахшамы Әзиз Мәммәдкәрим оғлу
илә бүтүн бүрө үзвләри театрда идиләр. Пәрдә
галдырылмаға аз галмыш, шәһәрин електрик
шәбәкәси хараб олду вә театр салонуна гаран-
лыг чөкдү. Һамыны нараһатчылыг чулғамыш-
ды. О вахт белә һаллар тез-тез баш верирди.
Премјераның тә'хирә салынмасы тәһлүкәси
јаранмышды вә белә бир шәраитдә Ә. Әлијев
јолдаш театрын тә'чили ишыгла тә'мин олу-
масы барәдә сәрәнчам верди. Јарым саатдан
сонра ишыг дүзәлди. Премјера жүксәк сәвијјә-
дә кечди. Тамашадан сонра Әзиз Мәммәдкә-
рим оғлу вә бүрө үзвләри сәһнәжә галхдылар,
коллективи мүвәффеғијјәт мүнәсибәтилә тәб-
рик етдиләр. Ики күндән сонра театрымыз
Дағыстан МССР Али Совети Рәјасәт һеј'әти-
нин Фәхри Фәрманы илә тәлтиф олуңду. Бу
театр үчүн әсл бајрам иди.

Бир һәфтә кечмишди, јенә Әзиз Әлијев јол-
дашың јанында олдум. О, бирдән папирос чә-
киб-чәкмәдијими ссрушду. Дедим ки, чәкәнәм.
Онда јазы масасының сијиртмәсиндән 5 гуту
«Қазбек» чыхардыб деди: «Бу да мәним сәнә
хырдача пәјым, чансағлығына чәк». Бу көзлә-
нилмиз сәхавәтдән вә диггәтдән хејли мәмнун
олдум. О, елә бу анда мәндән сорушду: «Нијә
партијаның үзвү дејилсән? Нәдир мане олан?»
— «Билмирәм, — дедим. — Јә'ни бир фәјда

верә билтәрәмми, тез дејилми?...» Әзиз Мәммәд-
кәрим оғлу күлүмсәјерәк билдирди: «О чүр
театра коммунист башчылыг етмәлидир. Кет,
сәһәдләрини һазырла». Елә о дәгигә дә шәһәр
партија тәшкилаты катибинә зәнк вуруб мә-
ним партија сырларына гәбул олунмағымы
тезләндирмәји тапшырды. 1944-чү илиң әввә-
линдә партија үзвләјүнә һамизәд кечдим.

Бир әһвалат да јахшы јадымдадыр. 1944-
чү илиң баһарында Маһачғалада санитария-
ның вәзијјәти харабашмышды. Мүхтәлиф шә-
һәр вә республикаларың эвакуасијада олмуш
сајсыз-һесабыз вәтәндашлары көчүб кедән-
дән сонра шәһәрин парк вә күчәләрини зир-зи-
бил јығынлары басмышды вә бу да епидемија
тәрәдә биләрди. Елә о вахт тәмызләмә үзрә ел-
ликлә үмүмшәһәр имәчлији е'лан олуңду. Сә-
һәр саат 8-дә вағзалјаны мејдана кәләндә,
Әзиз Әлијев јолдашы бүрө үзвләри илә јана-
шы әлиндә бел шәһәри тәмизләјән көрдүк.
Онуң шәхси нүмунәси вә әзкарлығы һамыја
өрнәк олду.

1944-чү илдә театрымыз Үзәјир Һачыбајо-
вун өлмәз «Аршың мал алан» мусигили коме-
лијасыны тамашаја һазырламышды. Әзиз Әли-
јев премјераја айләси илә бирликдә кәлмиш-
ди. Тамаша она хош тә'сир бағышламышды,
мәмнун иди. Әзиз Мәммәдкәрим оғлу имкан
дахилиндә театрымызың һәр премјерасына
шәхсән кәлирди. Онуң инчәсәһнәтә диггәти, та-
машаларымыза бахмасы, сәһнәт вә мұлаһи-
зәләри театрымызың жүксәлишиндә, тәкмил-
ләшмәсиндә мүстәсна рол ојнады. Ону һәр шеј
марағландырырды... Тәкчә ишимизә сирајәт

етмирди, ејни заманда, һајат тәрзини, мән-шәтимни, һәтта јемәјимизни вәзијјәтини дә өјрәнирди, лазымн гајғы көстәрирди. Бир дәфә Әзиз Әлијев јолдашын сәрәнчамы илә халг тичарәт комиссары шаир һәмзәт Садасаны, актриса Б. Муратованы, рәссам М. Чамалы, һејкәлтәрәш О. Хасбулаты вә мәни чағырыб бизә јүксәк дәрәчәли әрзаг карточкасы тәгдим етди. Бундан башга әләмәтдар күнләрдә биз әләвә бајрам пајы да алырдыг.

Әзиз Мәммәдкәрим оғлула сон дәфә 1957-чи илдә көрүшдүм. О, Дағыстанда вәзифә хидмәтнин баша вурдугдан сонра Азәрбајҗан КП МК аппаратына көндәрилмишди. Һәмни ил бизим Кумык театры Бакыја гастрол сәфәринә кәлмишди. Бир ахшам галдығым «Интурист» мейманханасынын нөмрәсиндә телефон зәнк чалынды. Дәстәји галдырыб динләјәркән Әзиз Мәммәдкәрим оғлунун доғма сәсини ешитдим. Күсүбмүш кими, мәни әрклә тәнбеш етди: «Ајыб дејилми, Бакыја кәлмисән, зәнк вуруб евә кәлмирсән!.. Машын көндәрирәм, бу саат кәл бизә». Кетдим. Азәрбајҗан сүфрәси әтрафында аилә үзвләри илә бирликдә Әзиз Мәммәдкәрим оғлу илә сөһбәтимиз хејли узанды. Көһнә достлары, онун иштиракчысы олдуғу һадисәләри јада салдыг. Ә. Әлијев өмрүнүн Дағыстанда кечән илләрини һәрарәтлә, һәјәчанла хатырлајырды.

Көрүш кечәмиз аилә «ансамблы»нын марағлы концертјилә битди.

Инди илгәр кечәндән сонра Әзиз Әлијев сырамызда олмадығыны һисс едәндә, јаддашымызда бир фикир доланыр: онун јер үзүндә

Ғојуб кетдији изләриндән, мүһбит торпаға сәһиб кетдији һалал тохумлардан бәһрәли чүчәртиләр бојланыб галхыр. Дағыстанлыларын вахтилә она дәрин һөрмәт бәсләмәләри, бу күн дә онун хатирәсини хүсуси еһтирам вә мөһәббәтлә јад етмәләри тәсадүфи дејил. Әзиз Әлијев һеч вахт инсана гајғы вә хејрхәһлыг мәсәләсилә зарафат етмирди, мүсаһибниә заһири эффект көстәрмәјә гәтијјән еһтијачы јох иди. Бүтүн бу мәзијјәтләр онун тәбиәтиндә, варлығында, тәфәккүр тәрзиндә, аличәнаблыгында, әдәб-әрканындајды. Сон дәрәчә тәмкинлилији, сәбирлә динләмәк мөһарәти, һадисәләрә дәриндән нүфуз етмәк истәдады, үстәлик дә фитри инсанијјәти ону һамыја севдирмишди.

О нәһәнк шәхсијјәт интәһасыз идракыла зәманәнин ән мүрәккәб вә гәлиз мәсәләләрини асанлыгла һәлл едирди. О, дәриндән дәрк едирди ки, бөјүк ишләрдә хырдалығлар ола билмәз!

1970-чи илдә Азәрбајҗанын 50 иллији әрәфәсиндә театрымызын коллективи јенә Бакыја кәлмишди. Тәәссүфләр олсун ки, бу дәфә севимлимиз Әзиз Әлијевни евинә јох, мүгәддәс гәбрини зијарәт етмәјә кетдик. Биз Дағыстан театр ишчиләри дәрин мөһәббәт вә миннәтдарлыг әләмәти олага, о көзәл инсанын мәзарыны тәр чичәкжәрлә бәзәдик!

Әбдүлваһаб Сүлейманов

Дағыстанын халқ шаири

МИННӘТДАРАМ

1944-чү илдин мајында, 416-чы Таганрог дивизијасы Молдавијанын эразисиндә оларкән о вахт Дашкәндә көчүрүлмүш Ленинград Али Һәрби Ғызыл Орду Педагожи Институтунда охујурдум. Бу институту битирдикдән сонра Фәһлә-Кәндли Ғызыл Ордусунун Баш Сијаси Идарәсинә кәлдим вә фашист Алманијасы үзәриндә сәбирсизликлә көзләдијимиз гәләбә хәбәрини дә Москвада ешитдим.

Мән Узаг Шәрг чәбһәсинин сијаси идарәсинин сәрәнчамына көндәрилдим. Бу, милитарист Јапонијасы илә мұһарибә әрәфәсиндә иди. Сијаси идарәнин кадрлар шө'бәсинин рәиси, кәнч полковник мәним анкетимлә таныш олду. Анкетдә дејилирди ки, мән шаир-драматург вә журналистәм, мұхтәлиф гәзет редакцияларында ишләмишәм, дөрд ушағым һеч бир јердә ишләмәјән һәјат јолдашымын һимајәсиндә галыб. Көрүнүр, полковник мәни бир даһа мұһарибәјә көндәрмәк истәмирди; онун өзү буну ачыг деди вә бүтүн е'тиразларыма бахма-

јараг, мәни ҺһМ 98-чи дивизијасынын сијаси органы «Кешикдә» гәзетинә редактор тәјин етмәји гәрәра алды. Бунун гәти әләјһинә идим вә мәни дөјүшән ордуја көндәрмәсини хаһиш едирдим. Лакин полковник сөзүнүн үстүндә мөһкәм дурмушду. Онда, мән рус дилини, редактор сәвијәсиндә билмәдијим үчүн, ондан хаһиш етдим ки, мәни һеч олмаса редакторун мұавини тәјин етсин. Полковник күзәштә келиб, мәнимлә разылашды.

ҺһМ 98-чи дивизијасынын сијаси шө'бәси вә гәзет редакциясы Николајевск-Амур шәһәриндә јерләширди. 1946-чы илдин феврал ајына гәдәр гәзетдә редактор мұавини вәзифәсиндә ишләдим.

Бир сәһәр јемәкханаја кедәркән дивизија-мызын радио ишчиләриндән бири мәнә мұрачизәт едиб:

— Јолдаш капитан, сиздән муштулуг!— деди.

Мәндән нә үчүн муштулуг истәдијини хәбәр алдым. Сөзүнә давам едиб деди:

— Капитан Сүлейманов Әбдүлваһаб Бекбулат оглунун тәрхис олунмасы барәдә радиogram алмышыг. Радиogram Москвадан, Фәһлә-Кәндли Ғызыл Ордусунун Баш Сијаси Идарәсиндә бир.

Буну ешидиб чох тәәччүбләндим. Нечә ола биләр? Ахы мән чаван вә сағлам идим, она көрә дә о вахт мәним кимиләрини Узаг Шәргдән тәрхис етмирдиләр. Мән радио ишчисинә сөз вердим ки, әкәр онун сөзләри ади бир за-рафат чыхмаса, мән муштулуг дејил, әсл гонаглыг верәчәјәм. Белә дә олду.

Маһачгалаја гајыдандан сонра мәни вилајет партија комитәсинә чағырдылар. Вилајет партија комитәсинин биринчи катиби Әзиз Әлијев јолдашын сәмини тәбулундан сонра вилајет комитәсинин катибләри, башга ишчиләри илә таныш олдум. Сөһбәтимиздән сонра мәнә вилајет партија комитәсиндә шөбә мүдирин вәзифәсини тәклиф етди. Мән она тәшәккүрүмү билдирдим вә разы олмадығымы дедим. Ону мәнә икинчи тәклифи Дағыстан Јазычылар Иттифагына рәһәрлик иши иди. Мән буна да етираз етмәк истәјәндә, мәни хидмәти вәзифәдән һеч олмаса бир ил азад етмәји хаһиш едәндә Әзиз Әлијев чаваб верди:

— Бу чүр етираз барәдә һеч бир сөһбәт ола билмәз. Сиз һәлә чавансыныз. Чәми отуз једди јашыныз вар. Бах, Ордубад гәдәр јашасаныз, ишдән азад олмаг барәдә јалныз о вахт даныша биләрсиниз. Сабаһ сәһәр кедин вә Јазычылар Иттифагына рәһбәрлик един!..

Ајаға галхыб видалашмаг истәјәндә Әзиз мүүллим мәни сахлады вә вилајет партија комитәсинин катиби Әләкбәрова мүрачнәтлә деди:

— Һачы Агајович, нәшријјата көстәриш верин ки, гәләбә илә гајыдан бүтүн чәһнәчи-јазычыларын әсәрләри кими, Сүләјмановун да бирчилдлийини бурахсынлар.

Беләликлә, Әзиз Әлијевлә елә биринчи көрүшүн сәјәсиндә мән јенидән Дағыстан Јазычылар Иттифагынын мәсул катиби олдум.

Он једди мүүллиф вәрәги һәчминдә бирчилдлик шәрләрим нәшр едилди, китаба автограф јазыб Әзиз мүүллимә бағыштамагы унут-

мадым. Мәнә елә кәлир ки, әкәр Әзиз Әлијев он ил дә Дағыстанда галыб ишләсәјди, мәним әдәби тәләјим, бәлкә дә башга чүр олтарды.

Һәмин көрүшдән сонра мән өјрәндим ки, о вахт Ордубадинин јетмиш дөрд јашы вармыш. Ону да өјрәндим ки, ордудан мәни Әзиз Әлијевин мәктубу әсасында тәрхис етмишләр.

Бир дәфә Әзиз мүүллимдән вилајет партија комитәсинин вә Дағыстан һөкүмәтинин бүрө үзвләри илә јазычыларын көрүшүнү кечирмәји хаһиш етдим. Вилајет комитәсинин тәблиғат иши үзрә катиби Салам Мухтарович Ајдынбәјов мәни јанына чағырды, бир нечә күн әрзиндә һәмин көрүшдә данышылачаг мәсәләләрин сијаһысыны кәтирмәји тапшырды.

Мәни Әзиз Әлијевин јанына чағырдылар. Вилајет комитәсинин икинчи катиби Фәтәлијев дә онун јанында иди. Мән јазычыларла кечирилгәчкә көрүш барәдә мүлаһизәләримнә атрафлы шәрһ етдим. Әзиз мүүллим мәни диггәтлә динләдикдән сонра Ајдынбәјова деди.

— Салам Мухтарович! Әбдүлһаһаб Бекбулатовичин дедији кими един.

Кумык театрынын баш режиссору Рүстәмовла Бақыда, Әзиз мүүллимин евиндә гонаг олдугумуз күн дә јахшы хатиримдәдир. О, бизи ән јахын дост кими, гонагпәрвәрлик вә сәминијәтлә гаршылады.

Даһа бир епизод данышым. Мүһарибәдән сонракы һәмин илләрдә мәнзил мәсәләси олдугча чәтин иди. Әзиз мүүллим өзү јашадығы бинада мәнә икинмәнзилли ев тәклиф етди. Мән бу еви көрмүшдүм. О бизим аңлә үчүн чох бағача иди. Фикирләшиб хүсуси ев алмаг

үчүн Эзиз мүэллимдөн ичазэ истәдим, пулум вар иди (бирчилдлийин гонорары). Эзиз мүэллим узун мүлдәт буна ичазэ вермәди. О дедирди: «Сиз коммунистсиниз, чәһәчисиниз, ССРИ Јазычылар Иттифагынын үзвү вә республика јазычылар тәшкилатынын рәһбәрисиниз. Сиз хүсуси евдә јашаја билмәзсиниз. Өзү дә һәмнин евләрдә о гәдәр чатышмајан шеј вар ки! Евләр гыздырылмыр, ишыг јанмыр вә с.» Буна бахмајараг, аиләмин доғрудан да даһа чох мәнзил саһәсинә еһтијачы олдуғуна әмин олдугдан сонра, нәһајәт еви алмага ичазә верди. Оранын шәһәр доғум евинин гоншулуғунда олдуғуну өјрәндикдән сонра, мәнә доғум евинин истилик системиндән истифадә етмәји мәсләһәт көрдү.

Мән белә дә етдим, индијәдәк Сәфәр Дударов күчәсиндә јерләшән, һәр чүр раһтлығы олан һәмнин евдә јашајырам вә бунун үчүн Эзиз Әлијевә миннәтдарам.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Имран Гасымов. Көзәл дост	5
М. С. Н. Умахинов. Партијанын вә халғын сәдагәтли оглу	22
Мустафа Топчубашов. Сәмәндәр гушу	45
Мирзә Ибраһимов. Сәдагәт, дәјанәт, мэдәнијјәт	55
Сүлейман Рүстәм. Јада дүшәнләр	62
Рәсүл Һәмзәтов. Унудулмаз илләрин әзиз инсаны	74
Н. Н. Труфанов. Әзиз Әлијев һаггында хәтирә	80
Әһмәд Мусајев. Унудулмаз илләр	86
Абдулла Гулијев. Истедадлы педагог	95
Бахыш Гәһрәманов. Әзиз мүэллим	104
Һәмид Рүстәмов. Садә вә гүдрәтли шәхсијјәт	112
Әбдуллаһаб Сүлейманов. Миннәтдарам	122

ВОСПОМІНАННЯ
ОБ АЗІЗЕ АЛІЕВЕ
(На азербайджанском языке)
Баку — 1983

Издательство «Язычы», 370088, Баку,
проспект Кирова, 18

Типография им. 26 бакинских комиссаров, 370005,
ул. Али Байрамова, 3.

Редакторлары *Ф. Рзабајова, В. Бабанлы*. Рассамы *А. Маммадол*.
Бадни редактору *Ф. Афандијев*. Техники редактору *С. Багырова*.
Корректорлары *М. Мурадова, К. Панахова*.

ИБ № 1616.

Лыгылмага верилмиш 18. 11. 1982-чи ил. Чапа имзаланмыш
15. 07. 1983-чү ил. Кағыз форматы 70×90^{1/32}. Кағыз № 1. Әдәби
гарнитур. Јүксәк чап үсулу. Физики чап вәреғи 4,0. Шәрти
ч. в. 4,68. Учот нәшр. вәреғи 4,9. Сифариш № 1175. Тиражы
5 000. Гијмәти 70 гән.

Азәрбајҹан ССР Дөвләт Нәшријјат, Полиграфија вә Китаб
Тичарәти Ишләри Комитәси «Язычы» нәшријјаты. 370088.
Бақы, Киров проспекти, 18.

26 Бақы комиссары адына мәтбәә. Бақы, Әли Бајрамов күчәси, 3.